

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

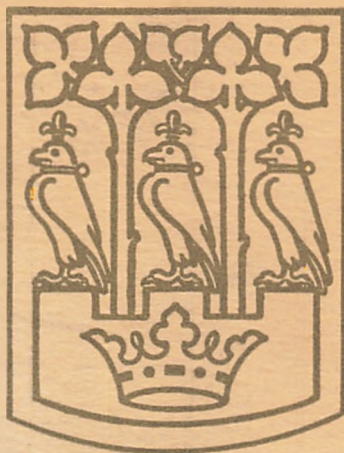
Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FREDERIKSBERG

GENNEM TIDERNE

III

1950

UDGIVET AF
HISTORISK-TOPOGRAFISK SELSKAB
FOR FREDERIKSBERG

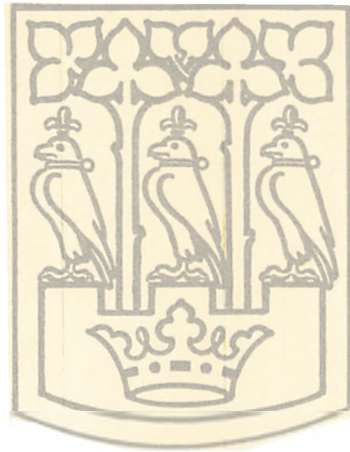
I KOMMISSION HOS GYLDENDAL

FREDERIKSBERG
GENNEM TIDERNE
III

FREDERIKSBERG

GENNEM TIDERNE

III

1950

UDGIVET AF
HISTORISK-TOPOGRAFISK SELSKAB
FOR FREDERIKSBERG

I KOMMISSION HOS GYLDENDAL

Redigeret af Selskabets sekretær

Præsten Jens Frechland og hans Skrift om Frederiksberg 1807

Af BJØRN KORNERUP

I.

NÆPPE ret mange af Nutidens Mennesker, der haster gennem Frederiksberg gamle Kirkegaard, standser ved en lille Marmor-tavle, indsat i den Mur, som skiller mellem Kirkegaardens første og anden Afdeling. Sikkert endnu færre vil Tavlens Indskrift have noget at sige. Den forkynder, at her hviler Præsten *Jens Frechland*, død 1826.

I Betragtning af, hvilken Forglemmelse der især hos den yngre Slægt har ramt saa mange af Nationens største Navne, er det vel ikke til at undre sig over, at kun yderst faa nu har nogen Forestilling om Jens Frechland. Han hører heller ikke til de Personligheder, som kan gøre Krav paa at leve i videre Kredses Erindring, og dog fortjener han at mindes paa Frederiksberg som Forfatter af et Skrift, der er af ikke ringe Værdi til Belysning af et vigtigt Afsnit af denne Lokalitets Historie.

Naar man nu har ønsket at foranstalte en Genudgivelse af Frechlands Skildring af Frederiksberg under Englændernes Angreb 1807, vil det sikkert være rimeligt at benytte Lejligheden til som Indledning at sammenstille de sparsomme Efterretninger, der er levnede om Forfatteren.

Jens Frechland var en Jyde af Fødsel. Han kom til Verden i Horsens 1772² som Søn af en Købmand Hans Frechland og Hustru Marie Jensen. Oprindeligt var det ikke sunget for hans Vugge, at han skulde gaa den studerende Vej. Selv fortæller han, at han tilbragte sine første Aar i stor Fjernhed fra »Musernes Selskab«, hvad der vel vil sige, at han var beskæftiget i sin Faders Købmandsbod. Et stort Held var det da, at den højt fortjente Rektor ved Latinskolen i Horsens *Oluf Worm* († 1830) fik Øje paa ham og tilbød at optage ham i sin Skole.

Frechland var da femten Aar gammel, og efter syv Aars Forbere-

delse kunde han 1794 dimitteres til Universitetet. Som rimeligt var, vedblev Frechland med Taknemmelighed at mindes sin Rektor, og endnu i et Skrift tyve Aar senere udtaler han sin Tak for den Hjælp, han havde modtaget af sin »gamle værdige Lærer Professor Worm«. ³ Der kan næppe heller være Tvivl om, at det for Frechland som for flere andre ⁴ maa have været af stor Betydning at blive vejledet i sine første Studieaar af en saa omsorgsfuld og fremragende Mand som Oluf Worm. Specielt kan man formode, at Worm har bidraget til at nære den Interesse for visse Sider af Oldtidens latinske Litteratur, som Frechland siden med saa stor Iver dyrkede.

2.

I EN Selvbiografi fortæller Jens Frechland, hvorledes han med største Begær higede efter at komme til København som den rette Stabelstad for Muserne. Efter Tidens Skik tog han examen artium ved Universitetet (1794, med *Laudabilis*) og næste Aar den saakaldte »anden Eksamen«. Han gav sig dernæst til at studere Teologi og tog Attestats 1797 (med *Haud illaudabilis*).

Om Frechlands Forhold og Udvikling i disse vigtige Ungdomsaaar vides saa godt som intet. Af nogle anbefalinger faa Aar senere kan man slutte, at han især har holdt sig nær til de teologiske Professorer *C. F. Horneman* og *D. G. Moldenhawer*. Horneman fremhæver, at Frechland »anbefaler sig ved en retsindig Tænkemaade og et velanstændigt Forhold«, medens Moldenhawer priser den Flid og Omhu, han havde lagt for Dagen i sine Studier. ⁵ Begge Professorer var som Repræsentanter for den saakaldte liberale Neologi stærkt rationaliserende i deres teologiske Opfattelse, og de synes i Frechland at have fundet en lærvillig Discipel.

Det samme gælder *H. G. Clausen*, den senere Stiftsprovst, der 1797 var kommet til København som Kapellan ved Vor Frue Kirke og snart vandt Navn som en af Hovedstadens ypperste Prædikanter. Frechland har aabenbart valgt Clausen som sit Mønster som Prædikant, og efter sin egen Opgivelse gav han som Student Stødet til Dannelsen af det homiletiske Selskab, der 1799 organiseredes under Clausens Ledelse, og som blev en Forløber for det 1809 oprettede Pastoral-

seminarium. Det homiletiske Selskab, som Clausen omfattede med den største Interesse, fik ikke ringe Betydning som en praktisk Forskole for vordende Præster. Tonen i Selskabet var altid den venskabeligste, og det bidrog til at skabe en broderlig Samfølelse mellem Medlemmerne, som langt ned i Tiden vedblev at mindes Selskabet som et Lyspunkt i deres Ungdomstid.⁶

Naar man spørger, hvilket teologisk Standpunkt Frechland indtog ved Afslutningen af sine akademiske Studier, og som han formodentlig holdt fast ved Resten af sit Liv, saa kan dette Spørgsmaal let besvares ved at undersøge en lille Samling Skrifter, han har udgivet 1800-1802. En saadan Undersøgelse vil vise, at man ikke kan nøjes med blot at fejre ham til Side som »Rationalist af fladeste Slags«. ⁷ Han stod væsentlig som sin Lærer H. G. Clausen som Repræsentant for en fornuftbetonet Kristendom, og som Clausen vilde Frechland især kæmpe paa to Fronter, dels mod en traditionel Opfattelse, der syntes ham at spærre Vejen for en renere Forstaaelse af Religionens Væsen, dels mod den omsiggribende Vantro, der som Følge af de mange kirkefjendtlige Angreb i 1790'erne truede med at føre Mennesker bort fra al Religion.⁸ Sit Maal saa Frechland da som at lede sine Tilhørere bort fra de Lærdomme, som maatte anses for at være senere Tilsætninger til Kristi egen Lære, og ved Fornuftens Hjælp at føre dem ind i »Kristendommens sande Aand og Væsen«.⁹ Som Hovedpunkter i denne fastholdt han Tanken om det guddommelige Forsyn og om det moralske Livs Vigtighed. Det gjaldt at indprente »det simple, ærlige, blide, ædle, uskyldige og gudelige Sindelag«, som Jesus selv havde formanet til.¹⁰ Ud fra denne Grundanskuelse maatte Frechland blive en nidkær Forfægter af Tolerancen paa det religiøse Omraade. Det gælder om ikke at dømme Mennesker efter deres Meninger, men efter deres Handlemaade. »Ikke udvortes Religions Skikke skulle udgjøre den sande Gud velbehagelige Mand, men Dyd og Retskaffenhed, og Enhver, som udøver disse, han er en Kristen i Gjærningen, om han end ikke i Ord bekjender sig til Jesu Lære«.¹¹

Som en ægtefødt Søn af Oplysningstiden kunde Frechland prise de unge lykkelige, fordi de levede i en Tidsalder, da »Oplysningen« havde sendt sine velgørende Straaler ud og gjort det langt lettere for dem nu at se Religionen i et ædlere og skønnere Lys, end om de havde

levet 50 Aar tidligere.¹² Med særlig Interesse omfattede han det omstridte Spørgsmaal om Religionsundervisningens Karakter. I en speciel Undersøgelse har han bl. a. taget til Orde for, at den herskende Form for Religionsundervisning blev afløst af en anden, der bedre stemmede med Børns Natur. Den hidtil gældende, som byggede paa mekanisk Udenadslæren af systematiske Lærebøger, medførte, at baade Sandheder og Fordomme med samme Kraft blev indpodet Børnene, og affødte Tankeløshed og siden ofte Modbydelighed for al Religion. Nyttigere var det da at begynde med den naturlige Religions Sandheder og med Pligtlæren for saa i en noget senere Alder at gaa over til systematiske Fremstillinger. Derved vilde de unge vænnes til selvstændig Eftertanke og »ikke nøies med at lade sig binde nogle gamle, uforstaaelige, mystiske Læresætninger paa Ærmet, som hans Forstand ikke ansaa for rigtige«. ¹³

3.

AARENE mellem Frechlands Attestats 1797 og hans Ansættelse som Sognepræst paa Frederiksberg 1810 var et Tidsrum, der paa mange Maader skaffede ham Udløsning for den ikke ringe Virkelyst, han aabenbart var i Besiddelse af. Omkring Aarhundredskiftet havde han haft Stilling som Huslærer hos den højt fortjente Admiral *Hans Christian Sneedorff* († 1824),¹⁴ men som naturligt var, maatte han snart tænke paa at søge gejstlig Ansættelse. I August 1800 holdt han Dimisprædiken samt aflagde den kateketiske Prøve, og den 29. August s. A. blev han efter Ansøgning kaldet til Skibspræst paa Kongens Flaade. Den 3. September ordineredes han af Biskop Balle.¹⁵

Som Skibspræst kom Frechland til at opleve en af de mærkeligste Episoder i den danske Marines Historie, Slaget paa Københavns Rhed den 2. April 1801. Som Minde om Frechlands Deltagelse i denne Begivenhed foreligger en lille trykt Prædiken, holdt den 12. April s. A. paa den af Kammerherre Bille kommanderede Eskadre (Orlogsskibene *Dannemark*, *De 3 Kroner* og *Fregatten Iris*) »Hvilke Følelser bør vi under nærværende Omstændigheder være besjælede af?« Den er til-egnet hans Chef og Velynder, den bekendte Kommandørkaptajn, siden Admiral, *Steen Andersen Bille* († 1833), »lige stor som menneskekjærlig Borger og højmodig Søhelt«. Baade denne Prædiken og en

lignende, han havde udgivet Aarct forud, viser Frechland som Skibspræst og Fædrelandsven med Liv og Sjæl.¹⁰ Med stor Kraft peger han hen til Tanken om det guddommelige Forsyn som styrkende under Tidens Trængsler og fremhæver Tilliden til den danske retfærdige Sag over for »den uretfærdige, stolte Fjende«.

Som Skibspræst deltog Frechland i forskellige Togter, men han fik ogsaa Lejlighed til at øve gejstlig Virksomhed under andre Forhold. Formodentlig i 1802 holdt han en Række Prædikener, udgivne s. A.,¹⁷ for Nicolai Menighed i København, som samledes til Gudstjeneste i Helliggejst Kirke, efter at St. Nicolai Kirke var brændt 1795. Da det 1802 blev bestemt, at der indtil videre skulde ansættes en Hjelpepræst for Nicolai Menighed, deltog Frechland i en Prædikekonkurrence med tre andre Kandidater for at komme i Betragtning ved Besættelsen af denne Stilling. Dette lykkedes ham dog ikke, idet Københavns Magistrat valgte en Medbejler, og han maatte opleve en ubehagelig Fejde med Menighedens residerende Kapellan *Claus Pavels*, den senere Biskop i Bergen, der skarpt kritiserede hans Prøveprædiken som »tom Deklamation, der ikke engang var poetisk«.¹⁸

En Overgang virkede han som præstelig Medhjælper hos den mærkelige, men ildeberyggede Provst *Andreas Rachlou* († 1812) i Snoldelev, men synes senere at være flyttet tilbage til København.¹⁹ Nogle Aar efter aabnede der sig Udvej for ham til fastere gejstlig Ansættelse. 1805 var Sognepræsten paa Frederiksberg, den bekendte Skønaand *M. F. Liebenberg* blevet kaldet til tillige at være Slotspræst, og da den forøgede Embedsbyrde i Forbindelse med et skrøbeligt Helbred gjorde det ønskeligt for ham at faa nogen Lettelse i sine Forretninger, for at han kunde vinde mere Tid til Udarbejdelsen af sine Prædikener og til sine Studier, opnaaede han 1807 Tilladelse til at holde Kapellan. Til dennes Underhold skulde han betale 45 Rdlr. maanedligt og intet videre. Efter gældende Regler om Befordring af ledige Kapellaner o. l. indstillede Biskop Balle Jens Frechland til at komme i Betragtning, idet han tillige anbefalede ham som en Mand af »Indsigter og Talent«, og han blev da ansat den 28. Februar 1807.²⁰ Skønt han officielt stadig bar Titel af (tjenstledig) »Skibspræst«, kaldte han sig nu »Præst paa Frederiksberg«, og det var som saadan, at han s. A. udgav det Skrift, der har bevaret hans Navn.

Frechlands økonomiske Forhold i denne Aarrække var daarlige. Selv betegner han dem som »kummerlige«. Allerede ca. 1800 havde han ægtet en Pige af meget jævn Herkomst *Anna Christine Nissen* (1770–1834),²¹ og i Ægteskabet fødtes før 1810 otte Børn, hvoraf dog de fem døde tidligt. Formodentlig for at bøde paa sine knappe Kaar maatte han da tillige virke som Lærer ved det Schouboeske Institut, en af Hovedstadens højt ansete Privatskoler.²²

Saa meget desto mere anerkendelsesværdigt er det, at han under saadanne Forhold følte Drift til anden Virksomhed. I disse Aar deltog han saaledes i Stiftelsen af »Selskabet for Haandværkerstandens Forædling« (1801),²³ ved hvilket han blev Direktør, men ganske særligt gav han sig af med litterært Arbejde. Foruden at udgive nogle mindre Skrifter af teologisk Indhold valgte han som sit Speciale at levere Oversættelser af forskellige antike Forfattere, der havde behandlet landøkonomiske Emner. I en Artikel – en Oversættelse af et Stykke hos Herodot om Fartøjer af Huder – udtaler han sig paa lærerig Maade om sit Hovedsynspunkt for saadanne Arbejder. Efter hans Opfattelse skal man ikke læse Klassikerne blot af filosofisk, filologisk eller historisk Interesse, men for at drage praktisk Nytte af den Visdom, der ligger gemt i deres Skrifter.²⁴ Dette stemmer meget godt med en anden Udtalelse af Frechland i et Privatbrev fra 1807 til Statsminister Ernst Schimmelmann, hvori han hævder, at da de Husdyr og Brugsplanter, der nu findes i de nordiske Lande, er indført fra Syden, er det af Vigtighed at lære at kende, hvorledes man behandlede dem i deres Hjemlande. Et Middel til at erhverve og udbrede Kundskaben herom er at bringe Oversættelser af Oldtidens landøkonomiske Skribenter.²⁵

Det var saaledes for en stor Del en rent praktisk Interesse, der drev Frechland til at anvende sin filologiske Indsigt paa dette Omraade. Hans betydeligste Arbejde er en Fordanskning af et Skrift om Landvæsen af den romerske Forfatter L. J. Moderatus Columella, der levede i det første Aarhundrede e. K. Oversættelsen, der foreligger i to Bind, er usædvanlig smukt trykt.²⁶ Den er tilegnet Kronprins Frederik og forsynet med en lang, velskrevet Indledning af historisk Indhold, forfattet af Frechland. Af dette og andre Arbejder fremgaar det, at han havde modtaget Hjælp og Opmuntring fra saa fremragende Mænd som Landøkonomen, Professor *Gregers Begtrup* og (især) Veterinæren,

Professor *Erik Viborg*. Ogsaa med den berømte svenske Naturforsker Professor *Andreas Retzius* († 1821) i Lund var Frechland traadt i Forbindelse.

Frechland høstede megen Anerkendelse for sit Arbejde. Ikke blot modtog han naadige Skrivelser fra Kronprins Frederik og fra Hertug Frederik Christian af Augustenborg, men han blev berømmet i Recensioner af Mænd som G. Begtrup og C. Olufsen.²⁷ Videnskabernes Selskab tildelte Frechland dets Sølvmedaille,²⁸ Det kgl. danske Landhusholdningsselskab optog ham som korresponderende Medlem, og »Selskabet til de skjønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse« opfordrede ham til ogsaa at oversætte Virgils *Georgica* til Dansk og anbefalede ham til en Understøttelse. Opmuntret af dette Bifald paa-tænkte Frechland at levere Oversættelser af alle græske og romerske Forfattere, der havde skrevet om landøkonomiske Emner, og at sammenstille et »Lexicon rusticum«, en Fortegnelse over alle Udtryk vedrørende Landhusholdningen hos de gamle.²⁹ Kun en ringe Del af disse Planer skulde det dog lykkes ham at faa virkeliggjort.

4.

DA Frederiksberg Sognekald blev ledigt den 2. Marts 1810 ved M. F. Liebenbergs Udnævnelse til Hofprædikant, var det kun naturligt, at Frechland meldte sig som Ansøger. Han haabede, som han siger, ved at blive kaldet at blive reddet »fra Kummer«, og han betonedede Ønskeligheden af at faa Embede i Nærheden af Hovedstaden paa Grund af den lettere Adgang til Bibliotekerne. Han henviste til sine Fortjenerer paa det videnskabelige Omraade og som Embedsmand, og han fremholdt – maaske lidt naivt –, at han var fuldstændig overbevist om, at Menigheden paa Frederiksberg meget gerne ønskede at beholde ham.

Ansøgningen var ledsaget af stærkt anbefalende Udtalclser af Frechlands foresatte. Særlig interessant er det at lægge Mærke til, hvad hans Provst, Amtsprovst *Eiler Hammond* i Brøndbyvester, ytrede: blev Frechland Præst paa Frederiksberg, vilde Menigheden beholde en allerede agtet og elsket Lærer og det offentlige Skole- og Fattigvæsen en omhyggelig og virksom Formand i Bestyrelsen. Der skulde ikke hængaa lang Tid, før Piben fik en anden Lyd. Ogsaa Biskop *Fr. Münter*

havde kun godt at sige om Frechland. Han havde røgtet sine Embeds-pligter til sine foresattes fuldkomne Tilfredshed og maatte henregnes til »Stiftets meget agtværdige Religions-Lærere«. Det var da ikke underligt, at Kancelliet mente at burde indstille Frechland som Nr. 1, skønt der mellem Ansøgerne var en Mand som den bekendte Folkelivsskribent Joachim Junge, og den 15. Maj 1810 udnævnte Kongen Jens Frechland til Sognepræst for Frederiksberg og Hvidovre. 1813 fik han Rang med Københavns Sognepræster.³⁰

For saa vidt var alt godt, men inden længe viste det sig, at Frechlands Kaldelse i flere Henseender blev en Skuffelse. Embedet var ikke særlig stort (anslaaet til ca. 750 Rdlr.), den stærkt blandede Befolkning paa Frederiksberg og Vesterbro samt i et afgjort Landsogn som Hvidovre frembød Vanskeligheder i adskillige Henseender, og selv synes Frechland ikke helt at have været den Mand, der kunde magte Forholdene og gøre sig gældende. Som Prædikant var han næppe betydelig. I hvert Tilfælde skrev Biskop Münter 1821 efter en Visitats: »H. Frechlands Prædiken kunde jeg ikke høre. Etatsr. Manthey,³¹ som var med mig, sagde mig, at Indholdet var ganske godt, men Foredraget slet. Frechland taledes saa sagte og utydeligt, at det var umueligt for mig at fatte ham.«³²

Værre var det dog, at Frechlands Deltagelse i de mange Forretninger, der paahvilede ham vedrørende Skolevæsen og Fattigforsorg, indviklede ham i forskellige Stridigheder og især bragte ham paa Kant med den meget nidkære Amtsprovst Hammond. Frechland har sikkert stræbt efter at gøre Fyldest, men han synes at have været en noget urolig Natur, maaské udstyret med for mange Interesser og uden den fornødne Evne til at samle sig om de foreliggende Opgaver i Samarbejde med andre. Der hengik da heller ikke mere end et Aars Tid, før end han søgte at komme bort fra det byrdefulde Frederiksberg, men uden Resultat.³³

Der foreligger forskellige Vidnesbyrd om, at Frechland havde et varmt Hjerte for de fattige. Han fik 1812 stiftet et Hospital (Fattighus) paa Frederiksberg (i Allégade Matr. Nr. 26), efter eget Sigende med betydelige personlige Opofrelser.³⁴ Under de vanskelige Forhold, som indtraadte 1807 og senere, søgte han efter Evne at lindre de nødlidendes Kaar og ogsaa at drage andre ind i Arbejdet for dette Formaal. Beteg-

nende er sikkert den Glæde, der kom til Udtryk i en Artikel af ham i »Nyeste Skilderie af Kiøbenhavn« 1812, hvori han fremhæver, hvorledes »en sjelden Menneskeven« paa Frederiksberg havde skænket 10 Tønder ypperlig Rug til Fordeling blandt de fattige.³⁵

I samme Artikel priser han ogsaa andre frederiksbergensiske Borgeres Interesse for Skolevæsenet, som fra ældre Tid i nogen Grad havde været Stifbarn paa Frederiksberg. Som Kapellan havde det gejstlige Tilsyn med Skolevæsenet været betroet Frechland, der forestod dets Nyorganisering i Henhold til det provisoriske Reglement af 10. Oktober 1806. Man stod dog blot ved Begyndelsen. Ved en Visitats i Liebenbergs Tid havde Provst Hammond klaget stærkt over den Tilstand af Uvidenhed, han forefandt hos den konfirmerede Ungdom. Halvandet Aar efter Frechlands Udnævnelse afholdt Fr. Münter for første Gang Visitats paa Frederiksberg (den 13. Juni 1811). Heller ikke Biskoppen var ubetinget begejstret. Han forefandt hos Ungdommen kun »i det Hele ganske antagelig Religionskundskab« og opfordrede stærkt den nye Sognepræst til at arbejde ufortrødent, idet han især anbefalede at lægge Vægt paa Kirkekatekisation, der i mange Aar ikke havde fundet Sted paa Frederiksberg. Frechland var meget glad for Münters Visitats og sendte ham et begejstret Takkebreve med Opfordring til, om muligt, at holde Visitats hvert Aar. Skulde det lykkes at bringe Forholdene paa Fode, »her paa dette visseligen vanskeligste Sted i begge Rigerne, saa maa det skee ved en saadan sand apostolisk Visitats som den af Dem, hæderværdige Gudsmænd«.³⁶

At Forholdene lod adskilligt tilbage at ønske, faar man ogsaa et levende Indtryk af gennem nogle samtidige Udtalelser af Amtsprovst Hammond (27. Maj 1811). Han klager over »en paafaldende høj Grad af Vankundighed og Dumhed i Alt, hvad der bør henregnes til kristelig Oplysning«. En afholdt Visitats havde derfor været ham en meget ubehagelig og tung Forretning, da mere end $\frac{2}{3}$ af de unge ikke formaaede at give et fornuftigt Svar.³⁷

Det ser ud til, at Frechland i hvert Tilfælde i sine første Aar sammen med de øvrige Medlemmer af Skolekommissionen har søgt at raade Bod paa de Ulemper, der klæbde ved Skolevæsenet. Nogen Fremgang kunde vel ogsaa spores, men det gik langsomt. En Hovedvanskelighed bestod i de talrige Skoleforsømmelser, som det var næsten forgæves at

kæmpe imod. Efterhaanden synes Frechlands Interesse paa dette Omraade at være blevet noget slappet. Efter Visitatsen 1821 skriver Fr. Münter, at der herskede Misfornøjelse med Frechland, fordi han kun meget sjældent besøgte Skolerne paa Vesterbro og stod i et spændt Forhold til flere af Skolekommissionens Medlemmer. »Manden har Uvenner, og han [er] vel selv Skyld deri. Hans Forsømmelighed i hans Embede har allerede paadraget ham Irettesættelser fra mig. Dog blev der i Kirken ikke klaget over ham«. ³⁸

5.

STRIDIGHEDER vedrørende Skolevæsenet var ikke de eneste Genvordigheder, der mødte Frechland. Det er tydeligt, at den ham oprindelig saa venligt sindede Amtsprovst Hammond, som var Skolemand om en Hals, efterhaanden fik et Horn i Siden paa ham og sjældent forsømte en Lejlighed til at hugge efter ham. 1813 afviste han skarpt et vidtløftigt Forslag fra Frechland om en Omorganisering af Skolevæsenet, 1817 klagede han over, at Frechland uberettiget havde ladet et fortroligt Dokument om Reformationsfesten komme til Offentlighedens Kundskab, og 1818 fandt han det »meget upassende, skjødesløst og utilbørligt« af Frechland, at han til Biskoppen havde indsendt en i almindelige Vendinger holdt Klage over, at der i Frederiksberg Sogn henlaa en Del Børn uden at være døbt o. l. Det havde været hans Pligt først nøjagtigt at undersøge Sagen, før han uljligede sin Biskop. ³⁹

Ogsaa ved andre Lejligheder kom Frechland i en skæv Stilling. Da saaledes hans Forgænger M. F. Liebenberg 1811 af Frederik VI havde faaet meddelt Tilladelse til i de Maaneder, Kongen opholdt sig paa Frederiksberg Slot, at udføre de ham tilkommende Forretninger i Frederiksberg Sognekirke, blev Frechland meget fortørnet, gjorde et stort Postyr og ansøgte Kancelliet om at blive forflyttet til et andet Embede. Næppe helt uden Ironi skrev Amtsprovst Hammond i den Anledning, at han af ganske Hjerter ønskede Hr. Frechland Forflyttelse fra »et Sted og Stilling, der synes at være ham saa byrdefuld og ubehagelig«. Hertil sluttede Biskoppen sig. ⁴⁰ Samme Aar klagede Frechland til Kancelliet over, at Liebenberg skulde antage sig adskillige af hans Sognebørn til Konfirmation, men Kancelliet vilde ikke have med

Jeg nævner at den sørgede døde
 Trængsel gaaet om allernædigst
 Bønsørgelse, som David Kajstøl
 Sulem flaxen Gange har bemaadet
 mig med Davids allersjæleste
 Brev for min betænksomme
 - Medbudsord, Sulem at gjænde min
 in Dansebulen Glad og Sulem
 blodvæstul mig med den sørgede
 Thraade, at David Kajstøl vilde
 sauegjøre sin.

Allernædigst

(Frechland)

DE SIDSTE LINIER af Jens Frechlands Ansøgning om Frederiksberg Sognekald 1810
 (Rigsarkivet).

denne Sag at gøre, før end Frechland havde fremlagt klart dokumenterede Fakta.⁴¹ Særlig Aaret 1814 blev dog et Modgangens Aar for Sognepræsten paa Frederiksberg.

6.

ALLEREDE 1812 havde Biskop Fr. Münter følt sig foranlediget til at udsende et Cirkulære til sine Amtsprovster for alvorligt at paalægge dem at føre Tilsyn med, at ikke – som det forlød – Gudstjenesten blev forsømt i Stiftets Annekskirker. Da det ikke desto mindre kom Biskoppen for Øre, at bl. a. Frechland skulde have gjort sig skyldig i denne Forsømmelse, anmodede han Amtsprovst Hammond om »i Stilhed« at ville efterforske, om Rygtet talte sandt. Dette maa have været Tilfældet, thi s. A. paalagde den ellers saa godmodige Fr. Münter Amtsprovsten at tildele Frechland »en alvorlig Paamindelse«, fordi han – trods Provstens Advarsel – dels undlod at møde i Annekset, dels lod Studenter komme i sit Sted, dels undertiden lod Menigheden vente længe paa sig. Skønt Biskoppen var beføjet til at andrage Sagen for Kongen, vilde han endnu denne Gang lade det bero ved en Paamindelse, men skulde Frechland oftere blive anklaget for Forsømmelse af sine Embedspligter, maatte han vente at blive draget til Ansvar efter Loven, da Biskoppen hverken kunde eller vilde taale saadan forargelig Uorden.

Det har næppe været Amtsprovst Hammond ukært at meddele Frechland denne Skrivelse. Den 6. December – samme Dag han havde modtaget »Paamindelsen« – indsendte Frechland gennem Amtsprovsten til Biskoppen en længere Redegørelse, der til Dels indeholdt et Forsvar for hans Handlemaade. Hammond fandt ikke Anledning til at kommentere Redegørelsen, men indskrænkede sig til at bemærke, »at den ham [s: Frechland] givne Paamindelse hverken vil være overflødig eller blive unyttig«. Skønt Frechlands Skrivelse tidligere har været meddelt i Udtog, er den et saa karakteristisk Aktstykke, at den sikkert fortjener at gengives i sin Helhed og med Bevarelse af Forfatterens egen Retskrivning. Den tegner et interessant Billede baade af Frechland og af frederiksbergske Tilstande i det andet Aarti af forrige Aarhundrede. Utvivlsomt kunde han med god Grund anføre adskillige lokale Van-

skeligheder som Undskyldning for de paaankede Forhold. Redegørelsen har følgende Ordlyd:¹²

»Med frit Valg og modent Overlæg valgte jeg den geystlige Stand i min allerede moden Alder. Den største Lyst og Iver til at være Guds Ords Tjener besjæledte mig stedse og besjæler mig endnu med usvækket Kraft. Beviis herpaa er mit hele Liv, saa og min Æmbedsførelse her. Jeg har udrettet mere end nogen af mine Formænd til Religionens og Statens Tarv. Jeg har paa *Frederiksberg* faaet stiftet et Hospital, tildeels med egen betydelige Opoffrelse ved at overlade Fattigvæsenet en mig halvtillhørende Gaard for 12000 Rd.r, skjönt den var over det 4re dobbelte Værd, for at de Fattige ey, af tiltagende Mangel paa Huusly, skulde med deres Børn fryse ihjel. Omtrent 20ve Senge med Tilbehør og andre Fornødenheder ere blevne besørgede, for det Mceste uden Omkostning for Fattigkassen!

I disse besværlige Tider har jeg ene og alene besørget Brød, Brændsel og Kartofler til Sognenes Huusarme enten for Intet eller dog meget moderat Priis, ligesom Provideringscommissionerne i Khavn, uden at have deres Hjælpkilder. Fattigvæsenets her saa uendelig mange locale Vanskeligheder ere, i min Tid, for største Delen hævede.

Ogsaa paa Skolevæsenet anvendte jeg min hele Omhu og Anstrængelse. Paa *Westerbro*, som aldrig tilforn har havt nogen Skole for Beboernes Børn, er af mig foranstaltet et Institut, hvor 2de theol. Candidater ere Lærere, foruden en Tegnemæster og 2de Lærerinder i qvindelige Syssler.

Da *Frederiksberg* Gaard- og Huuseyere med Rette ey finde det passeligt at lade deres Børn freqventere Almueskolen med Børn i almindelighed af den raaeste Folkeklasse; ligesom nu værende Almueskole, i saa Fald, ey heller kunde rumme dem Alle, saa har jeg, med Skolecommissionens øvrige Medlemmer, bestræbt mig for at her blev en Hovedskole for de mere dannede og en Hjælpe-skole for de mindre dannede Børn; Hvilket Deres Høyærværdighed Selv har behaget at bifalde som passende for *Frederiksberg*, at Beboerne ey, af Mangel paa en for deres Børn beqvem Underviisnings Anstalt, skulde nødes til at lade deres Børn gaae i Skole inde i Kjøbenhavn eller paa *Westerbro*.

Skjönt Ministerialforretningerne, i disse vanskelige Sogne, saa ofte

collidere og ere undertiden saa mange, at her, vel saa nødvendigt, som i nogen af Smaackjøbstederne, behøvedes en ordineret Catechet, er dog aldrig Uorden indtruffen i min Æmbedstid, som tilforn.

Uagtet Bevidstheden af denne min roesværdige Iver og Lyst i min Æmbedskreds, erfarer jeg dog, med inderlig Krænkelse, at Deres Høyærværdighed formener at her skeer Forsømmelser med Prædiken, Catechisation og Gudstjenestens Begyndelse i Annex-Kirken. Med den Godmodighed, som er Deres Høyærværdighed egen, smigrer jeg mig med følgende paa Sandhed grundede Oplysninger maatte blive værdiget Opmærksomhed:

I Aaret 1814 ere her, saavidt kan skjønnes, 65 Prædikedage i hver Kirke, indtil denne Dag. Disse ere alle holdte af mig selv; undtagen 2de, da jeg, efter derom givne Anmeldelse, var reyst bort paa Landet i et for min Familie vigtigt Ærinde. Den eneste Gang jeg nogen heel Dag eller Nat har været her fra Præstegaarden, siden jeg kom her. I hvilken Tid en Præst fra Khavn besøgte Ministerialierne.

Nogle Gange, jeg var paalagt at besøge de præstl. Forretninger i *Vacancen* i *Brøndshøj*, saa og naar jeg og min Kone communicerede, har jeg været nødt til at søge Hjelp.⁴³ Omtrent 8 eller 10 Gange i hele Aaret har desuden enten theol. Candidater anmodet mig eller jeg anseet det for nødvendigt, for at jeg desto bedre kunde bestride de den Dag forefaldne andre Kirkeforretninger. Neppe har i Khavn nogen Sognepræst, som dog ikke har saa mange Commissions Møder, Regnskaber og Skriverier, betjent sig mindre af Hjelp til Prædiken. 4re Søndage i den strængeste Vinter, 2de Torsdage i Fasten og en Søndag i Høsten er ingen Gudstjeneste holdt i *Hvidovre*; men ikke af Mangel paa Prædikant; men paa Tilhørere. Kuns, om jeg mindes ret, een eneste Gang, [da] jeg prædikede i 3 Kirker, *Fred.berg*, *Brøndshøj* og *Rødovre*, samt forrettede Altergang, andre Ministerialier og hjemmedaab paa en udflyttet Gaard i *Rødovre*, saae jeg mig ey istand til enten at komme selv eller faae en anden til *Hvidovre*; Hvilket blev betids communiceret Stedets Kirkesanger. Jeg skulde meget feyle, det Sligt ey undertiden var Tilfældet, hvor Sognefolkene har ligesaa langt og besværligt Førre til Kirken.

Catechisationer ere aldrig holdte her af mine nærmeste Formænd. Med inderlig Lyst og Iver søgte jeg, ved mit Æmbeds Tiltrædelse, at føre dem i Brug. Men forgjæves! End ikke Confirmanderne vare at

formaac dertil. Kuns med nogle faae og smaae Børn maatte jeg idelig gaae at læse med i Kirken og selv disse bleve borte. Ved Anordningen for Skolevæsenet⁴⁴ haaber jeg, med Guds Hjelp, at Catechisationer i Kirken vil kunne komme i Gang her, i det mindste med flere Skolebørn. Hvortil ogsaa jeg i min Kreds vil med den inderligste Fornøylelse stræbe at virke.

Da Veyen mellem *Fred.berg* og *Hvidovre* er omtrent 1 Miil, den længste Anex-Vey her paa Amtet, ofte saa ufremkommelig om Vinterten at Præsten maa tage uden om *Vigerslov* og over en farlig Aa, for at komme til Kirken, saa kunde det let hænde sig og vilde vist være saare undskyldeligt, om det, i slige Tilfælde, skede at Præsten ey kunde komme til den sædvanlige Tid. Sognefolkene har den Godhed at befordre mig, da her paa Kaldet ey kan holdes Heste og Karl. Vel kan det og indtræffe, skjönt yderst sjeldent, at Vognen formedelst lang Vey og besværligt Føre ey kan komme accurat. Men, i saa Fald, er, efter Aftale med Sognefogden, strax en anden Vogn færdig.

Men undertiden komme Liig og Kirkegangskoner ey i *Hvidovre* Kirke til den bestemte Tid, deels fordi de boe langt fra Kirken og veed ey altid, hvad Klokkeren er, deels fordi nogle dertil Indbudne fra *Khavn* udeblive for længe. I saa Fald er Præsten i megen Forlegenhed, fornemmelig naar Kirkeforretninger vente til en bestemt Tid paa *Fred.berg*. For at hæve denne Uorden har jeg begyndt Tjenesten, uden at Kirkegangs Konen eller Liiget var kommen; Men hvor ubehageligt! Især om Liigskaren eller Kirkegangskonen med Følge mødte Præsten paa hans Hjemreyse.

Ofte gjøre *Westerbroes* og *Fred.berg* Beboere Fordring paa at ville have deres Vielser, Barnedaab eller Liig paa den Tid, Lovene tillade og det er dem bedst beleyligt, uden Hensyn til at Præsten skal, om Søndagen især, en vis Tid til *Hvidovre*. Ofte kan velog gyldig Forfald hindre dem fra at komme bestemt, saa at Enhver, som kjender Afstanden mellem *Fred.berg* og *Hvidovre* Kirker, Ministerialforretningers Mængde, f. E., 3 Syges Beredelse paa samme Søndag, som Communion, og endelig Beboernes saa saare forskiellige Dannelsen m. m., vil sande at det er physisk umuligt for een eneste ordineret Mand, endog med den allerbedste Villie, at iagttage Alt saa nøye, at der jo idelig kan gives riig Anledning til uforskyldt Omtale.

Af nærgaaende Krænkelser og ey blot af Mangel have derfor, i

mindre end 30ve Aar, 8 à 10 Præster her enten endt deres Dage eller ilet med at komme herfra. Neppe har Nogens Tid været mere besværlig, end min. Hos Deres Høyærværdighed, som den Første af Stiftets Geystlige, bekjendt af Kristendommens blide Aand, troede jeg, som Enhver af mine Æmbeds Brødre, stedse at finde Trøst, Raad og Veyledning. Ved mine Pligters tro Opfyldelse, min kristelige Vandel og ved min ærbødighedsfulde Opførsel mod Deres Høyærværdighed har jeg stedse stræbt at gjøre mig værdig dertil. Aldrig er dette mit Haab skuffet og jeg tør, efter disse frimodige Ytringer, fremdeles tillidsfuld smigre mig med, at det aldrig vil det, saavist som det altid vil vorde min høyeste Hæder og Lyst at fortjene Deres Høyærværdigheds Agtelse og Yndest.

Frederiksberg d: 6te Dec: 1814.

ærbødigst
Frechland.

Til S. T.

Høyærv: Hr. Biskop *F: Münter*,
Dr. Theol.; Command: af Dannebrog m: m:«

7.

TRØST under alle disse Genvordigheder fandt Frechland dels i sin Forfattervirksomhed, dels i at dyrke forskellige Interesser. 1813 udsendte han saaledes en Oversættelse, tilegnet Kongen, af Virgils bekendte Skrift om Landbruget, »Georgica«, forsynet med en vidtløftig Kommentar.⁴⁵ 1823 udgav han en lille latinsk Afhandling, hvori han havde samlet de Efterretninger om usædvanligt stort Høstudbytte, han havde paatruffet hos antike Forfattere og hos Kirkefædrene. Den vidnede baade om Forfatterens Belæsthed og om hans Evne til at føre en elegant latinsk Pen.⁴⁶ Af et andet Skrift fremgaar det, at han syslede med Udarbejdelsen af en Forklaring til alle de Steder i den hellige Skrift, der trængte til Oplysning af Landøkonomien.⁴⁷

En særlig Adspredelse fandt Frechland i at beskæftige sig med Biavl, hvorom han ogsaa har udgivet et Par Smaaarbejder. Interessant er det især at læse hans »Om Stuebier i Glaskuber« (1819), tilegnet Professor Gregers Begtrup som Tak for dennes »sokratiske Samtaler og lærerige Forelæsninger«. Han indbyder heri sine Læsere til at tage i Øjesyn de

Glaskuber med Bier, han havde staaende i Storstuen og Gæstekammeret i sin Præstegaard (den gamle, med Degneboligen sammenbyggede Frederiksberg Præstegaard, der maatte falde 1825 for at give Plads for den nuværende). Det var aabenbart ikke blot Lyst til materielt Udbytte, der gjorde Frechland til Biavler. Nok saa meget betød for ham den aandelige Værdi, han tillagde Betragtningen af hele Bisamfundet, og han kan i sit lille Skrift ikke trættes af at prise, hvor lærerigt det er i moralsk og religiøs Henseende ogsaa paa dette Omraade at genfinde Skaberen i hans Værk. Som Prøve paa Frechlands Stil og Tankegang kan følgende Stykke fortjene at anføres:⁴⁶

»Naar Du nu seer, min Læser, din Bieverden herlig og skjøn at fremstaa ved Skaberens Almagt, da betragt den i alle dens Egne og beskue dens Beboere! Alt er tilfældes for Alle. Alle lykkelige ere. Alle arbeide til fælleds Maal. Alle opfylde saa trolig Skaberens Hensigt. O! tør jeg det nævne? De fuldende hver deres Gjerning bedre, end mangt et fornuftigt Menneske sin. Her skal Du see, hvor travelt Mangfoldige ile ud paa Marker og Enge, i Hauger og Skove. Nogle hjemkomme med Blomsternes Sædstøv paa Udhulingen af deres Becn. . . . Arbeidet drives med Hede. See hvilket Værk! Ingen Praxiteles Konst; Ingen Apelles Mesterhaand formaaer det at efterligne. Sexkantede Celler i Rad. Den Ene udgjør den Andens Væg; den Ene udgjør den Andens Bund, for at de, ved Siden af hverandre og paa de modsatte Sider af Kagen, kan fælleds bidrage til Varmen og Slægtens Udvikling. Paa mindste Rum vil Du see det største og skjønneste Mesterværk, opført til fælleds Maal og fælleds Glæde. Dog med saa megen Flid, Sparsommelighed og Sindrigheid end Alt er udført, vil Du dog see overordentlig Pragt og Ødselhed paa den kongelige Borg, hvor Dronningen fødes og dannes. Alt er fortryllende skjønt, som den yndige Drueklase; Alt ærværdigt og stærkt, som den gamle gothiske Bygning«.

Alt som Aarene gik, følte Frechland sig mindre og mindre vel tilfreds paa Frederiksberg, og det var hans Ønske at komme bort. Jævnlig søgte han andre Embeder, men først i sit 52. Aar lykkedes det ham at blive forflyttet til Søllerød. Dette Kald var vel mindre end Frederiksberg, men han haabede – som han skrev i sin Ansøgning – her at blive fri for de mange, ofte fortrædige Forretninger og saaledes nyde »en

rolig Livets Aften, den jeg saa gjerne ønsker at opoffre til Videnskaberne.« Baade Biskop Münter og den nye Amtsprovst, Niels Schouboe i Glostrup, støttede hans »beskedne« Ønske. Kun faa Aar skulde det blive Jens Frechland forundt at glæde sig over en mere fredfyldt Tilværelse. Allerede den 20. Januar 1826 døde han pludseligt af et »Krampe­slag« under et Besøg i København. Han skal have været meget hen­given til Kortspil og drog to Gange om Ugen fra Søllerød til Køben­havn for at dyrke denne Passion. I den stærke Januarkulde forkølede han sig paa en saadan Tur og maatte straks ved Ankomsten gaa til Sengs. Om Morgenen fandtes han død. Seks Dage senere blev han stedt til Hvile paa Frederiksberg Kirkegaard.⁴⁹

Som et ofte benyttet Symbol forekommer i Oplysningstiden Bi­kuben. Denne Tidsalders Mænd yndede i deres travle Færden og i deres ufortrødne Virksomhed for at tjene »det til Borgerheld sigtende« at sammenligne sig med Bierne, der utrætteligt arbejdede mod et fælles Maal og saaledes virkeliggjorde Skaberens Hensigt. I en saadan sum­mende og rastløs Bisværn, hvor de mange stræbte fremad mod »Lyk­salighed« for sig selv og andre, har ogsaa Jens Frechland følt sig hjemme og søgt at fylde sin Plads.

8.

DET var som Liebenbergs Kapellan paa Frederiksberg, at Frechland kom til at opleve den Episode, der bevægede ham saa stærkt, at han følte Trang til at meddele sig til Offentligheden. Mandagen den 17. August 1807 rykkede engelske Tropper ind paa Frederiksberg, og i den følgende Tid kom det lille Bysamfunds Indbyggere til at bære deres Part af Krigens forskelligartede Byrder. Om alt dette sammenskrev Jens Frechland en kortfattet Beretning, som han udgav formodentlig allerede i Efteraaret 1807, idet Indtægten ved Salget skulde tilfalde de brandlidte. (Fremstillingen slutter med den 18. Oktober).

Det lille Skrift bærer Titlen: »*Frederichsbergs Skjæbne i Anledning af Kjøbenhavns Belegning af Engælænderne i August og September 1807*«. Det er jævnligen blevet benyttet af Historikere,⁵⁰ men da Originaltrykket nu er særdeles sjældent forekommende, vil det næppe være urimeligt at genudgive Teksten, der indeholder adskilligt af Interesse til Belysning af Forhold og Stemninger, som ikke er kendt andetstedsfra.

NOTER

1. En kortfattet Selvbiografi af Frechland findes indført i Vitaprotokollen i Sjællands Bisparkiv (Landsarkivet for Sjælland m. m.). Fortegnelse over hans Skrifter haves i Th. Hansen Erslew, Almindeligt Forfatter-Lexicon I, 457; Suppl., I, 509. Nyere Biografier af Frechland i Chr. Rasmussen, Frederiksberg Kirke, 1933, S. 197-203 og af Hans Ellekilde i Søllerodbogen 1948 S. 36-38.
2. Selv opgiver han sit Fødeaar til 1773, men en Daabsattest viser, at han blev døbt 10. Juli 1772 (Den almindelige Enkekasses Arkiv Nr. 10924).
3. J. Frechland, Oversættelse af P. Virgilius Maro om Landbrug, 1813. Jvfr. Vitaprotokollen.
4. P. O. Brøndsted, Nogle Ord til Oluf Worms Amindelse, 1835.
5. Indlæg til 1. Dept.s Registrant 1800 Nr. 368 (Danske Kancellis Arkiv).
6. Indlæg til 1. Dept.s Registrant 1810 Nr. 121 (Danske Kancellis Arkiv). H. N. Clausen, Henrik Georg Clausens Eftermæle, 1840, S. 35f; 91. Frechland kan dog kun have været Medlem af Selskabet i meget kort Tid, thi han nævnes mærkeligt nok ikke i den Indberetning med tilhørende Medlemsfortegnelse, som Clausen indgav 1806 (Universitets- og Skoledirektionens Arkiv, B, Alm. Sager, 2, A).
7. Chr. Rasmussen, anf. Skrift S. 197.
8. J. Frechland, Prædikener, 1802, S. 5ff., 19.
9. Sst. S. 15.
10. Sst. S. 21.
11. Sst. S. 42-43.
12. Sst. S. 122.
13. Minerva 1800, III, 129ff.: Bør Børn undervises i Religion, især den aabenbarede, efter vore brugelige systematiske Lærebøger? Citatet S. 145.
14. Personalthistorisk Tidsskrift V, 62. Og-saa andetsteds virkede Frechland som Huslærer, men hans Undervisning var kun »tarvelig« (Museum, 1894, II, 142).
15. 1. Dept.s Registrant 1800 Nr. 368. Vitaprotokollen. Hvor ikke andet er angivet, er Hovedkilden til Oplysning om dette Afsnit af Frechlands Levned hans Ansøgning af 22. Februar 1810 (Indlæg til 1. Dept.s Registrant 1810 Nr. 121).
16. Jens Frechland, Tanken om et almægtigt, goddædigt Forsyn er trøstende og glæderig for en sand Kristen. Prædiken holden paa Orlogskibet Odin i Efteraaret 1800, Kbh. 1800. Prædikenen er tilegnet en gammel Sømand, Hr. Søren Madsen Hammer, der ved sin Tænkemaade og Vandel kunde gælde som et Eksempel paa Tekstens Sandhed.
17. Jens Frechland, Prædikener holdne for Nicolai Menighed i Kiøbenhavn, Fredericia 1802.
18. Politivennen XIX, 1803, Nr. 238-40. Jvfr. 1. Dept.s Registrant 1802 Nr. 288.
19. Erklæringsprotokol for Sjællands Biskop 1807 13. Febr. (Bisparkivet). En Oversættelse ved Frechland af et Stykke af J. G. Rosenmüller om Tvang ved Ægteskabers Indgaaelse (i Iris og Hebe 1804, IV, 146ff.) er dateret Snoldelev Præstegaard Okt. 1804. Om Provst Rachlou se Aarbog, udg. af Historisk Samfund for Københavns Amt, 1923, S. 112-115.
20. 1. Dept.s Brevbog 1807 Nr. 350. Erklæringsprotokol for Sjællands Biskop 1807 13. Febr. Chr. Rasmussens Formodninger (anf. Skrift S. 198) er delvis rigtige, men Sagen burde have været undersøgt efter Akterne.
21. Den alm. Enkekasses Arkiv Nr. 10924. Frederiksberg Kirkebog 1834 11. Marts (hun kaldes her urigtigt »Nissum«). Hendes Fader var en islandsk Arbejdskarl. Hun skal have været »ikke behagelig« (Museum, 1894, II, 145).
22. Om dette se Frederik Nygård, Det

- Schouboeske Institut og N. F. S. Grundtvigs Lærervirksomhed sammesteds, 1880. – 1803 udgav Frechland »Udtog af Professor H. Sander over det Store og Skjønne i Naturen« »mine mange elskværdige Lærlinger i det Schouboeske Institut helliget«.
23. Jvfr. C. Nyrop, Meddelelser fra Industriens Omraade, 1876, S. 72 ff. Selskabet hed oprindeligt »Selskabet for Ungdommens Forædling«, stiftet 1793.
 24. Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn 1808 S. 1613 ff.
 25. Brev af 5. Juli 1807, Schimmelmanske Papirer Pk. 43 (Rigsarkivet). Et andet Brev fra Frechland, dateret 26. Novbr. 1808, er vistnok ogsaa rettet til Schimmelmann (Det kgl. Bibliotek, Nyere Brevsamling, Dansk).
 26. L. J. Moderatus Columella om Landøkonomi, oversat og oplyst med theoretiske og praktiske Anmærkninger af Jens Frechland, 1–2, 1806–7. Det kgl. Biblioteks Eksemplarer er forsynet med en haandskrevet Tilegnelse til Generalprokurør, siden Gehejmekonferensraad C. M. T. Cold († 1826), »Videnskabernes Dyrker, Velynder og Befordrer«.
 27. Kjøbenhavns lærde Efterretninger 1807 Nr. 5–6; 1808 Nr. 43. C. Olufsen, Oeconomiske Annaler 1806 S. 100 ff. – Fortalen til Frechlands Oversættelse af Virgil, om Landbruget 1813.
 28. C. Molbech, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Historie, 1843, S. 418.
 29. Oversættelsen af Columella I og II, Fortalen. Det Note 25 nævnte Brev af 5. Juli 1807.
 30. 1. Dept.s Registrant 1810 Nr. 121 (med Indlæg); 1813 Nr. 212. Forestillingsprotokol 1810 Nr. 103.
 31. Etatsraad, siden Konferensraad, Johan Daniel Timotheus Manthey († 1831), Sekretær ved Ordenskapitlet.
 32. Visitatsdagbøger (Sjællands Bispearkiv).
 33. Jvfr. S. 14.
 34. Jvfr. S. 17. N. Schack, Revision og Fortsættelse af Hoffinans Fundatssamling I, 58–59. Eiler Nystrøm, Frederiksbjergs Historie II, 201.
 35. Anf. Sted S. 193 f.
 36. Chr. Rasmussen, anf. Skrift S. 194. Münters Visitatsdagbog mangler for 1811, men en Afskrift af den officielle Visitatscensur findes ved Frechlands Brev i Indkomne Sager fra Sokkelund Herred, Frederiksbjerg, i Sjællands Bispearkiv.
 37. Indkomne Sager fra Sokkelund Herred, sst.
 38. Chr. Rasmussen, anf. Skrift S. 201 f. Joakim Larsen i Fra Arkiv og Museum III, 394 ff. Fr. Münters Visitatsdagbøger.
 39. Hammonds Skrivelser af 29. Novbr. 1813 (Sjællands Bispearkiv, Provstebrev vedk. Københavns Amts Provsti 1808–20), af 23. Okt. 1817 og 18. Jan. 1818 (sst., Indkomne Sager fra Sokkelund Herred, Frederiksbjerg). Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn 1817 Nr. 77.
 40. 1. Dept.s Brevbog 1811 Nr. 2512. Resolutionsprotokol 1811 Nr. 982, 1689. (Sagerne mangler nu i Kancelliets Arkiv). Erklæringsprotokol for Sjællands Biskop 1811 1. September; 1812 20. Juni. Hammonds Erklæring af 28. Novbr. 1811 i Indkomne Sager fra Sokkelund Herred.
 41. 1. Dept.s Brevbog 1811 Nr. 2490. – Det er forstaaeligt, om Liebenberg ikke saa med Sympati paa Frechland. 1819 skriver han i et Privatbrev om sin Præstetid paa Frederiksbjerg: »jeg var alene om alt og fik kun flere og nye Ubchegigheder, da den ædle Hr. Frechland blev mig paanødt« (Personalhistorisk Tidsskrift IV, 255).
 42. Sjællands Bispearkiv, Kopibog 1812 21. Marts. Indkomne Sager fra Sokkelund Herred (heri Frechlands Redegørelse). Københavns Amtsprovstis Arkiv, Indkomne Breve 1812 og 1814. – Frechlands

- Redegørelse har i Udtog og med ændret Retskrivning været meddelt i Chr. Rasmussen, anf. Skrift S. 198-201. Her er dog Forhistorien ikke ordentligt undersøgt.
43. Blandt dem, der ydede Frechland Hjælp i Prædikevirksomheden, var indtil 1815 ogsaa N. F. S. Grundtvig, »men saa var Frechland blevet saa bange, at han bad mig lade være« (Breve fra og til N. F. S. Grundtvig, udg. af Georg Christensen og Stener Grundtvig, I, 387).
 44. Anordning af 29. Juli 1814 for Almueskolevæsenet paa Landet i Danmark.
 45. Jens Frechland, Publius Virgilius Maro, om Landbrug, ledsaget med oplysende Anmærkninger, Kbh. 1813.
 46. *Disquisitio de ubertate frumenti temporibus antiquissimis, messibus nostri ævi comparata. Ad lucem nonnullis scriptorum cum sacrorum tum profanorum affundendam.* 1823.
 47. Den oeconomicke Correspondent II, 1818, S. 214.
 48. Anf. Skrift S. 15 ff., jvfr. S. 20 ff. Samme Hovedsynspunkt genfindes i det af Frechland 1803 udgivne Skrift af H. Sander (jvfr. Note 22).
 49. 1. Dept.s Registrant 1823 Nr. 699. Det er saaledes urigtigt at tale om Forflyttelse til et »stort« Kald (Chr. Rasmussen, anf. Skrift S. 203). Frederiksberg Kirkebog 1826. Personalhistorisk Tidsskrift 8. R. III, 16.
 50. Større Uddrag hos Chr. Rasmussen, Frederiksberg Kirke S. 186 ff. og hos Eiler Nystrøm, Frederiksbergs Historie II, 126 ff.

Frederichsbergs Skjæbne

i Aulebning af

Kjøbenhavns Belegning

af

Engelcænderne

i August og September 1807.

ved

Jens Frøchland,

Præst paa Frederichsberg.

Bøel! De komme til Her i Ganreløder, men indbortø ete de
Gjæderne Hæc. Paa deres Brugtes Rulle I kjende dem;
Matth. 7. 15.

Kjøbenhavn.

Trykt og sælges af Th. C. Raugel,
boende i Pilestrædet No. 179.

(Til bedste for de Brandlidte.)

Frederichsbergs Skjæbne

i Anledning af Kjøbenhavns Belegning af Engellænderne

i August og September 1807

ved

Jens Frechland

Præst paa Frederichsberg

EJ ALEENE er Frederichsberg-Slot og By især bleven indviklet i Kri- gen, men Sammes Beboere ogsaa af Fjenden allermeest indskrænkede og af dem satte ud af Stand til at faae Underretning om Tildragelserne under Kjøbenhavns Indslutning. Foruden Proklamationerne er det der- for kuns lidet af Vigtighed vi kunne berette; men ved Steder, der ligge saa nær Kjøbenhavn, som paa en fierding Vej, og hvorom der gives saa forskjellige Rygter, troe vi at endog det allermindste maa være in- teressant for enhver dansk Mand, og derfor meddeles herved Følgende:

Mandag¹ Formiddag den 17 August, omtrent Kl. 9, øjnede vi fra Frederichsberg-Slot en Mængde Krigsfolk, som strakte sig fra Dam- huset rundt om, saa langt Synet kunde naae med Kikerten, ad Brønds- høj til. Vi svævede i den største Uvished, om det var Danske eller Engelse, indtil nogle retirerende Livgarder bekræftede os Sandheden af det Sidste; og endmere overbevistes vi derom af de mangfoldige tilbagevendende Vogne, som vilde have været ude i Landet. Omtrent Kl. 11 kom en engelsk Trompeter ridende her igjennem Alleegaden og gav nogle Stød i sin Trompet, og strax derpaa var hele Alleegaden besat med enkelte engelske Forposter, indtil gamle Kongevej og Fal- koneer-Alleen. Endnu kunde Nogle den Dag med Nød og Neppe komme til Kjøbenhavn. Vi talte ofte til Forposterne, men de syntes blot bekymrede om deres nærværende tvivlsomme Stilling, og skjæl- vende stode de der, af Frygt for hvert Øjeblik at rives ud af Verden. Endnu samme Dag bleve stillede tvende Kanoner mod Byen lige uden for Frederichsberg-Slot, som strax blev besat af engelske Fodgarder, under General *Burreth's*² Kommando. En Piquetvagt blev sat ved Slots- kroen, en i Runddelen ved Frederichsberg-Kirke, en oppe i Bredgaden, og en ved Enden af gamle Kongevej og Falkoneeralleen. De første

Nætter turde vi ikke vel gaa i Seng, i det mindste turde vi ikke alle i eet Huus lægge os ret til Hvile; thi vi tvivlede ikke paa, at man jo fra Byen vilde forstyrre Fjenden. Men vi hørte blot nogle enkelte Puf, formodentlig af Jægerne paa begge Sider. Fjenderne begyndte strax at slaae Lejr og forskandse sig fra Flaskekroen af og rundt omkring ad Lundehuset og Skovshoved til, og siden ad den Kant nærmere og nærmere ind mod Classens Hauge, men ved Vibens Huus mødte dem samme Mandag den første betydelige Modstand, og mange Indvaanere saae der adskillige falde paa begge Sider. Ved Hjælp af afhugne Trægrene og den mejede Sæd blev strax bygget nogle Skjul ligesom Telte eller smaae Hytter. Om Tirsdagen og de følgende Dage i denne Uge kom de over os som Østerlandske Græshopper. De ville have Rum eller, i Mangel deraf, Brændeviin, Hvedebrød, Tobak, Mælk cc. ec., og hvor de ikke kunde faae det for intet, eller for hvad Betaling dem selv syntes, der ranede de, især naar Huus-Faderen enten ikke var hjemme, eller ikke kunde, eller turde modsætte sig deres Anfald og truc dem med at klage for Officererne; thi disse vilde fra Førstningen af gjerne holde gode Miner med os og lade som de ikke kom som Fjender. Under dette Venskabs Skin vilde de gjerne udforske et eller andet; især spurgte de alle, hvor Kongen var, som de sikkert meente, at være paa et Slot her i Sjælland. Ingen af dem, jeg har talt med, søgte at forsvare deres Ministeres Skjændighed, men billigede vor Forbittrelse, endog naar jeg talte med Harne om dette afskyelige Niddingsværk. Den tydske Legion,³ som sagdes at være landet et Steds i Kjøge Bugt, kom til Hvidovre samme Tirsdag, og det varede ikke længe førend vi saac dem i Strøjfepartier at tage her igjennem. Denne og de næstfølgende Dage begyndtes der allerede stærkt paa Forhindringer for Overfald, hvortil der allerførst afkappedes saa store Træer, som de nogenlunde kunde behandle, og lagde dem foran sig med Grenene og Toppen udad. Siden toges Tømmer, som laae her eller der til nye Bygninger, saa og andre Bygningsmaterialier, ja endog Porte, Dørre, Plankeværk og Møbler, som især maatte tjene til at holde Jordvoldene sammen, hvor de ej havde Sandsække. Natten til Onsdag blev to Heste skudt under Oberst Stopford⁴ af Garden og han selv saaret. Om Torsdagen udkom denne Proklamation paa Engelsk, ventelig især i Anledning af en dansk Vagtmester, som var blevet tilbage her ved nogen Furage:

Frederiksberg d. 20. Aug. 1807.

Alle fredelige og rolige Indvaanere af Frederiksberg skulle nyde al mulig Beskyttelse. Enhver Person derimod, der findes at have huset danske forklædte Soldater, eller hvosomhelst der opdages at have givet Efterretninger til Kjøbenhavn, skal straffes paa Livet og hans Huus ødelægges. For at forekomme de ubehagelige Følger af Husenes Undersøgelse med Magt, forlanger den engelske General, at dilige Personer strax udnævnes for at undersøge Husene, i Følge med en engelsk Officer. Alle Krigssager, Vaaben, Munition og Munderingsstykker skulle strax afleveres. – Skulde nogen af Indbyggerne fyre paa Engelske Tropper, vorder han øjebliklig hængt og hans Huus brændt. Hvert Menneske skal være i Huus Kl. 8 om Aftenen, og maae ingen forlade samme før det er Dag igjen.

*Henry Warde,*⁶
Brigadegeneral.

Et Par af Byens honette Indvaanere bleve i disse Dage bragt op paa Slottet, som mistænkte, og, skjønt de vel bleve frigivne til Aften, var dog Enhver bange for at blive styrtet i Ulykke ved et eller andet Ord eller Handling.

En Nat blev en dansk Mand skudt i Benene i en Hauge her paa Frederichsberg.

Den 21de udkom følgende Proklamation:

Alle Indvaanere af Landsbyen Frederichsberg kunne forlade sig paa, at de inden for de engelske Linier kunne fortsætte deres Høst, med fuldkommen Tryghed under de engelske Troppers Beskyttelse. De kunne begynde at arbejde derved Kl. 6 om Morgenen, og holde op Kl. 6 om Aftenen. Dette træder i Kraft i Morgen d. 22.

Henry Warde.

Vel tillodes Høstfolkene at fortsætte deres afbrudte Arbejde, men enhver anderledes klædt blev anholdt som mistænkt. Det tillodes os ikke at gaae over Runddelen, ad gl. Kongevej eller Falkoneralleen, fordi det endnu de første 8te Dage var uden for den engelske Linie, og de vilde forhindre os fra at give Efterretning til Kjøbenhavn. Derimod lode de Nogle komme fra Byen hertil, og endnu efter over 8te Dages Belegning kom der nogen fra Kjøbenhavn herud, men fik ikke

Tilladelse at komme til Byen igjen; vi kunde siden ikke engang komme til Vesterbros Apothek, for at faae Medikamenter eller Lægemedler til vore Syge, ja maatte i nogen Tid end ikke gaac over Gaden. Nogle Enkelte, som havde stedse Ærende, erholdt engelske Passer til at kunne passere igjennem Gaderne eller Frederichsberg Hauge, der, ligesom Syndermarken, laae fuld af Fjender. – De engelske Officerer forsikkrede os idelig, at der skulde intet ondt vederfares os, uagtet vi stedse havde Prøver paa det Modsatte, især af deres gemene Soldater; der var og Ingen, som satte Tro til deres puniske Ærlighed. – I de første Dage meente Fjenden, at det vilde ikkuns være et Par Dage om at gjøre, saa var han i Kjøbenhavn; men nogle Dage gik bort og Piben fik en ganske anden Lyd. Man tvivlede om Forsvarernes Antal inde i Byen, og da vi gjorde det saa frygteligt, som muligt, faldt Modet tydeligen hver Dag, og Soldaterne beklagede deres tunge Skjæbne og sagde til hverandre om Aftenen: »Der bliver saa ikke af, at vi tage Kjøbenhavn; vi ere ikkun komme her, for at slagtes.« – Søndagen den 23de Aug. kom, der prøvedes Angreb paa vor Sømagt; det gjentoges Tirsdag og Onsdag, men blev vældelig tilbageslaaet med betydelig Skam og Skade for Fjenden. Vi spurgte de engelske Officerer om hvad, der var udrettet i disse 3de Dages Søslag, de svarede ganske fattige *Intet!* hvilket fra engelsk Side sagt, vi siden erfore var ganske rigtig. Nu forsvandt næsten det sidste Glimt af Haab om Kjøbenhavns Indtagelse hos den engelske Soldat. Man havde indbildt ham, at *Nelson* havde ødelagt vort Søforsvar og gjort sig til Herre over Byen den 2den April 1801, og at det nu skulde skee igjen og langt lettere. Imidlertid skede adskillige hæderfulde Udfald fra Byen. De engelske hjaskede da fra et Sted til et andet med deres Feldtkanoner. En Skylregn kom, og deres af det mejede Korn opbyggede Straahytter kunde ikke modstaae Vandets Gjennemtrængning; de toge derfor deres Tilflugt til Frederichsberg By med det 79 Regiment Bergskotter, som omtrent 1000de i Tallet bleve indkvarterede, hvor der var Plads til et heelt Kompagni; paa den søndre Side af Allecegaden, hvis Hauger og Tofter vende mod Kjøbenhavn, hvad enten det var Ejeren belejligt eller ej; men paa den nordre Side bleve de kuns indlagte der, hvor Beboerne vare borte. Nu vare Fjendens Batterier allerede saaledes, at de torde betroc sig inden i Huse om Natten; om Dagen laac de her som slagtet Fæ ved Gadekjærene,

vaskede og tørrede deres vaade Klæder mod den varme Soel, og gjorde deres for det meste ubrugelige Geværer istand. Vi ventede alle Øjeblikke Udfald fra Byen, og hvor ønskede vi ikke, at det havde skeet, medens Fjenden laae der i denne højst ukrigerske og usle Forfatning. Imidlertid mærkede vi dog til vor Ærgrelse, at Fjenden kom nærmere Byen. Otte Dage efter deres Ankomst, saavidt vi kunde skjønne her i vor indesluttede By, havde de faaet Falkoneer Alleen, St. Hans Hospital og Vesterbro i deres Magt. Hos Hr. Etatsraad *Fabricius*^a i Falkoneer Alleen vare de nær bleven taget allerkræftigst imod; just som nogle engelske Officerer stode og vilde til Bords, kom en dansk Kanonkugle og fløje igjennem Stuen, der hvor de stode. De gjorde denne rigtige Bemærkning, at denne Kugle var nok tiltænkt dem og ikke den gamle hæderværdige Olding Hr. Etatsraaden, som sad i samme Stue, thi han med sin værdige Frue havde havt Mod nok til at blive her, uagtet deres Steds Beliggenhed udsatte dem for langt mere Fare, end mange andre her i Egnen. De danske Kanonkugler havde de Engelske i det hele megen Agtelse for, saavel som for Kongens Livjægere, som de kaldte *Officer-Corpsen*; thi de lode dem ingen Ro Nat eller Dag. Ogsaa kan det ikke noksiges med hvor megen Højagtelse de engelske Officerer talte om vore Kanonbaade (*Gun-Boats*). Med Forbavelse, Skræk og Ødelæggelse bleve de højst uventede anfalden af Kanonbaadene ved Kallebostrand. En engelsk Oberst forsikkrede mig, at der var ikke et Qvarteer imellem at de danske Kugler jo havde truffet ved det gamle Pesthuus.⁷ Deres Mandstab her var betydeligt, og at de, efter en engelsk Underofficers Beretning, ikke skulde have tabt mere end 30ve Mand ved Udfaldet paa Vesterbro, er neppe troligt; thi den gemene Mand talte med Skræk og Gysen derom, og frygtede meget for, at de Danske skulde gjøre saadanne flere og videre Udfald. Vi svævede i den ængsteligste Forventning at dette maatte skee. Vi fik mundtlig Ordre, at skulle, efter Omskiftning, daglig levere Lagener, Skjorter og Sengeklæder til Sygestuerne; hvilken Levering varede i 4re Uger. Imidlertid fik vi at høre, at General Castenskiold^a stod med en Deel 100ode, for at anfaldt dem i Ryggen. Denne danske samlede Magt inde i Landet ængstede Fjenden særdeles. Længe var han uvis om dens sande Stilling; med Skræk talte Officeren om Mueligheden af *Kronprindsens* Komme til Sjælland med regulære Tropper. Hvor forandredes da ikke vort

glade Haab, da vi saae nogle og halvtredsindstyve af Castenskiolds Officerer, at føres her igjennem som Fanger, og nu og da nogle faa Landværnsmænd, som General Wellesley⁹ havde anfaldet med nogle 1000de regulære Tropper. Vor Tilstand blev ellers enhver Dag sørgeligere. Den fjendtlige General Ludlov,¹⁰ som nu var Øverstkommanderende paa Slottet, tillod os at holde Gudstjeneste den 23 August. Kuns et Par engelske Officerer vare i Kirken og gave en eng. Skilling i Tavlen. De Gemene sagdes at være forbudet at komme der. Et par Gange prædikede en engelsk Skibspræst i Frederichsberg Slotsgaard, men ham vilde Skotterne og Hannoveranerne ikke lade døbe deres Børn og anmodede derfor os derom. – Her blev nu intet at faae at købe, og af det lidet Forraad, som En eller Anden kunde havt, var der nu intet tilbage, saameget mindre, som disse graadige Ædere havde bemægtiget sig og fortæret Alt, og det var os forbudet at komme ud i Landet, for at købe noget. Sognepræsten lod de Fattige faae Pengcunderstøttelse af Fattiggassen og en Mand her i Byen var saa ædelmodig at uddele nogle Kartoffler; han bad om Bevilling at maatte optage sine Kartoffler og sælge dem for en billig Priis 2 Timer om Dagen, først til de Danske og siden til de Engelske, under en Salvegarde, men derpaa hørtes intet Svar, og hvad Under, da Fjenden tog dem selv uden Betaling. Af Jordbrugernes Marksæd er der, efter den allermindste Vurdering, taget og ødelagt for 7 à 8000 Rd. foruden det Tab, vi have lidt i vore Huse og vore Hauger, hvis Frugt for det meste er bleven ranet, og en stor Del Plankeværk brugt til Brændsel. Selv paa Frederiksberg Slot, hvor Garder-Officererne laae og Soldaterne i Stalden, er der beskadiget for adskillige 100de Rigsdaler. Kongens egne Værelser alene var dog frie for Beboelse af Fjenden, kun Chatoller og andre lukte Gjemmer bleve opbrudte. Næsten hver Søndag lod denne overmodige Fjende anstille hoverende Musik paa dette Kgl. Slot, endog efter Kapitulationen. I vor Trang gik os dog intet mere til Hjerte, end at vi ej saae os istand til at lindre de vansmægtede Ladegaards Lemmer.¹¹ De kom her 500 i Tallet den 29 August i Mørke og Mulm om Natten Kl. 11 til henimod Midnat; Gaderne gjenløde af de Galnes, Vansmægtedes, Ængsteliges og Lidendes Nød og Vaande. Selv General Varde ynkedes over deres Jammer; han lod og Fogden og mig kalde til sig om Natten, anmodede os om at sørge for disse Ulykkelige med Æde og Drikke, og især tage os af

et Fruentimmer af Stand, som han bad ikke at komme ind i Kirken mellem de andre Galne og Syge, og lod den eng. General Hospitals Inspektør følge med, for at see, at hun blev anviist et godt Logie her i Byen. Hvor smertede det os ikke, at vi ej havde eller vidste at kunde forskaffe noget til disse Nødlidende. I 24 Dage havde vi været indspærrede; hos Bagerne var intet Brød at faae; andre Fødevarer vare fortærede, især af Fjenderne; af Drikke havde vi næsten alle intet, undtagen Vand og lidt Mælk; hvilket Sidste dog vore medlidende Medborgere maatte see at lade os faae, uden at disse Rovdyr bemærkede det, da de ellers vilde have det, om ikke Køerne med; thi de toge i Førstningen de fleste Heste, Køer, Faar og Fjedercreature fra Omegnens Beboere, enten uden Betaling, eller blot mod Qvittering til en Spotpriis, som maaskee siden blev betalt. Det var et ubeskriveligt elendigt Syn, at see disse Hospitalslemmers Transport her igjennem Byen ind i Kirken. To engelske Soldater fulgte med hver Vogn, hvori laac Galne, Syge og udlevede Oldinger. Nogle gave rasende Vraal af sig; Andre vaandede sig under de græseligste Smærter; Nogle spurgte os, saa sagte, om vi vare Engelskmænd eller Danske, og Andre sagde ængsteligen: »Hvor mon de føre os hen? De ville dog ikke slaae os ihjel:« Nu bleve disse elendige halvnøgne Mennesker baaren fra Vognene ind i Kirken. Nattens Mørke, Lygternes svage Skin, de skumle Gravhøje, det hellige Tempel, de fjendtlige væbnede Soldater, Larmen og Skrig af Fremmedes og eget Tungemaal, de Rasendes Fortvivlelse og de Skrøbeliges og Syges Vaande ved Stød af Vognen eller den haarde Haands Berørelse og Angst for hvad dem skulde vederfares, gjorde dette Syn i højeste Grad gyseligt og ynkværdigt for Enhver, som føler og troer, at Mennesket er hans Broder, i hvo han saa monne være. Herrens Tempel var nu fuldt af disse Elendige; fuldere end det nogensinde var ved de højtideligste Fester. Lidt koldt Vand var alt hvad nogle af de meest Nødlidende bleve styrkede med. Dagen kom, og, uagtet Inspektørens og Doktorens Umage, varede det til næste Dags Eftermiddag Kl. 4re, forinden disse Ulykkelige, som Dagen i forvejen havde næsten intet faact, undtagen lidt Kartoffler, og som i mange Dage havde udstaaet Dødsangest, kunde faae nu lidt tørt Brød til Husvalse og et Læs Halm og et Læs Hø at ligge paa, da de faa reddede Sengeklæder vare aldeles utilstrækkelige til denne Mængde. Inde i Kirken blev

Luften forgiftet af disse sammenpressede Mennesker og deres Urenlighed; uden om Kirken bleve antændte Ildsteder ved de Afdødes Grave, og Liigtræerne og Korsene paa Gravene maatte tjene Fjenden til Brændsel. Denne jammerfulde Tilstand i Frederichsberg Kirke varede i tvende samfulde Dage og tvende samfulde Nætter. Kirken kunde først bruges tredie Søndag efter denne Indqvartering; imidlertid gjenlød Guddommens Tempel af Hungriges Raab om Brød, Syges dybe Sukke, Lidendes fortvivlede Veeklager og Rasendes gruelige Forbandelser. De 50ve Bøndervogne, som hidbragte disse Vanlykkens Børn, skulde bie, for at føre dem bort. Af Sæden paa Marken tillod Fjenden dem at underholde deres Heste, og selv fik de lidet Føde af Barmhertighed af ham, og ofte maatte det tigges af den gemeneste Soldat. Endelig blev anden Dags Aften bestemt af Fjenden til disse Ulykkeliges Bortførelse, ret som om Aftenens Mørke og Nattens frygtelige Ankomst skulde hjælpe til at gjøre Scenen end mere rædselfuld. Nu saaes da de Afsindige fastgjorte til Vognene med bagbundne Hænder; nu Halvgalne, som med Ansigterne vendte mod hinanden, brændte af Harme efter at slaae, spyttede, sparke og rive hinanden i Ansigtet, nu udmarvede, skindmagre Oldinger, nu smærtefulde Syge, som ynkværdigen vaandede sig ved Vognens Stød. En rasende Præst,¹² en tungsindig Student, som sagdes at være født her i Byen, og havde baaret Vaaben for Fædrelandet i Kronprindsens Chorps den 2den April 1801, en ung Kone, som nylig havde været i Barselseng og var gaaet fra Forstanden af Skræk over Fjendernes Ankomst, blandede i Hoben af de øvrige Bundne og Sengeliggende, paadroge sig især Opmærksomhed og syntes at gjøre Synet end mere beklagelsesværdigt. Bag efter Vognene fulgte en Trop liderlige Qvinder, der plagedes af den skjændigste Sygdom, fordi de havde i deres bedste Ungdom solgt deres Legemer til vanærende Brug. Frækhed syntes dog ikke ganske at have forladt Nogle, medens Skamfulnesshed og pinende Bebrejdelse upaatvivlelig martrede Andres Barm. – Mangel paa Fødevarer tiltog nu daglig i vor indspærrede og udtærede By, og end mere Frygt for en værre Fremtid. Nogle Beboere bleve morderisk truede af Soldaterne, og det var ikke blot Soldaterne, der vilde udsue os som Iglar, Officerernes Tjenere gik især og saac efter Fjærkreature, som de enten toge for intet eller gave noget ubetydeligt for. Omsider foreslog en fjendtlig General for Sognepræsten og Slots-

forvalteren, at gjøre Anstalter for Levnetsmidler, men disse vare Dan- nemænd, som ingen Frygt, Smigren eller Fordeel kunde bevæge til at vorde engelske Agenter. De vægrede sig derfor ganske for slig van- ærende Forretning. Just som Præsten var henne at besørge dette Svar til den fjendtlige General, havde nogle engelske Soldater trængt sig ind i hans Præstegaard, slaaet en lukt Dør i Stykker, og bortranet, hvad de vilde have i dette Værelse, hvilket naturligviis maatte sætte hans Kone, som laae i Barselseng, i megen Skræk. Ved Klage derover, fik vel han og nogle faa andre af os en Salvegarde, men dette varede ikke meget over et Par Dage. – Fjenden var imidlertid i uophørlig Bevæ- gelse. Officerene brugte idelig deres Kikkerter; paa Slotsaltanen laae stedse nogen paa Udkik; her kjørtes uophørlig frem og tilbage med Spader og Skubkarrer. Vi stolede paa, at de vare ikke mindre i gavnlig Bevægelse i Kjøbenhavn, og spottede derfor over al deres Travælhed. Naar nogen vilde have noget, henviste vi dem til Hovedstaden, som de storpralende havde sagt skulde blive taget paa 2 Dage. Efter omtrent 14ten Dages Belegning, da vi troede, at Fjenden nu, paa en eller anden Maade, skulde blive nødt til at tage snart bort, kom her mangfoldige Vogne med Kufferter, nogle Køjeklæder, Feldtkjædler, 6 Koner til hvert Kompagnie tilligemed alle deres Unger. Vi studsede over dette Syn paa denne Tid. Forstæderne bleve stukne i Brand, og vi viste dem øjensynlig Kjøbenhavns Beslutning at forsvare sig til det yderste. Dette skrækfulde Syn svækkede og Haabet hos Fjenderne. De bandede de Danskes Kanonkugler, som meget generede dem. Nogle naaede heelt op til Frederichsberg By; en Bombe eller Granat sprang over Præste- gaarden og en faldt ned uden for Kirken i Runddelen. De Engelskes Qvæstedes Antal formeredes daglig. Istedet for, som fra Begyndelsen, at bringe dem bort, blev nu Skolen i Valdby og et Sted her i Byen gjort til Hospitaler. – Skræk begyndte nu alt mere og mere at udbrede sig overalt. Vi frygtede for Hovedstadens Skjæbne, vi vare bange for, at vor By skulde blive Kampepladsen; næsten daglig skede her Execu- tioner paa de baldstyrige Soldater; nu gik Rygtet, at nogle Mennesker bleve hængte oppe i Syndermarken, og 3 engelske Artillerister skal og virkelig være blevet hængt der. Et Menneske, som de Engelske havde anfaldet og berøvet i et Huus, og som, fangen af dem, muligens fryg- tede for denne eller hiin skjændige Død, prøvede paa at ville tage sig

selv af Dage, ved at stikke sig i Maven og Struben med et Søm. For at forskaffe os Brød, fik omsider den ene Bager her Tilladelse til at bage til Byens Indvaanere, medens der hos den anden blev baget til de Engelske. Endelig kom Onsdagen den 2den Septbr., Dagen til Mordbrandets Begyndelse; man sagde os da, at der næste Aften skulde kastes Bomber paa Byen. Vores Uvidenhed kom os ret godt her tilpas, som den saa ofte gjør Mennesket i Livet. Vi troede ikke, at Bomberne kunde naae saa vidt eller udbrede saa megen Skræk og Ødelæggelse, som de gjorde; men neppe var en Time forbi fra at denne Ildregn var begyndt af disse Umennesker, førend der alt saacs Ildløs; hvorved Fjenden gav et forskrækkeligt Hurra-Skraal af sig, skjønt dog ikke nær saa fældt, som da de fik den canibalske Glæde, at see Guds Huus¹³ antændes og styrte for deres Brandredskaber.

Længe, længe nok har Engælænderne været Sørovere mod vore søfarende Brødre, nu ere de komne for at plyndre os paa Landet, sætte Ild paa vor Hovedstad; glæde sig over Templers Fald, myrde uskyldige Borgere, Qvinder og Børn, berøve den fredeligste Konge og Borger deres kostbareste, retmæssige Ejendom, vor sejervante Flaade, nej; saa tænkte jeg, nu maa ikke blot Forsvars Ønske, men en brændende Hævn fylde hver dansk Mands Bryst. Den 7de September kom, og vi meente, at Fjenderne vare drevne slukøret bort til deres Røverhjem, da de hoverede af at de skulde have Kastellet og begge Holmene i Besiddelse i 6 Uger og vor Flaade som en Erobring. – Nu fik vi vel friere Luft, men vore udvortes Kaar bleve af Engelske snarere værre, og vore Hjerter langt mere bedrøvede ved at erfare Sandheden af deres Udaad. Fredagen den 16de October forlode os disse Skjørtekarle, som Bjergskotterne kaldtes, formedelst deres Klædedragt, og om Løverdagen og Søndagen derpaa blev Slottet rømmet af de engelske Garder. Istedet for Bbetaling for saadanne Qvarterer, som enkelte Officerer havde udtrykkelig lejet, istedet for de dem anviste, fordi de vare forsynede med Kakkelovne, efterlodes der, som overalt, hvor der havde været Engelske, megen Ureenlighed og Beskadigelse hos Beboerne, ja ved deres Afsked kom der endog Ild paa et Par Steder, som efter al Sandsynlighed var paasat af dem; den blev dog lykkeligviis snart slukket.

NOTER

1. Jvfr. hertil og til det følgende Amtsprovst Hammonds Dagbog, udg. i Fra Arkiv og Museum I, 284 ff.
2. Formentlig General Sir Harry Burrard (1755-1813).
3. Den hannoveranske Legion, jvfr. North Ludlow Beamish, History of the King's German Legion I, 119 ff.
4. Muligvis Oberst Sir James George Stopford, 3. Earl of Courtown.
5. Sir Henry Warde (1766-1834), General.
6. Formentlig Etatsraad, flv. Kommitteret i Kommercekollegiet Christian Albrecht Fabricius, død 1815, 81 Aar gl.
7. Det gamle Pesthus ved Kallebodstrand. Institutionen var 1769 blevet flyttet til Ladegaarden (Carl Bruun, Kjøbenhavn III, 164, 328).
8. General Joachim Melchior Holten Castenschiold (1743-1817) til Borreby, der 1807 fik den haabløse Opgave at organisere det sjællandske Landeværn.
9. Arthur Wellesley Hertug af Wellington (1769-1852).
10. George James Earl of Ludlow (1758-1842), General, 1805 Chef for en Division af den hannoveranske Hær.
11. Om Flytningen af Patienterne i St. Hans Hospital (Ladegaarden) se Historiske Meddelelser om København I, 123.
12. Niels Christian Bang Cruuse (Kruise) (1757-1808), 1788 Præst til St. Hans Hospital, afsat 1801. Jvfr. hertil J. P. Mynsters Skildring: »Jeg husker endnu, hvorledes han, da dette Embede [o: ved St. Hans Hospital] var ham lovet, gik op og ned af Gulvet, og med megen Selvtilfredshed sagde: »Jeg er Manden til St. Hans Hospital«. Dette blev han ogsaa virkelig, thi, da Drikfældighed kom til hans naturlige Anlæg, sank han omsider fra Præst til Lein af Hospitalet. Dette var han endnu 1807, da man under Kiøbenhavns Belciring maatte flytte Hospitalet. Da dette maatte skee i Hast, bleve de Afsindige den første Nat indquarterede i Frederiksberg Kirke. Idet nu den forrige Præst atter befandt sig i en Kirke, besteg han Prædikestolen, og den Gale prædikede nu for de Gale, et Optrin, som vel kunde fortiene en Fremstilling af Tieck eller en anden Mester« (J. P. Mynster, Meddelelser om mit Levnet, 1854, S. 20).
13. Vor Frue Kirke. Jvfr. Bjørn Kornerup, Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie S. 321-24.

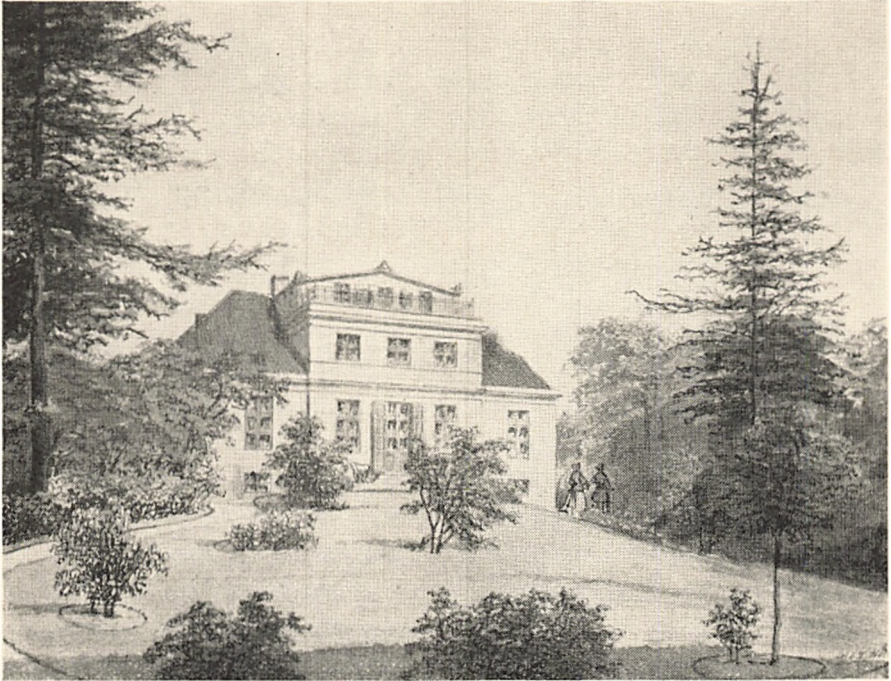
I Tekstgengivelsen er enkelte aabenbare Trykfejl i Originalen stiltiende blevet rettede.

Frederiksbergs første folketingsmand Carl Christian Hall 1849-81

Af ERNST PRIEMÉ

DA *Carl Christian Hall* i 1881, syg og nedbrudt, opgav sit sæde i folketinget, havde han i 33 år repræsenteret Frederiksberg-kredsen i de lovgivende forsamlinger, først i den grundlovgivende rigsforsamling, derefter i folketing og rigsråd. Under hele sin politiske virksomhed som folketingsmand og minister boede Hall i sin valgkreds, på Ny Bakkegård i Rahbeks allé. I de første år af sit ægteskab havde Hall sit hjem i Filosofgangen, men da fru Hall var svagelig efter den første søns fødsel, anbefalede hendes læge, at den unge auditørfamilie skulle flytte uden for voldene, og i maj 1840 købte Hall af tobaksfabrikør *Johannes Cordia Bech* Ny Bakkegård »med Hauge og Vænge«, en grund på omtrent 9 tønder land, der strakte sig fra Slotskroen til det gamle Bakkehus, som Bakkegårdens tidligere ejer, dispachør *Knud Engelbrecht Langberg* i 1803 havde solgt til Rahbek. Om købet fortæller *Frederik Barfod*, at Hall en forårsdag i 1840 var gået ud med sin ven, silke- og klædehandler *Georg Bloch*, der ville se på Bjerregården ved Valby Bakke. »Ved et tilfælde opdagede de undervejs, at også Høj-Bakkegård var tilsalg. Hall købte denne underhånden, mens Bloch på auktion købte Bjærggård«.¹

Hjemmet på Ny Bakkegård blev i årnes løb »en værdig Arvtager af Bakkehusets Traditioner fra Rahbeks Tid«.² Blandt dets gæster var *Johan Ludvig Heiberg* og *Johanne Luise*, der fortæller, at Hall »som alle dannede Mennesker i denne Periode interesserede sig i høi Grad for den sceniske Kunst«. »Politiken, denne Alt opslugende Hyæne, havde endnu ikke Kræfter til at fortrænge Muser og Gratier. Hall underholdt sig ofte med mig om Theatrets Præstationer og om mine egne Rollers Udførelse.«³ Oprindeligt var den kreds, Hall samlede i sit hjem, over-

NY BAKKEGAARD (nu Rahbeks allé 34), hvor Hall boede fra 1840 til sin død 1888.
 Tegning af H. G. F. Holm, ca. 1850 (Københavns Bymuseum).

vejende litterær-æstetisk, men efter at han havde indtaget en fløjplads i det politiske liv, blev Bakkegården også et samlingssted for mange af det nationalliberale gennembruds mænd. Enhver Københavner kendte, skriver *Topsøe*,⁴ »det gule Hus bag den skraanende Havc, i hvilken et Par store Fyrretræer give Bygningen selv et klædeligt Relief en hyggelig Bolig, men prunkløs og borgerlig.« »Det Værelse, han har valgt til sig selv, er i en Gavlundbygning paa Kvisten, udstyret med en Tarvelighed, som mangan en Student vilde føle sig tilfreds med. Der sad han som ung Auditor, der sad han som Konsejlspræsident og Udenrigsminister . . .«.

Året efter at Hall var flyttet til Frederiksberg, blev han som grund-ejer medlem af sogneforstanderskabet (1841-54), hans første offentlige tillidshverv, og han havde således syv års kommunal virksomhed bag sig, da han i 1848 trådte frem som kandidat ved valget til den grund-

lovgivende rigsforsamling. Derimod tog Hall ikke direkte del i revolutionsårets politiske røre herhjemme, i de bevægede møder og optog forud for martsministeriets dannelse; men han havde tilknytning til to af de nye ministre. Hans nære ven fra ungdomsårene, lensgrev *F. M. Knuth*, var blevet udenrigsminister, og den nye kultusminister *D. G.*

HALL I UNGDOMS-ÅRENE.

Træsnit af H. P. Hansen (Det kgl. Bibliotek).

Monrad kendte han fra den kreds af studentervenner, som de gamle skolekammerater fra Borgerdydskolen på Christianshavn, Hall, *C. E. Fenger*, *Vilh. Birkedal* og *Viktor Bloch* dannede kernen i. I denne kreds mødtes, skriver *Peter Vedel* i sit »Bidrag til Monrads Biografi«⁶ »for første Gang Monrad med Hall, og det er vanskeligt at finde to Mænd, der, begge højtbegavede og udprægede Personligheder, i Livsforhold og Egenskaber var mere forskellige. Smuk og kraftig, livsglad og frejdig, i Harmoni med sig selv og med Verden, var Hall udgaaet fra et lykkeligt og

velstaaende Hjem, omgivet af gode Barndomsvenner, vel set og vel modtaget overalt, og Fremtiden aabnede sig smilende og lovende for ham. Monrad derimod havde aldrig haft et Fædrehjem, næppe kendt sine Forældre, altid staaet ene i Livet og kæmpet med Fattigdom . . . Ligesom de var forskellige i Livsvilkaar, saaledes var de det ogsaa i Egenskaber, Karakter og Livsanskuelse, og det var lidet sandsynligt, at de to nogeninde skulde komme til at føle oprigtig Sympati for hinanden . . .«

Denne modsætning kom allerede til udtryk, da det nye ministerium straks efter sin dannelse ville udnævne Hall til medlem af østifternes stænderforsamling. Monrad advarede, fordi han ikke var sikker på, om ikke Halls politiske standpunkt var for moderat; men betænkelighederne blev overvundet, og den kongelige udnævnelse skete den 4. april. Hall havde dermed modtaget sin første politiske tillidspost.

Under sin 33 år lange parlamentariske gerning måtte Hall møde på valgtribunen nitten gange, men han sad sikkert i sin kreds, »skjønt det ikke manglede ham paa Modkandidater, og skjønt han, som han selv udtrykte sig, udøvede en beklagelig Tiltrækningskraft paa alle Slags politiske Karikaturer, der stundum gjorde Valghandlingen til farceagtige Løjer«.°

Den politiske agitation samlede sig dengang i højere grad end nu om selve valgdagen; imellem slagene holdtes der ikke mange taler uden for rigsdagen. Og selv da Hall var trådt frem som de nationalliberales førstemand, drog han ikke, som det senere blev skik for førende politikere, ud i landet for at fremlægge sit partis politik, han holdt sig hjemme i sin egen kreds og talte foran valgenc til sine frederiksbergske vælgere. Disse valghandlinger på Frederiksberg hørte, skrev redaktør *Bille*, »som Regel til de interessanteste i Landet, da Hall gjerne ved dem tog Anledning til udførlige politiske Redegørelser for Vælgerne, til hvis store Flertal han stod i et ualmindeligt sympatetisk Forhold«.

DE FØRSTE VALG

OPTAKTEN til valget af den grundlovgivende rigsforsamling den 5. oktober 1848 begyndte allerede midt på sommeren. Den 21. juli frarådede »Almuevennen« vælgerne at stemme på 26 navngivne stænderdeputerede for østifterne, deriblandt den kongelig udnævnte overauditør Hall. De 26 deputerede var faldet i unåde hos bondevenerne ved at stemme for kongevalg til den grundlovgivende forsamling, de havde derved »lagt for Dagen, at de, naar Friheden og Ministeriet gaae hver sin Vej, da heller følge Ministeriet end Friheden, hvilket Folket ingenlunde er tjent med«. En måned senere offentliggjorde Bondevennernes Selskab sin kandidatliste,° og på Frederiksberg opstilledes et af selskabets bestyrelsesmedlemmer, amtsforvalter, etatsråd *P. Povelsen*, der i begyndelsen af fyrreerne havde været formand for Frederiksberg og Hvidovre sogneforstanderskab.

Halls kandidatur blev offentlig ført frem af et udvalg, hvori bl. a. geheimearkivar *C. F. Wegener*,° fabrikant *I. C. Drewsen* og etatsråd, generaldecisor *L. C. Brinck Seidelin* havde sæde. Dette udvalg offentliggjorde den 12. september følgende henvendelse til vælgerne i østifterne:

»Til nogle af os undertegnede indløb fra flere Vælgere i Østifterne det Spørgsmaal, om vi ikke saae os i Stand til at foreslaae dem Candidater til de forestaaende Valg til Rigsforsamlingen, da man i Landdistrikterne flere Steder var i Uvished om, paa hvem man burde stemme. Vi kom derfor sammen og bleve, efter modent Overlæg, enige om at nævne følgende«.

Udvalget nævnte navne paa 18 kandidater til bestemte kredse eller områder og bragte et lidt mindre antal kandidater i forslag uden stedangivelser. Listen havde som helhed et nationalliberalt præg – blandt dens navne var foruden Hall så kendte nationalliberale som *A. F. Krieger* og *H. N. Clausen* for henholdsvis Køge- og Præstøkredsen – men den var ikke ensidig i sin sammensætning.⁹ Af de 18 foreslåede kandidater blev de 17 opstillet, og ti af dem rykkede ind i den grundlovgivende forsamling.

Fire dage efter at Halls kandidatur således var blevet meddelt, udsendte etatsråd Povelsen følgende erklæring:¹⁰

»Da det Rygte er blevet udspreedt, at jeg ikke attraae Folkevalg til den forestaaende Rigsforsamling, fordi jeg skulde smigre mig med det Haab at ville blive valgt af Regjeringen, skylder jeg at modarbejde dette Rygtes Virkning for mig ved herved offentlig at erklære, at ligesom jeg efter mit Begreb om Kongevalg og sammes rimelige Følger aldrig kunde falde paa at modtage Valg i saadan Egenskab, dersom denne Hæder imod Formodning maatte blive mig til Deel, saaledes vilde det derimod være mig særdeles kjært, om jeg, der efter flere Beboeres Opfordring har bestemt at stille mig i det Valgdistrikt, der bestaar af Brønshøj, Frederiksberg og Hvidovre Sogne samt Amager, maatte besidde Beboernes Tillid i den Grad, at jeg ved deres Valg blev kaaret til at tage Sæde i den forestaaende Rigsforsamling«.

Erklæringen er et vidnesbyrd om, at der allerede midt i september var en ivrig agitation i sving, og denne skærpedes efterhånden som valgdagen rykkede nærmere. Valgreform-komiteén, der bestod af bondevenner og Hippodrommænd, udsendte et fire siders flyveblad »Det forestaaende Valg i Kjøbenhavns Amts første Distrikt«. Heri hed det bl. a.:

»Lige indtil de allersidste Dage var Valget i dette Distrikt anseet for saa godt som aldeles afgjort, ei blot uden for, men ogsaa i selve

**Jeg lover og sværger at holde
Danmarks Riges Grundlov; saa-
sandt hjælpe mig Gud og hans
hellige Ord.**

0.30⁴ Januar 1850

C. Otto Hall,

EDS-FORMULAREN, som Hall underskrev, da den første rigsdag trådte sammen på Christiansborg den 30. januar 1850 (Rigsdagens arkiv).

Distriktet; og dette af den ganske simple og naturlige Grund, at Distriktet eier i sin egen Midte en af disse aabne, mandige, aldeles blanke og pletfri Karakterer, som vi desværre kun sjelden træffe paa, en Mand, der med sjelden Hæderlighed har staaet sin Prøve som Folkets Ven og Talsmand Denne Mand er Etatsraad Povelsen«. »Mod ham optræder nu i disse Dage en i politisk Henseende lidet bekjendt Mand, i det mindste er han ubekjendt for Distriktets Bondestand og vil forsøge paa at fortrænge Bondens gamle, prøvede Ven fra den Hæderspost, at repræsentere Distriktet i Rigsforsamlingen, og nogle Folk af den saakaldte højere Klasse begynde nu strax at udsprede, at Valget vil være tvivlsomt og saaledes derved at hverve Stemmer for Overauditeur Hall«.

Om Hall skrev flyvebladet: »Vi kjende ham kun meget lidt, og vi tvivle meget om, at ret mange af Districtets Beboere kjende ham, med Undtagelse af ganske enkelte fornemmere Folk; han har jo aldrig nogensinde før deltaget i eller viist Interesse for offentlige eller kommunale Anliggender, og har stedse holdt sig aldeles fjernt fra Bondestanden . . . Hall er ingen politisk Karakter«.

I en efterskrift oplyste flyvebladet, at Kjøbenhavns Landkommunalforening havde holdt et offentligt møde den 21. september, men »i denne Forsamling gav Hr. Hall ikke Møde, og omendskjøndt en af de otte Mænd, som offentlig havde anbefalet Hr. Halls Valg var tilstede, yttrede denne dog ikke et eneste Ord til Anbefaling af Hr. Halls Valg i Distriktet«.

I sin politiske programtale, som Hall lod trykke,¹¹ polemiserede han ikke mod sin modkandidat. Derimod udtalte han ved prøvevalget, at han maatte »berøre de imod ham formentlig stedfundne Machinationer«, idet han sigtede til valgreform-komitéens flyveblad, der havde »sat sig den dobbelte Opgave dels at overøse hans Medkonkurrent, der er Medlem af den nævnte Comité, med Lovtaler, der endog er drevne til den Yderlighed, at det tilregnes en Præst i Distriktet som en Forbrydelse mod de ham af Gud og Mennesker overdragne Kaldspligter at have, som det paastaas, virket mod denne Candidats Valg, dels ved underfundige Antydninger og aabenbare Usandheder at nedsætte ham (Hall) selv«.

Ved prøvevalget stemte over 100 af de tilstedeværende på Hall,

VALGBESTYRELSENS ERKLÆRING OM, AT HALL ER BLEVET VALGT TIL MEDLEM AF DET FØRSTE FOLKETING. Dokumentet (Rigsdagens arkiv) har følgende ordlyd:

»Vi undertegnede Medlemmer af Valgbestyrelsen for Kjøbenhavns Amts 1ste Folketingskreds gjøre vitterligt, at Aar 1849 den 4de December afholdtes, efter foregaaende lovlig Berømmelse, Valgmøde paa Tracturstedet Alleenberg i Frederiksberg Allee, til Foretagelse af Valg paa det Medlem, som fra bemeldte Valgkreds skal møde og tage Sæde i Folketinget paa den i Aarene 1850-52 afholdende Rigsdag.

Ved dette Valg udnævntes til Medlem af Folketinget Overauditor Lic. jur. Docent ved Universitetet Sogneforstander i Frederiksberg *Carl Christian Hall*.

At Alt, hvad der ifølge Valglovens Forskrifter skal iagttages med Hensyn til Valget er efterkommet, bekræftes herved med vor Underskrift.

Valgbestyrelsen for Kjøbenhavns Amts 1ste Folketingskreds den 4de December 1849.

Erklæringen er underskrevet af valgbestyrelsens otte medlemmer med formanden for Frederiksberg sogneforstanderskab, assessor *H. Raasløff* i spidsen (Raasløff blev i 1860 minister for Holsten og Lauenburg i det Hall'ske ministerium, men måtte året efter træde tilbage på grund af uenighed om den slesvigske politik og var i 1864 med til at stifte Augustforeningen, jfr. s. 52)

De øvrige underskrivere er de tre sognepræster, *Gummi Busch*, Brøndbyerne, *Ernst Henrik Clasen*, Brønshøj-Rødovre, og *Jacob Ludvig Hansen*, Glostrup, derefter Halls stiller ved mange valg gårdejer *Peter Bech*, Valby, og endelig tre Amager-repræsentanter, cand. phil. *Peter Schouw*, Sophienhøj i Sundby, gårdejer *Peter Svendsen Smidt*, Store Magleby, og sognefoged *Gert Dirchsen Bacher*, Gamle Krudtmøllegård i Sundbyøster.

København

Hermed sendes Medlemmen af Kgl. Hof-
 rætt for Njåderstræde Church 1/2te Sædels-
 herre, gjensvittet, at den 1849 den 4de
 Decembers affaldet, efter foretagne Lovlig
 Sammenkomst, Kgl. Høi- og Rådets for den
 Alleneberg: Sædelsherre Allen, til Sæde-
 gæft af Kgl. og den (Kgl. Høi- og Rådets)
 bemættede Kgl. Høi- og Rådets med og lige Sæde:
 Sædelsherre og den i Aarene 1850-52 af
 Sædelsherre Sigeberg.

Hermed sendes Kgl. Høi- og Rådets til
 af Sædelsherre Overandretter Lic. jur. Lovend ved
 Universitetet Sogneforstander: Frederiksborg
 Carl Christian Hall.

Et Omslag, som den Sæde Kgl. Høi- og Rådets til
 indlægget med Sædelsherre til Kgl. Høi- og Rådets, Sæde-
 herre sendt med den Sædelsherre.

Kgl. Hof- og Rådets for Njåderstræde Church 1/2te
 Sædelsherre den 4de Decembers 1849

Sædelsherre Sigeberg Sæde Sæde Sæde
 Sæde Sæde Sæde Sæde Sæde

mens højst 20 undlod at stemme.¹² Halls valg måtte dermed anses for sikret, og på valgdagen den 5. oktober opnåede han 189 stemmer, mens etatsråd Povelsen kun mønstrede 43.¹³ Tallene er små, men valgkredsen havde, selv om den foruden Frederiksberg og Hvidovre også omfattede Brønshøj, Taarnby og Magleby sogne, kun 277 vælgere, stemmeprocenten var højst respektabel, næsten 84.

Da rigsforsamlingen havde løst sin opgave med vedtagelsen af grundloven af 5. juni 1849 – et arbejde, Hall tog ivrig del i som ordfører for et af lovens afsnit – skulle efter en sommer, præget af krigens hændelser, det første folketing vælges. Hall samlede vælgerne på Skydebanen den 19. november, og på dette møde, der lededes af den kendte skuespiller, instruktør *N. P. Nielsen*, udtalte Hall bl. a.:

»Da jeg skiltes fra Distriktets Vælgere paa Valgdagen den 5. Oktober i Fjor, da udtalte jeg det som mit Ønske og Haab, atter at kunne samles med dem, naar Rigsforsamlingens Arbejder vare tilendebragte for at aflægge Regnskab for mit Forhold deri. Naar dette ikke er skeet, saa er Grunden dertil ikke Mangel paa Ønske hos mig derom, men, mine Herrer, jeg maatte dele den almindelige Erkjendelse dengang, at Stemningen ikke var for dens Slag Møder; Folkets Sind droges dengang andetsteds hen. Det var derfor, at den 5. Juni gik saa stille og uformærkt forbi, som om den ikke havde hørt blandt de uforglemmelige Dage i Danmarks Historie, og det var derfor, at først den 6. Juli med sit Sejersbudskab atter vakte Folket, kaldte det til festlige Sammenkomster.«¹⁴ Af politisk interesse indeholdt talen et i beherskede udtryk holdt løfte om kommunalt selvstyre, idet Hall fandt, at der »ingen Tvivl er om, at der maa ydes Kommunerne en langt større, en mere udstrakt Myndighed til Afgørelsen af deres rene kommunale Anliggender. Der kan heller ingen Tvivl være om, at Kommunens Bestyrelse vistnok maa udgaae fra Valg«.

På mødet ønskede ingen af vælgerne ordet, og på valgdagen den 4. december 1849 valgtes Hall ved kåring. Ved dette første folketingsvalg holdt bondevennerne sig i det hele tilbage over for de nationalliberale spidser, åbenbart ængstelige for at fremkalde en gentagelse af væverens sejr over H. N. Clausen ved Præstø-valget året før. Efter valget oplyste »Almuevennen« (21. decbr. 1849), at bondevennernes bestyrelse havde støttet Hall. »En Deputations indtrængende Opfordring til et af

Bestyrelsens Medlemmer (gårdejer *Ole Nielsen*, Havsgaard) om at stille sig imod Hall afsløges, til Gunst for Hr. Halls Kandidatur«.

Ved det følgende valg, i 1852, dukkede derimod en modkandidat op, en tidligere skolelærer *N. H. Thyboe*, der nu var sekretær i Københavns Amts Brandforsikring.¹⁵ Han afviste at være »protegeret af Bondevennerne«, der »kun fandtes i ringe Del i Distriktet, hvor de saa godt som intet kunde udrette«, men han var bondeven i Colbjørnsens og Reventlows betydning af ordet. I sin valgtale – og med en fremtrædende embedsmand som modkandidat – gav han »et Hib til Embedsstanden« og vendte sig »mod den Fare, der truede os fra Intelligensen«.¹⁶ Hall svarede, at det »vistnok (var) paa Tiden, at hele den usande Tale om Embedsstanden som en fra det øvrige Folk forskellig og ligeoverfor de andre Stænder og Friheden fjendtlig staaende Klasse, forstummede, idet Embedsstanden for en ikke ringe Del udgaer fra selve Borger- og Bondestanden og atter gjennem mangfoldige Led vender tilbage og slutter sig til disse«.

På valgdagen, den 4. august, fik Hall 244 stemmer og Thyboe 45. Kredsen havde nu op imod 2300 vælgere, så valgdeltagelsen var meget ringe, stemmeprocenten lå under 13.

PROFESSOR HJORT SOM MODKANDIDAT

DA ministeriet *Bluhme* ikke kunne få tronfølge- og toldenhedslovene vedtaget, opløste det folketinget og udskrev valg til den 26. februar 1853. I denne valgkamp stod de nationalliberale overfor en alliance af konservative helstatsmænd og bondevenner, og på Frederiksberg fik Hall en modkandidat, der med iver kastede sig ud i agitationen, og som havde den styrke, at han var en øvet polemiker. Den nye kandidat var den tidligere soraner-lærer og literat, professor *Peder Hjort*, der ved det første folketingsvalg havde været opstillet i Slagelse. Hjort stillede sig nu på Frederiksberg som tilhænger af regeringspolitikken, men svagheden ved hans kandidatur var, at den korrespondance, som han inden brudet i 48 havde ført med hertugen af Augustenborg, ikke var glemt og endnu virkningsfuldt kunne bruges imod ham. Den 10. december 1852 præsenterede »Fædrelandet« ham i en artikel under overskriften »Peder Hjort, engang en af Hertugen af

Augustenborgs Nærmeste«, og da valgkampen kom i gang først i februar, blev denne brevveksling uskånsomt fremdraget. På et vælgermøde i »Enighedsværn« ved jernbanestationen dukkede det famøse brev op. Efter referat i »Berlingske Tidende«¹⁷ oplæste en tilstedeværende »et Brev, som Prof. Hjort havde skrevet til Hertugen af Augustenborg og mente, at hans Valg i Danmark var en politisk Umulighed.« Hjort svarede, at »han ikke dengang vidste, at Hertugen var en Landsforræder«. »Almuevennen« gengav derimod senere¹⁸ episoden på følgende måde: En person ville oplæse brevet, men »flere Stemmer vilde ikke tillade det, og nu raabte Rigsdagens Byrosjef d'Coninck: Professor Hall behøver ikke den Slags Midler for at blive valgt«. Men hvad enten brevet blev læst op på »Enighedsværn« eller ej, spillede det en sådan rolle, at Hjort inden valgdagen måtte rykke frem med en fyldig forklaring. Det skete i form af »Et trykt Brev fra Professor Hjort til Københavns Amts 1ste Valgkredsens Vælgere og disses Nærmeste«. ¹⁹ Peder Hjort vil deri vise, hvor »fuldkommen uskyldig jeg, Gud ske Lov, er med Hensyn til den Mands (Hertugens) Forbrydelser imod Konge og Fædreland«. Da han for 33 år siden opholdt sig på studierejse i Rom, ankom Frederik den sjettes to unge søstersønner dertil for at »bese den mærkværdigste Stad i hele Verden.« Den danske gesandt, gehejmelegationsråd, professor *Brøndsted* – »en Svigerfader til Hr. Prof. Hall,« følger Hjort til! – var en ældre mand, han ville hellere blive ved sine studeringer og »foreslog Hertugen at vælge mig til Fører.« På Hjemvejen gjorde Hjort efter indbydelse ophold hos prinsen på Als. »Det viste sig her, iblandt andet, at deres Fru Moder i Ungdommen godt havde kjendt min Moder og sammes Familie, og sligt bidrog da sit til, at Forholdet blev inderligere.« I brevene, som senere udveksledes, »taltes ene og alene om Schleswigholsteinernes paa mange Maader sig aabenbarede Planer. Jeg advarede ham imod at lade sine unge Sønner omgaaes med »slesvigholstenske sammensvorne,« jeg foreslog, at i det mindste en af dem sendtes til Akademiet i Sorø, for at blive til en rigtig dansk Prins.«

Professor Hjort har næppe ventet at kunne rokke den position, som professor Hall indtog hos de frederiksbergske vælgere, men har sat større lid til Amager-vælgene. Han var født i Taarnby, og hans valgkamp spændte fra Dragør, hvor »omtrent 70 Vælgere skal have

lovet ham deres Stemmer«,²⁰ til Sundbyøster skole. Ved mødet i Sundbyøster vakte en seddel af følgende ordlyd en vis opmærksomhed:

»Maglebylille Vælgere:

Vægteren i Maglebylille bedes herved at opmuntre Beboerne den 9.de Febr. Kl. 16 at møde i Ny-Kro for at lade Prof. Hjort at udtale sig om Kongens vanskelige Stilling, Landets Velfærd imellem ordentlige Vælgere – i Stedet for mellem Prof. Halls Partivenner, der ringeagte hvad der sømmer sig for velopdragne Mennesker. W. Bruun«.

»Dagbladet« oplyste, at hr. Bruun var kapellan på Amager og ikke måtte forveksles med pastor Bruun ved Garnisons kirke, der »ogsaa med megen Iver har taget sig af Hr. Peder Hjorts Valg.«

Professor Hjorts Amager-kampagne, der på et enkelt møde støttedes med en tale af oberst *Tscherning*, inspirerede iøvrigt »Folkets Nisse« til denne lille tekst-annonce:

»Søndagen den 20.de Februar opføres i Nykro paa Amager uden Hr. Etatsraad Heibergs Tilladelse

»EN SØNDAG PAA AMAGER.«

Hr. Peder Hjort udfører Hovedrollen som Gjæst.

Lokalet bliver vist temmelig varmt. Liebhaveere indbydes«

På valgdagen viste det sig, at næsten alle Hjorts tilhængere fandtes på Amager. En foreløbig stemme-opgørelse i »Dagbladet« gav følgende tal

	Hall	Hjort
Dragør.....	1	79
Taarnby.....	136	65
Frederiksberg.....	143	12
Hvidovre.....	115	4
Valby.....	106	0

Dragør-skipperne havde altså holdt deres løfte til Hjort, mens Valby-bønderne enstemmigt havde fulgt sogneforstanderen, gårdcjer *P. Bech*, der ved dette som mange følgende valg var Halls eneste stiller. Det samlede resultat blev 645 st. for Hall og 174 for Hjort.

Den livlige valgkamp synes ikke at have efterladt nogen bitterhed hos Hall mod den temperamentsfulde professor. Da Hall nogle år senere indstillede en brodersøn af Hjort til et gejstligt embede, skrev han straks et brev herom til Hjort, da han tænkte sig, at »det kunde være Dem selv en personlig Glæde at være den første, der bragte ham denne Efterretning.«²¹

MINISTER-ÅRENE OG OPPOSITION EFTER 1864

DA tronfølge-loven ikke nåede den fornødne $\frac{3}{4}$ majoritet, opløstes rigsdagen påny, og selv om regeringen, der efter opløsningen fik A. S. Ørsted til chef, sejrede ved det nyc valg den 27. maj, var Halls stilling urokkelig. Ved valghandlingen på Frederiksberg slot kåredes han uden modkandidat, og dette gentog sig, da Hall, afskediget af politiske grunde fra sin stilling som generalauditor, stillede sig ved opløsningsvalget næste år (1. december 1854). Centrum og bondevenner gik denne gang sammen i en »kold alliance« for at fremtvinge Ørsteds fald, og i sin kreds fik Hall alle stemmer undtagen tre,²² og ved valget det følgende år, da Hall for første gang fremtrådte for sine vælgere som minister, skete kåringen helt enstemmigt.

Da den treårige valgperiode udløb i sommeren 1858, var Hall konsejlspræsident. I sin valgtale udviklede han »Grunden til, at han . . . paany fremtraadte som Kandidat uagtet han alt ved det forrige Valg for tre Aar siden havde erklæret, at han ikke oftere vilde stille sig. Den endelige Afslutning paa Forfatningsforholdene, som der dengang var Udsigt til, var ikke kommen i Stand, og det syntes for nogle Maaneder siden, som om der vilde blive stor Mangel paa prøvede Kræfter i Folketinget.«²³ Ved dette valg dukkede der en modkandidat op, cand. phil. *Morten Chr. Levinson*. En ugestid før valget havde Levinson taget ordet ved en folkefest, der holdtes på Vemmetofte strand med I. A. Hansen og Carl Ploug som talere, og han blev i den anledning af »Fædrelandet« betegnet som en »tidligere fra offentlige Forsamlinger kendt comisk Person.«²⁴ Som kandidat udtalte han sig for at få vort forhold til Tyskland ordnet ved en evropæisk kongres; men da en korrespondent til »Kölnische Zeitung« hævdede, at Levinson var blevet tvunget til at forlade valgtribunen under råbet: »Ned med den Sles-

KONSEJSPRÆSIDENT C. C. HALL.

Litografi af C. Simonsen efter daguerreotypi 1860 (Det kgl. Bibliotek).

vigholstener, vi vil ikke have noget tysk Formynderskab,« oplyste »Dagbladet«, at han havde ytret sig i så heftige udtryk imod Tyskland og tyskerne, at »Konsejlspræsidenten fandt sig foranlediget til at fralægge sig al Deelagtighed i disse raae Skjældsord.«²⁵ På valgdagen fik Levinson ikke engang sin stillers stemme, og der blev ikke begæret skriftlig afstemning. Ved det næste valg tre år senere indskrænkede Levinson sig til rollen som interpellant, og ved kåringen af Hall stemte kun een vælger imod, den engelskfødte professor *Stephens*. Forud for valget i 1861 havde et rygte villet vide, at formanden for den nystiftede Dannevirkeforenings repræsentantskab, cand. phil. *H. F. Poulsen* ville stille sig imod Hall, men han dementerede, og »Dagbladet« bemærkede ironisk, at Dannevirke-manden ikke vilde »paatage sig den med en eventuel Sejr over Konsejlspræsidenten forbundne Ansvarlighed og Forpligtelse.«

I 1864 var der valg både til rigsrådets folketing (novemberforfatningen) og til rigsdagens folketing (junigrundloven), og Hall blev valgt ved kåring ved begge lejligheder, uden at der kom nogen åbenbar opposition til orde mod den regerings-politik, der havde ført frem til krisen. Hall følte sin genopstilling som »en ligefrem Forpligtelse imod den Kreds, der i en saa lang Aarrække havde hædret ham med sit Valg.« Men da der året efter atter var valg til rigsrådets folketing, trak det op til opposition mod Hall. Konservativ kredse, mest gods-ejere og embedsmænd, havde efter den ulykkelige krig samlet sig i Augustforeningen. Blandt foreningens ledere var konferentsråd *H. Raasløff*, der havde været holstensk minister i det andet ministerium Hall, og professor *P. Hjort*, Halls tidligere modkandidat; men ingen af disse mænd vovede sig frem mod Hall. Raasløf, der i nogle år havde været formand for Frederiksberg sogneforstanderskab, søgte valg i Aalborg, men nåede kun et kummerligt resultat. Om bestræbelserne for at styrte Hall skrev »Dagbladet«:²⁶ »I Københavns Amts 1ste Kreds (Frederiksberg), der lige siden 1848 har været repræsenteret af Geheime-raad Hall har Augustforeningen været meget virksom med Agitationen og har endog forsøgt at formaae en Kandidat, der deler Anskuelse med Hall, til at stille sig imod denne; da alle Forsøg i denne Retning har været frugtesløse, vil Augustforeningsmedlemmet Etatsraad *O. Müller* rimeligvis stille sig imod Hall. Vi nære vel ingen Tvivl om,

at dette Forsøg af Reaktionen vil vise sig ligesaa resultatløst som tidligere i denne Kreds, men vi beder dog Vælgerne være paa deres Poster og give talrigt Møde paa Valgdagen. Det er muligt, at Geheimeraad Halls Helbredstilstand ikke vil tillade ham selv at møde ved Valget, men der er da forøget Opfordring for hans mangeaarige Vælgere til ikke at udeblive.«

Oppositionen mod Hall kom offentlig til udtryk i et opråb fra tolv vælgere:

»I de mange Aar, Geheimeraad Hall har været Valgkredsens Repræsentant, have vi ikke miskjendt hverken hans gode Villie eller udmærkede Evner. Vi tvivle heller ikke om, at han jo nu vilde give sin vægtige Stemme til en heldig Løsning af Forfatningssagen, som er et af Øjeblikkets brændende Spørgsmaal; men da det, fremdeles at stemme paa og gjenvælge Geheimeraad Hall, vilde være det samme som at give ham et Tillidsvotum, og see ud, som om vi hyldede hans Politik i det hele, saa kan dette ikke gaa an. Derfor troe vi, at denne Kredses Vælgere bør se sig om efter en anden hæderlig Kandidat, og ville vi da henlede Opmærksomheden paa Højesteretsassessor, Etatsraad O. Müller som den, hvis offentlige og politiske Færd er en Borgen for hans Kvalifikationer til et saadant Tillidshverv. Han har erklæret sig villig til at lade sig stille, dersom han dertil opfordres af et større Antal Vælgere . . .«.

Etatsraad Müller havde tidligere haft sæde i folketinget, og det var ham, der i 1857 havde stillet det forslag, som gjorde Frederiksberg til en selvstændig kommune. Men den fortjeneste, han herved havde indlagt sig, var ikke tilstrækkelig til at skabe medvind for hans kandidatur. »Dagbladet« gik skarpt imod ham: »At ville fortrænge en af vort Lands mest fremragende og dygtige Mænd med en jevn Middelmaadighed er noget, som vanskelig lader sig forklare for oplyste Vælgere, og endnu vanskeligere bliver det, naar den ringere Evne og den mindre Begavelse skal søge sin Adkomst deri, at den tillige i Prøvelsens Tid er blevet sig selv utro. Thi det er Hr. Otto Müllers virkelige Adkomst til Augustinernes Tillid, at han er Renegat fra den Anskuelse, mod hvis dygtigste Repræsentant han nu opstilles.«

Müller trak sin kandidatur tilbage lige før valget, men mødte som taler på valgdagen, hvor han, idet han »med stor Udholdenhed trod-

sede Larmen og Afbrydelsen«, hævdede, at »Halls Ministerium havde været i højeste Grad ulykkeligt for Danmark.« Hall blev dog kåret så godt som enstemmigt, og det samme gentog sig ved begge valg i 1866 og ved valget i 1869. Forud for oktober-valget 1866 havde kammerassessor *P. J. Friis* meddelt vælgerne, at »jeg agter at stille mig, saafremt dertil fra d'Hrrs Side maatte gives mig tilstrækkelig Anledning.« Men det blev der åbenbart ikke givet.

I forsommeren 1870 indtrådte Hall atter i regeringen, som kultusminister i ministeriet *Holstein*, et spand af godsejere og nationalliberale. Denne samling til højre udløste en modsvarende samling til venstre, og ved valget i 1872 – det første med socialistiske kandidater – kom oppositionen mod Hall ikke fra det, »Dagbladet« i 1865 havde kaldt reaktionen, men fra venstreorienteret side. Halls modkandidat var »Nyt Aftenblad«s redaktør, premierløjtnant *V. Hartvigsen*. Nogen klar partimæssig stilling indtog Hartvigsen ikke, kun når nogen vilde betegne ham som socialist, reagerede han voldsomt. På sit første vælgermøde i Brønshøj kro, hvor de fremmødte ca. 25 vælgere lovede at stemme på ham, erklærede han, at han »ikke vilde slutte sig til det nationalliberale Parti«, og på et møde i Røde kro i Sundbyøster nogle dage senere henviste han en taler, der ikke kunde øjne forskel på de to kandidaters politik, til sin deltagelse i dannelsen af Dannevirkeforeningen, der ville modvirke Halls politik.

To dage før valget skrev den meget udbredte og populære »Folkets Avis«, der under *Erik Boghs* fraværelse redigeredes af Halls brodersøn, løjtnant, cand. phil. *C. E. Hall*:

»Hvis Hr. Hartvigsen overhovedet repræsenterer nogen politisk Anskuelse, hvilket vi anse for meget tvivlsomt, maa det vel være en lille blid Hædning til venstre eller snarere til Socialismen – han er i hvert Fald den eneste københavnske Redaktør, der har haft den Vanskabne at blive rost i »Socialisten,« ligesom han nu anbefales af Internationales Formand.« Bladet nedlagde alvorlig indsigelse imod »Forsøg paa at fortrænge en af vore mest fremragende Mænd til Fordel for en Person, der synes at leve i et intimt Forhold med Samfundets Fjender.« Denne karakteristik bragte Hartvigsen i affekt. Han vendte sig skarpt mod den unge Hall – »alt hvad Nevøen nu ejer, reducerer sig til Navnet« – og ville tage »under Overvejelse, hvorvidt vi ville

ofre Penge paa at faa den ansvarlige C. E. Hall dømt for hans frække og skamløse Paastand.«²⁷

Efter denne optakt kunne det forudses, at selve valghandlingen i landbohøjskolens ridchus den 20. september måtte få et bevæget forløb. »En stor Del af de Tilstedeværende lagde paa en saa livlig Maade deres Følelser for Dagen, at hele Valghandlingen derved fik et saa animeret Præg, som det ellers aldrig før har været Tilfældet i denne Kreds.«²⁸ Hall blev hilst med »stærke Bravoraab og nogen Hyssen, hvilke Meningstilkendegivelser ogsaa ledsagede hele hans Foredrag.« Hartvigsen kritiserede Halls politik i 1863 og fandt, at der ikke »var gjort noget videre for Arbejderne«, han ønskede en udvidet folkeundervisning, flere tekniske skoler og flere fripladser i de lærde skoler. En håndværksmester blandt vælgerne stillede under bravoråb og hysen Hall dette direkte spørgsmål: »Hvad har De udrettet for den arbejdende Befolkning i den lange Tid, De har repræsenteret Kredsene?« Hertil svarede Hall: »Enhver, som kjendte ham, maatte vide, at hans personlige Tilbøjelighed og Karakter gik i modsat Retning af en saadan Fjendtlighed (i Arbejderspørgsmaalet). Han var da ogsaa selv født i en Haandværkerfamilie. Han havde lært at kende det Tryk, der hvilede paa denne Klasse og de gode Egenskaber, der udmærkede den.«²⁹

Ved afstemningen fik Hall 1153 stemmer mod Hartvigsens 325. Ligesom ved Hjorts kandidatur nitten år tidligere var modstanden mod Hall størst på Amager. Ved mødet i Røde kro, hvor ca. 300 var til stede, havde næsten alle stemmer været for Hartvigsen, mens der i Valby kro havde været over 100 imod Hartvigsen og kun 40 for. Resultaterne fra de enkelte sogne³⁰ viste, at Halls stilling navnlig i hans hjem sogn var urokkelig:

	Hall	Hartvigsen
Frederiksberg.....	783	100
Taarnby.....	141	156
St. Magleby.....	19	—
Dragør.....	7	—
Glostrup.....	37	—
Brøndbyerne.....	45	8
Hvidovre.....	76	16
Brønshøj-Rødovre.....	45	45

Valget havde et pudsigt efterspil, idet Hartvigsen lagde sag an mod »Dagstelegrafen«, fordi bladet i sin oversigt over valgets resultater havde forsynet hans navn med partibetegnelsen S.

Den 6. oktober 1873 kunne Hall fejre 25 års jubilæum som folketingsmand for Frederiksberg, og han hyldedes af sine vælgere ved en middag på Skydebanen, hvor *Chr. Richardt* i en sang mindede om de tunge år efter nederlaget:

*Da der var ej i Luften Sang
Og nok af kolde Vinde
Du gik din gamle Rigsdagsgang
Fra Bakkegaardens Linde.*

En måned senere var der atter valg til folketinget, fremkaldt af venstres første finanslov-nægtelse. Forud for valget synes der påny at have været røre på Amager. »Dagbladet« skrev advarende den 11. november: »Efter hvad der meddeles os fra Amager, drives der i Valgkredsen, særlig paa det nævnte Sted, en stærk, men hemmelig og ludskende Agitation imod Geheimeraad Halls Valg, idet det skal være Hensigten at fortrænge ham ved en Overrumpling, da det ved sidste Valg viste sig, at sligt ikke lykkes ad sædvanlig Vej. Det paastaas, at det er Hr. Hartvigsen, der atter er paa Færde.« Men Hartvigsen svarede i sit blad, at »Dagbladet« var på vildspor.

På valgdagen kom der heller ingen organiseret opposition til orde. Derimod optrådte venstremanden, seminarieforstander *Jeppe Tang*, der havde været på tale som modkandidat,²¹ som interpellant, idet han stillede det spørgsmål, der var valgets kerne: Vil ministeriet gå, hvis venstre kommer tilbage som flertal. Hvortil Hall svarede, at »et saadant Udfald i og for sig ikke bringe Regeringen til at fratræde«. Ved samme lejlighed fremkaldte fhv. herredsfoged *Ole Lund* ved et spørgsmål om Nordslesvig en udtalelse fra Hall, om at »Haab om en lykkelig Afgørelse er nærmere end før.«

Hall sad så fast i sin kreds, at han ved de få valg, hvor en modkandidat var trådt frem, kunne overlade til denne at føre en kampagne og selv indskrænke sig til på valgdagen at klarlægge sin stilling til aktuelle spørgsmål. Da Hall før valget i 1876 mod sædvane holdt et

møde i Nykro på Amager, kunne han derfor minde om den valgkamp for 23 år siden, da han sidst stod på samme sted! »Siden den Tid har der ikke været nogen større Valgkamp, og han var derfor kun mødt sammen med Vælgerne paa de ikke faa Valgdage, vi siden havde haft.«

Da Hall sidste gang stod på den frederiksbergske valgtribune, den 3. januar 1879, blev han interPELLERET om sin stilling til arbejderspørgsmålet. Og ligesom syv år tidligere henviste bødkersønnen fra Christianshavn til sin barndom og ungdom, idet han hævdede, at han altid havde stået i nær forbindelse med arbejderne.

Den følgende sommer blev Hall alvorligt syg under sit årlige ophold i Sandefjord, og selv om arbejdet i tinget lettedes ham, opgav han påny at søge valg. Da folketinget blev opløst den 7. maj 1881, meddelte Hall dagen efter sine vælgere, at helbredshensyn hindrede ham i at søge genvalg. Han bragte vælgerne »en dybfølt Tak for den usvækkede Tillid, de gjennem en Menneskealder have skænket mig« og takkede dem for »trofast Tilslutning i alle de 33 Aar, som ere forløbne, siden jeg ved Kredsens Valg kaldtes til Sæde i den grundlovgivende Rigsforsamling.«

LOVGIVNINGEN OM FREDERIKSBERG

HALLS navn som politiker er knyttet til hans slesvigske politik og arbejdet for fællesforfatningen, i anden række til hans indsats som kulturminister. Men selv om Hall tidligt fandt en fremskudt plads i den store politik, hindrede dette ikke, at Frederiksberg i ham havde en folketingsmand, der øvede en virkningsfuld indflydelse i lokale sager.

Den for Frederiksbergs fremtid vigtigste lov, der blev vedtaget i de 32 år, Hall var kredsens repræsentant i folketinget, var loven af 1857, der udskilte Hvidovre og gjorde Frederiksberg til en selvstændig kommune. Da denne lov, der blev forelagt som et privat forslag, kom til behandling, var Hall ministeriets chef, og han havde, i hvert fald officielt, ikke deltaget i dens udarbejdelse. Men de frederiksbergske borgere var på dette tidspunkt vel repræsenteret i folketinget, og tre folketingsmænd fra Frederiksberg havde skrevet forslaget om »Regulativ for Frederiksberg Sogns oeconomiske Bestyrelse«: den lokale birkedommer *C. N. Petersen*, der var valgt i Holstebro, formanden for

sogneforstanderskabet, den senere overpræsident i København, gods-ejer *E. E. Rosenørn* (valgt i Varde) og overretsassessor *Müller*, der var grundejer i sognet og repræsenterede Hillerød-kredsen i tinget.³² Forslaget blev indbragt af disse tre herrer sammen med to københavnske venstremænd, major *v. Müllen* (Ringsted) og overkontrollør *Walther* (Præstø).

Ved første behandling mødte forslaget modstand fra folketingsmanden for Københavns 3. kreds, major *Abrahamson*, der fandt det »unaturligt at skabe en lille og ny Commune lige ved Siden af en stor«, og han formodede, at ønsket om ikke allerede nu at blive indlemmet lå i frygten for større skatter. Müller fremhævede overfor kritikken, at forslaget var udtryk for et levende ønske hos den frederiksbergske befolkning, hvad et nylig afholdt møde havde vist. Og han sluttede med denne appel til Hall: »En Beretning om, hvad der passerede paa hint Møde, tilligemed Protester fra Sognet, forsynet med en stor Mængde Underskrifter, er i disse Dage leveret den høiagtede Cultusminister, der repræsenterer det District, hvortil Frederiksberg Sogn hører, ligesom han ogsaa er Grundejer der i Sognet. Forslagsstillerne have gjort Regning paa hans formaacende Bistand ved denne Sag, ligesom de ogsaa haabe, at han ikke vil nægte os næste Gang at møde her i Tinget, hvis han dertil have Lejlighed«.

Forslagets overgang til 2. behandling vedtoges med 59 stemmer mod 2, men da der ikke var stillet forslag om udvalg, udbrød Monrad: »Vil det dog ikke være nødvendigt at nedsætte Udvalg. Her er saa mange Frederiksbergere, men jeg ved ikke, om her er Valbyere:« På denne foranledning vedtoges det med 47 stemmer mod 13 at nedsætte et 5 mands udvalg, der kom til at bestå af tre af forslagsstillerne: Rosenørn, der blev formand, Müller som ordfører og major Müllen samt brygger *J. C. Jacobsen* (valgt i Københavns 7. kreds) og modstanderen, major Abrahamson. Der truede således ikke forslaget nogen fare under den fortsatte behandling.

Ved 2. behandling tog Hall ordet og fremhævede ud fra sin årelange erfaring som medlem af sogneforstanderskabet, at det var hans »Overbevisning, at det her Foreslaede vil blive til lige stor Fordel for Hvidovre og Frederiksberg Sogne«. Ved denne lejlighed tog den københavnske ctatsråd, kaptajn *Schovelin* til orde imod forslaget, og

han fandt, at rigsdagen ellers ikke tager »saa meget Hensyn til de Folk, der ere interesserede i Sagen«. Indenrigsminister *Bangs* udtalelser røbede ingen større glæde ved forslaget, hvad der fik oberst *Tscherning* til at hævde, at ministeren gik for meget ind for »den københavnske Erobringssyge«. *Tscherning* havde »endnu ikke hørt et eneste Ord udtalt, som berettiger København til at forlange sin Næstes Gods«. Debatten sluttede med, at folketinget vedtog loven med 61 stemmer mod 2.

I landstinget mødte Hall for indenrigsministeren, og hans interesse for forslaget – hvorom han gjorde den personlige bemærkning, at »jeg vil efter Loven komme til at svare min Del, men det finder jeg fuldkommen i sin Orden« – var betydelig mere uforbeholden end hans kollegas. Forslaget blev ivrigt kritiseret af *Orla Lehmann*, men fandt støtte hos *Balthazar Christensen*, der ejede gården »Grøndal«. Ordføreren i landstinget var den frederiksbergske professor *Vilh. Bjerring*, valgt i Randers.

Ved denne lov af 29. december 1857 havde Frederiksberg fået sikret en tilværelse som selvstændig kommune, selv om forkæmperne i folketinget havde måttet akceptere ordet midlertidig i lovens titel. Men ved næringsloven af samme dato var der givet København en beskyttelse i forhold til oplandet, som bevirkede, at Frederiksberg næringsretlig fremdeles var et landdistrikt og derfor ikke nåede den økonomiske fremgang, der ville være indtruffet under friere forhold. Hall indbragte derfor efter kommunalbestyrelsens opfordring i november 1865 – vendt tilbage fra storpolitiken og dens nederlag – en lov om udvidet næringsfrihed for Frederiksberg Kommune. Dette forslag fandt en modstander i den københavnske borgmester *L. C. Larsen* (3. kreds), der hævdede, at man på denne måde »opretter en Kjøbstad, der er mere privilegeret end nogen som helst anden By i Riget, en Kjøbstad, der har alle Kjøbstadens Rettigheder, men ingen af dens særlige Byrder«.

Som argumenter for større næringsfrihed fremførte Hall, at der siden 1. januar 1862 var indrømmet Frederiksberg fire nye næringsbevillinger, men afslået 80, samtidig med at befolkningen i løbet af de sidste fem år var steget fra 8.000 til 12.000. På Frederiksberg fandtes kun tre urtekræmmere, mens København havde nogle og tredive for

hver 12.000 beboere, og hele Frederiksberg havde ti høkere, hvorimod en tilsvarende københavnsk befolkning havde 40-50. Om sit personlige forhold til sagen gjorde Hall denne bemærkning: »Det ærede Medlem vil maaske svare, at jeg seer den fra et frederiksbergsk Standpunkt, men jeg maae tilstaae, at jeg efter min Stilling ikke kan være saa særdeles paavirket deraf, netop paa Grund af, at den Deel af Frederiksberg, hvortil jeg nærmest hører, ikke vil komme til at have videre Fordel af det Forslag, her ligger for«.

I udvalget, der valgte Hall til formand og ordfører, dannede L. C. Larsen mindretal med et forslag om at forhøje bygningsafgiften for den del af Frederiksberg, der på tre sider omgives af København. Forslaget, der støttedes af indenrigsminister *Estrup*, blev forkastet med 42 stemmer mod 25, og da borgmester Larsen ved 3. behandling mødte med et forslag om at indføre den københavnske bygningsafgift for den del af Frederiksberg, der ligger inden for Pileallé-Allégade-Falkonerallé, voksede majoriteten mod forslaget til 58 mod 17. Halls forslag passerede derefter gennem landstinget uden anden omtale end nogle kølige bemærkninger af indenrigsministeren.

I samlingen 1868-69 fik folketinget oversendt fra landstinget et forslag om Frederiksberg med flere kommuners styrelse. Hall var imod forslagens bestemmelser om, at birkedommeren skulle være født formand i kommunalbestyrelsen, og at kommunen skulle sortere under amtsrådet i stedet for direkte under indenrigsministeriet. Under disse omstændigheder ville han hellere helt undvære loven, hvilket også lykkedes, idet det folketingsudvalg, han blev formand for, ikke nåede at gøre sin betænkning færdig så betids, at den kunne komme til behandling, inden samlingen sluttede.

Selv om Hall's indsats for særlige frederiksbergske forhold var såre beskeden, set i lyset af hans øvrige politiske gerning, var de opnåede resultater betydningsfulde nok, og den udvidede næringsfrihed var en forudsætning for den vækst, der skabte bykommunen Frederiksberg.

Den 1. april 1879 havde Hall for sidste gang ordet i folketinget. Derefter forstummede en stemme, der ofte – omend sjældnere med årene – havde lydt og altid samlet tingenes opmærksomhed på det gamle Christiansborg.

VILH. BISSENS STATUE AF HALL I SØNDERMARKEN. (Fot. Erik Petersen). Statuen står lige inden for indgangen fra Pilcallé, kun få skridt fra Ny Bakkegaard. Ved indvielsen sagde kammerherre C. St. Bille i sin afsløringstale: »Om Hall havde havt Scir og Lykke med sig i sin store Gjerning, da havde vi ikke rejst hans Statue her i denne Have, men da havde den knæiset paa vor første Plads«. »Der gik – skrev *Henrik Cavling* i sit referat i »Politiken« – igennem Billes Tale en Understrøm af Vemod over, at Statuen skulde rejses for et Sogn og ikke for et Folk«.

NOTER

1. *Frederik Barfod*: »Et Livs Erindringer« 1938, s. 133.
2. »Dagbladet« 16. 8. 1888.
3. *Johanne Luise Heiberg*: »Et Liv gjenoplevet i Erindringen« 1944, I s. 283.
4. *Vilhelm Topsøe*: »Politiske Portrætsstudier« 1878, s. 137-38.
5. »Tilskueren« 1904.
6. *C. St. A. Bille i Bricka*: Dansk biografisk Leksikon.
7. »Almuevennen« 21. 8. 1848.
8. I sin anmeldelse af *Neergaards*: »Under Junigrundloven« i »Historisk Tidsskrift« 6 IV skrev *C. St. A. Bille*, at »Forfatteren tager fejl, naar han blandt Medlemmerne af den Ottemands-Komité, som fra et liberalt Standpunkt bekæmpede Bondevennerne i Østifterne . . . nævner Geheimarkivar Wegener. Denne, der kun n digt modtog Kongevalg, har – jeg har den nys afdødes skriftlige Erklæring – ikke deltaget, hverken dengang eller senere, i politiske Agitationer«. Komitéens opråb, der er dateret 12. september, er trykt i »Berlingske Tidende« den 13. og i »Fædrelandet« den 16. s. m. Blandt underskriverne er »C. F. Wegener, Geheimearchivar, Forfatter af Bondekr niken«, og der forekommer ikke i noget af bladene nogen rettelser i de følgende dage.
9. For Københavns amts nordre og søndre del havde listen de samme kandidater som bondevennernes liste: gårdejer *Ole Nielsen*, Havsgaard, og proprietær *W. Thalbitzer*, Kathrinebjerg. Af disse faldt *Ole Nielsen*, mens *Thalbitzer* valgtes.
10. »Berlingske Tidende« 16. 9. 1848.
11. *C. C. Hall*: »Til Vælgerne i Københavns Amts 1ste Valgdistrict« 1848.
12. »Berlingske Tidende« 4. 10. 1848.
13. Ved det næste valg indvalgtes etatsråd Povelsen i folketinget i Kalundborgkredsen, men døde få måneder senere.
14. »Berlingske Tidende« 20. 11. 1849.
15. Ved valget 1853 opnåede Thyboe 484 st. i Ringsted-kredsen mod etatsråd Spander's 532.
16. »Fædrelandet« bragte 13. 8. 49 »En V lgers« referat af valget, som Thyboe den 21. 8. sst. betegnede som mangelfuld, ensidigt og fordrejet.
17. 5. 2. 1853.
18. 11. 2. 1853.
19. »Flyveposten« 23. 2. og »Almuevennen« 25. 2. 1853.
20. »Fædrelandet« 11. 2. 1853.
21. *P. Hjort*: »Udvalg af Breve. Ny Samling« 1869, s. 390.
22. »Dagbladet« 2. 12. 1854.
23. »Dagbladet« 15. 6. 1858.
24. »Fædrelandet« 9. 6. 1858.
25. 29. 6. 1858.
26. 22. 5. 1865.
27. »Nyt Aftenblad« 18. 9. 1872.
28. »Dagbladet« 21. 9. 1872.
29. »Berlingske Tidende« 21. 9. 1872.
30. Den samlede valgdeltagelse i kredsen var godt 25 pct., i Frederiksberg sogn 31 pct.
31. *H. Wulff*: »Den danske Rigsdag« 1882, s. 137. I 1876 var Tang godsejer Scavenius' modkandidat i Storchedinge, og året efter arvede han Svendborg-kredsen efter I. A. Hansen.
32. Efter denne indsats for den frederiksbergske selvstændighed valgtes *M ller* det følgende år til folketingsmand for Københavns 3. kreds, men udtrådte af tinget den 9. august 1860.

Overretsjustitiarius Niels Frederik Schlegel

Formand for Frederiksberg Kommunalbestyrelse 1872-1891

Af ALBERT FABRITIUS

NIELS FREDERIK SCHLEGEL fødtes 1824 i København, hvor hans fader, major *Carl Frederik Adolph Schlegel* var stadskonduktør, moderen hed *Anna Dorothea Olsen* og var datter af en kongelig lakaj; på fædrene side tilhørte han således en af de mange fra Tyskland indvandrede slægter, der gik op i den danske befolkning, og hvis indsats betød en fornyelse og berigelse af dansk kulturliv.

Schlegel'erne kom til Danmark kort før midten af det 18de århundrede med de to bekendte brødre, forfatteren *Johan Elias Schlegel* og historikeren *Johan Heinrich Schlegel*; den sidstnævnte, yngre af brødrene blev 1778 *Möllmann's* efterfølger som bibliotekar ved Det kongelige Bibliotek, og skønt han døde allerede to år senere, nåede han ikke blot med grundighed at sætte sig ind i sagerne, men endogså i kraft af et fremsynet initiativ at fastlægge rammer, som skulle præge biblioteket for alle tider og dets daglige arbejde i det næste hundredår.

Den ældre broder, *Johan Elias*, der kom hertil allerede 1743 som sekretær hos den sachsiske gesandt, skabte sig tidligt med sit ugeblad »Der Fremde« et navn som æstetiker og dramaturg, og havde stor andel i genåbningen af Den danske Skueplads efter Christian VI's død. Han blev 1748 professor i politik og offentlig ret ved Sorø Akademi, og også han viste et bemærkelsesværdigt initiativ, som døden dog standsede allerede året efter.

Johan Elias Schlegel var fader til kommitteret i Økonomi- og kommercekollegiet, justitsråd *Henrik Frederik Schlegel*, der i året 1800 indtrådte i direktionen for Staden Københavns fattigvæsen, som just var blevet omorganiseret; i denne stilling døde han 1822, to år før hans sønnesøn, N. F. Schlegel, kom til verden.

Niels Frederik Schlegel blev 18 år gammel dimitteret fra von Westens Institut og blev i oktober 1848 juridisk kandidat med første karakter, kort efter blev han volontør i justitsministeriet og 1852, samme år som han blev udnævnt til kancellist, tog han den slesvigske juridiske eksamen, 1854-60 fungerede han som protokolskretær i Højesteret og blev derefter assessor i Landsover- samt Hof- og Stadsretten, hvor han sad til 1872, da han kaldtes til formand i Sø- og Handelsretten. Her blev han i otte år og efter i 1878 at have sagt nej til en plads i Højesteret, udnævntes han 1880 til justitiarius i Overretten, hvor han fungerede til sin død i 1891; fra 1877 var han tillige ekstraordinær assessor i Højesteret. Schlegels embedsbane må således karakteriseres som normal, men den gav ham anledning til et vel ikke særligt omfattende juridisk forfatterskab, som dog ikke var uden praktisk betydning, og bragte ham forskellige bihverd således som censor ved juridisk eksamen 1871-86 og formand for Dispachørkommissionen fra 1873.

Hans bog om Skifteretten efter dansk Lovgivning, der udkom 1868 og gav en praktisk brugelig fremstilling af gældende lov, har jeg ikke kompetence til at vurdere, den blev allerede i hans levetid afløst af Deuntzer's værk om samme emne; større betydning har utvivlsomt hans udgiverarbejde haft; således samlede han 1861-64 i tre bind stadfæstende højesteretsdomme i civile sager for årene 1818-56, og 1866 udgav han en systematisk oversigt over civile højesteretsdomme fra 1800-65. Fra Overrettens arkiv fremdrog han en række udtog af fyenske landstingsdomme fra 1687 til 1776, som han udgav i Ugeskrift for Retsvæsen 1870 og kommenterede med en afhandling »Bemærkninger om nogle civilprocessuelle Forhold paa Christian V's danske Lovs Tid og i Begyndelsen af forrige Aarhundrede«; den fremkom ligeledes i Ugeskriftet i 1872.

I 1878 endelig udgav han en afhandling, hvori spørgsmålet om erstatning for uforskyldt varetægtsarrest blev taget op til drøftelse. Afhandlingen dannede grundlaget for forhandlingerne om dette emne på det 3. nordiske juristmøde, og Schlegel fik, som vi skal vende tilbage til, også senere lejlighed til at behandle dette spørgsmål.

Schlegel, der fra 1866 havde boet på Frederiksberg, først på Roskildevej, senere på Vesterbrogade, blev i januar 1869 indvalgt i Frederiksberg *kommunalbestyrelse*, hvor han havde sæde til sin død, og

N. F. SCHLEGEL.

allerede januar 1872 valgtes han til *kommunalrepræsentationens* formand efter R. C. Stæger.

Lad os et øjeblik standse her for at se lidt på, hvorledes forholdene formede sig på Frederiksberg på dette tidspunkt.

Med hensyn til den kommunale bestyrelse havde Frederiksberg fra 1841, som det vil vides, kommuneforstanderskab sammen med Hvidovre, et fællesskab som hævedes ved loven af 29. december 1857 om Frederiksberg sogns økonomiske bestyrelse. Frederiksbergs første *kommunalbestyrelse* valgtes 7. juni 1858 af et fåtal af de stemmeberettigede; med baggrund i vore dages almindelige politiske og kommunalpolitiske interesse i befolkningen er det forbløffende at tænke sig, at kun 13 % af vælgerne afgav deres stemme og med Frederiksbergs nuværende folketal in mente endnu mere betegnende, at disse 13 % kun udgjorde 46 vælgere, idet det samlede antal valgberettigede var 347. Frederiksberg var kun en lille by, og antallet af kommunerepræsentanter var da heller ikke stort – 7 mand valgtes til at forestå kommunens almindelige forhold og økonomi. *Kommunalbestyrelsen* bestod ifølge loven af 29. december 1857 af repræsentanterne og Søndre Birks dommer. Repræsentanternes antal blev fra januar 1863 udvidet til 9, og højere nåede det ikke i Schlegels tid. Kommunens sager forhandlede normalt i *kommunalbestyrelsen*, altså i overværelse af birkedommeren, men fra 1881, da C. Ingerslev afløste A. E. Conradt-Eberlin som birkedommer, blev den normale forretningsgang den, at *kommunalrepræsentationen* behandlede sagerne under ledelse af sin formand, og protokollen tilstilledes derefter birkedommeren til godkendelse eller forkastelse af de trufne beslutninger. Til denne ændring kan flere grunde have været medvirkende – det var ikke urimeligt om *kommunalrepræsentationen* søgte at udvide sit kompetenceområde, men afgørende har det utvivlsomt været, at kommunens hastigt voksende folketal gjorde det næsten umuligt for birkedommeren at overkomme de forretninger, der hvilede på ham. Embedet blev derfor ved loven af 5. april 1888 delt, således at en del af justits- og politisagerne henlagdes til et nyoprettet straffedommerembede.

Ved loven af 1857 blev fattigvæsenets sager henlagt til en fattigkommission og skolevæsenets bestyrelse til en skolekommission, og på samme måde blev i 1877 ledelsen af kommunens brandvæsen henlagt

til en særlig brandkommission; disse kommissioner havde naturligvis til formål at aflaste *kommunalbestyrelsens* arbejde; de var uafhængige i deres arbejde, men skulle dog selvsagt forelægge bevillingssager til godkendelse i kommunalbestyrelsen, og denne havde da også en væsentlig indflydelse på deres sammensætning. Alle øvrige sager sorterede direkte under kommunalbestyrelsen, som således på engang havde den besluttende og den udøvende myndighed – man må her bemærke forskellen fra de københavnske forhold, hvor borgerrepræsentationen har den besluttende, magistraten den udøvende myndighed. Arbejdet indenfor kommunalbestyrelsen var selvsagt fordelt på en række stående udvalg, som dels kunne tage beslutning på kommunalbestyrelsens vegne, dels blot forberedte sagerne til forelæggelse og afgørelse i kommunalbestyrelsen.

Kommunalbestyrelsens formand, da Schlegel blev indvalgt, var birkedommer, etatsråd *Carl Nic. Petersen*; han tog sin afsked allerede 1871 og efterfulgtes af *Adolph Emanuel Conradt-Eberlin*, der, som nævnt, 1881 blev afløst af *Carl Vilhelm Marius Ingerslev*. Som formand for kommunalrepræsentationen fungerede finanshovedkasserer, etatsråd *R. C. Stæger* indtil januar 1872; de øvrige repræsentanter var på dette tidspunkt gartner *L. Rath sack*, der havde sæde i repræsentationen 1858-72, og prokurator, kancelliråd *H. C. Plockross*, indvalgt 1861 og afgået 1872, grosserer *A. L. Topp*, der sad fra 1863 til 1878, handelsgartner *F. I. Koch* 1867-1881, og ingeniørkaptajn *E. C. L. Koefoed* fra oktober 1867 til januar 1872. Nyvalgt sammen med Schlegel blev i januar 1869 daværende premierløjtnant *P. G. Ramm* og bankdirektør *Ch. Aumont*.

Det område, som Frederiksberg kommune omfattede, var i alt væsentligt det samme som nu; der blev ganske vist så sent som i 1888 afstået grunde til Københavns kommune, men beslutningen om sådanne enklavers indlemmelse i København var truffet ved kgl. resolutioner af 9. 2. 1867 og 14. 2. 1868. Territoriet var delt i et *bydistrikt* omfattende den del af kommunen, der lå nærmest København indenfor Fasanvejen, Lampevejen og Falkonéralléen, og et *landdistrikt*, der, efterhånden som bebyggelsen skred frem, kunne indlemmes i bydistriktet og også er blevet det. Den væsentligste forskel i de to distrikter lå i, at landdistriktet ikke var delagtig i kommunale goder som kloakvæsen, belysning, vanding, renovationskørsel og tildels heller ikke i politi-

væsen, hvorefter grundskatten her også var betydeligt lavere end i bydistriktet – også i henseende til næringsrettens udøvelse var der nogen forskel på de to områder.

Af afgørende betydning for hele den kommunale udvikling i de tyve år, der her omhandles, er den store befolkningstilvækst. Ved folketællingen 1870 havde Frederiksberg et indbyggerantal på 16.878, men i 1890 var man oppe på 46.954, altså rundt regnet en tredobling. Årsagerne til denne imponerende stigning, som iøvrigt var påbegyndt i midten af 50'erne og fortsatte omend i langsommere tempo langt udover den tid, der her er tale om, er naturligvis mange og af forskellig karakter – her skal imidlertid blot peges på to faktorer af lokal betydning, nemlig ophævelsen af demarkationslinien i 1852 og loven af 23. februar 1866, der gav Københavns omegnskommuner ligestilling med købstæderne i næringsretlig henseende – derved var den modstand fra det københavnske håndværks side, som havde bremset udviklingen på Frederiksberg, for alvor brudt.

Af det her anførte vil det være klart, at det så langt fra var nogen sinecurepost, Schlegel overtog, da han i januar 1872 modtog valget som kommunalrepræsentationens formand; den udvikling, der kendetegner hans periode – fra sogneråd til magistrat – fra handelsplads til købstad – skyldes vel ikke ham, men det skyldes for en stor del ham, at udviklingen forløb, som den gjorde, – han lagde en grundvold så fast, at der kunne bygges på den, og det viste sig da, at han, hvad han så end måtte have taget i arv fra den mødrenc ukendte slægt, gennem sin fader havde arvet Schlegel'ernes fremsyn, systematik og initiativ. Det er vel også rimeligt at antage, at det er farfaderens interesse og arbejde med det københavnske fattigvæsen, der har ligget til grund for N. F. Schlegel's aldrig svigtende interesse for de fattige og små i samfundet, for de gamle og svage. Må han dele æren for den fortrinlige ledelse af Frederiksbergs udvikling gennem to decennier med sine fæller i kommunalbestyrelsen, så er hans interesse og uegennyttige virke for samfundet gennem støtte til de gamle, hjælp til selvhjælp for de unge og arbejdsduelige tilstrækkeligt til at sikre hans navn mod forglemmelse.

Foruden sin embedsvirksomhed og sin post i kommunalbestyrelsen

samt talrige bivirkksomheder, som jeg senere kort skal berøre, påtog Schlegel sig i 1874 yderligere en krævende post, idet han lod sig opstille til valg til Landstinget, og siden 1. oktober dette år var han »det ærede syvende Medlem for 2. Kreds«. Han blev genvalgt såvel 1882 som 1890. Hans rigsdagsvirkksomhed er der næppe grund til at behandle udførligt på dette sted, men nogle ord skal dog siges om den. – Som den samvittighedsfulde mand, han var, tog han megen del i Landstingets forhandlinger, og hans sagkundskab på vigtige områder blev da også benyttet. Hans politiske indstilling var afgjort konservativ, men det fremgår dog tilstrækkelig tydeligt, bl. a. af *Krieger's* dagbøger, at han ikke i større grad var tilhænger af den *Estrup'ske* linie. I det hele taget er det utvivlsomt rigtigt set, når det et sted er sagt om ham, at han var mere realpolitiker end storpolitiker – Schlegel har ikke interesseret sig for politiken som sådan, men i langt højere grad for, hvad han kunne opnå på de sociale områder, som havde hans interesse. At han nogle gange var ordfører ved finanslovens forelæggelse i disse provisorieår, er da mindre betydningsfuldt – tungere kom det til at veje, at man benyttede hans viden og indsigt på processens, næringsrettens og skolevæsenets områder, og at han personligt satte sine kræfter ind i arbejdet for syge- og alderdomsforsorg.

Hans stilling til forholdet mellem rettens teori og dens praksis kommer klart frem i en udtalelse af ham 21. december 1887 under behandlingen af det af ham selv – iøvrigt for anden gang – indbragte lovforslag om vidnegodtgørelse. Han fortalte da, at tanken om, at vidner burde have en rimelig godtgørelse for tabt arbejdsfortjeneste, var opstået hos ham 25 år tidligere, da han som dommer i gældskommissionen gang på gang oplevede, at man selv i sager, der drejede sig om 10 kr. eller derunder, trak folk hen som vidner i stort mål, og under sådanne omstændigheder – sagde han – har jeg for mit vedkommende ikke den fjerneste interesse for dem, der føre den slags sager, selvom de have den soleklareste ret. Jeg har ikke stor interesse for dem, når de gør deres medborgere stor og uforholdsmæssig ulejlighed blot for at vinde 10 kr., når de derfor bebyrde flere mennesker og berøve dem et par kroners arbejdsfortjeneste hver.

Var forslaget om vidnegodtgørelse, der denne gang gik igennem i Rigsdagen, en gammel tanke hos ham, så var spørgsmålet om erstatning

for uforskyldt varetægtsarrest det også. Dette forslag bundede i hans før nævnte forhandlingsindlæg på det nordiske juristmøde og måtte som det forrige fremlægges et par gange, førend det 20. april 1888 blev ophøjet til lov.

Men vi vil vende tilbage til Frederiksberg. Som nævnt før lå forvaltningen af to så vigtige områder som skolevæsenet og fattigplejen i hænderne på permanente kommissioner, og på begge disse områder deltog Schlegel aktivt; fra sin indvælgelse i kommunalbestyrelsen i januar 1869 og til udgangen af 1874 havde han sæde i skolekommissionen, og fra januar 1875 til udgangen af året 1883 i fattigkommissionen. Det er klart, at Schlegel ikke *alene* har ære og ansvar for den enorme udvikling, der var på begge disse områder; der var til begge kommissioner, og måske ikke mindst vedrørende skolevæsenet, knyttet fagfolk, som har haft meget betydelig og gavnlig indflydelse på fastlægningen af rammerne og deres udfyldning, men det er også klart, at en mand med Schlegels aktivitet og arbejdskraft på virksom måde har taget del i dette arbejde, og at han som kommunalrepræsentationens formand har været den, der i første række har skullet skaffe pengene. Og dette har han gang på gang formået – hans lyse optimisme synes altid at have sejret i sidste omgang, og det har vist sig, at det gik alligevel.

Som den vigtigste af de almene sager, der var til forhandling i Frederiksberg kommunalbestyrelse i Schlegels formandstid må man utvivlsomt betragte det forslag, som højesteretsadvokat Sophus Nellesmann og grosserer Topp i 1874 forelagde deres kolleger i repræsentationen, og som gik ud på at søge forhandling med Københavns kommune om nedsættelsen af et fællesudvalg til drøftelse af en sammensmeltning af København og Frederiksberg. Da dette spørgsmål her ikke blev ventileret for sidste gang – men jo tværtimod gentagne gange siden har formået at sætte sindene i bevægelse, vil det ikke være uden interesse i dag at dvæle lidt ved disse forhandlinger.

Nellesmann forelagde i et møde den 23. april 1874 det skriftlige forslag, som efter hvad der oplystes, forinden havde været diskuteret under private former af kommunalbestyrelsens medlemmer. Han fremhævede til støtte for sammensmeltningstanken, at der ikke fandtes nogen naturlig geografisk grænse mellem de to kommuner, og hvad

Fberg d. 19/4 1879 288

S. T. Hr. Etatsraad Collin, R. af D., Dm.

Da mig tilstillede Lovsaadningerne om Sparekassen.
 kunne tillade mig mig saarsat takskyldigst efter
 Afbenyttelsen at tilbagegive. Af det vedlagte
 Expl. vil det sees, at der i flere Retninger er
 blevet taget Hensyn til de fremsatte Lovsaad-
 ningerne.

Med største Høiagtelse ærbødigst

N. F. Schlegel

PRØVE PÅ N. F. SCHLEGELS HÅNDSKRIFT. Brevet, der er stilet til etatsråd Jonas Collin og findes i Den Collinske Brevsamling (XXXIV, Kgl. Bibl.), har følgende ordlyd: Fberg d. 19/4 1879. – S. T. Hr. Etatsraad Collin, R. af D., Dm. – De mig tilstillede Bemærkninger om Sparekasseloven tillader jeg mig herved takskyldigst efter Afbenyttelsen at tilbagegive. Af det vedlagte Expl. vil det sees, at der i flere Retninger er blevet taget Hensyn til de fremsatte Bemærkninger. – Med største Høiagtelse ærbødigst N. F. Schlegel.

der var endnu væsentligere, at der ikke var nogen afgørende forskel på befolkningerne. Frederiksbergs indbyggere var ikke længere landboere, men så godt som udelukkende udflyttede Københavnerne, og en stor del af dem havde fortsat deres hovedvirksomhed i nabokommunen. Adskillelsen medførte mange ulemper og store vanskeligheder med hensyn til politi og retspleje og andre væsentlige øvrighedsanliggender, og dertil kom den ganske utidssvarende kommunalforfatning, der stod langt nærmere ved den ældre landkommunalforfatning. Han indrømmede, at den kommunale forfatning for tiden gik upåklageligt, men forfatningen var ingen garanti – et personskifte kunne gøre forholdene ganske uholdbare. Det var en kompliment til Schlegel. Derfor var en ændring nødvendig, og da en selvstyreforfatning af købstadskarakter ville lægge store økonomiske byrder på beboerne, måtte løsningen blive indlemmelsen. Forslagsstillerne var klare over de indvendinger, der kunne rejses mod tanken – den dårligere administration og de højere grundskatter i København, det sidste væsentlige punkt kunne man dog formentlig ved forhandlingerne komme overens om, således at Frederiksberg opnåede lempelser, men iøvrigt var faren for en mellemkommunal skatteordning jo tilstede og talte i samme retning.

Herover for fremhævede Schlegel, at han var ganske uenig med forslagsstillerne, som han fandt malede fordelene ved en indlemmelse i alt for lyse farver. Det, det her drejede sig om, var, om man kunne få noget bedre, end det man havde, og det troede Schlegel ikke på. Idealet for en kommunal forfatning var, at den tillod en på een gang god og billig styrelse af kommunens sager, og det mente han, man var nærmere ved under den gældende ordning, end hvis man kom ind under København. Det, at den bevilgende og udøvende magt var samlet på een hånd, frembød store fordele, og beboerne havde på samme måde gennem deres valgret en betydelig større indflydelse på deres egne sager – endelig var ordningen billig og ubesværet af de med en sondring mellem magistrat og borgerrepræsentation forbundne former. Schlegel påviste, at vej- og kloakvæsenets tilstand var bedre end i de københavnske yderdistrikter, og skolevæsenets udvikling kunne efter hans mening godt tåle sammenligningen med Københavns – det samme kunne fattigvæsenet og andre offentlige sager. Hvad nu endelig angik rets- og politikvæsenet, så var der jo ikke det mindste i

vejen for, at man kunne gøre sådanne ikke-kommunale anliggender fælles uden derfor at slå kommunerne sammen. – Schlegel var selv på Rigsdagen opmærksom på dette forhold og gik bl. a. under behandlingen af hundeskatten ind for, at de samme satser skulle gælde både på Frederiksberg og i København.

Selve grundlaget for *Nellemann's* og *Topp's* forslag, som bestod i en sammenligning mellem 1864/65 og det løbende regnskabsår, fandt Schlegel forkert – tog man sit udgangspunkt i årene 1867/68 eller 1868/69, ville det ses, at der ikke var noget foruroligende i udgifternes stigning – skatterne var f. eks. ikke steget i de sidste 6 år, og selvom de ikke fortsat ville kunne holdes nede på dette niveau, så ville københavnernes utvivlsomt også være nødt til at sætte deres i vejret. Der påtænkte jo netop for tiden en reform af den københavnske grundskat, og den lovede ikke godt. Endelig måtte man ikke overse, at den højere skat, som Frederiksberg ville komme til at betale, næppe ville komme Frederiksberg tilgode – Frederiksberg ville blive et yderdistrikt, og enhver stor by har en naturlig tendens til at favorisere sit centrum.

Nellemann fremhævede Schlegels store interesse og den særlige fortjeneste, han havde af sit virke for kommunens vel, men mente, at han netop derved var ude af stand til at se uhildet på spørgsmålet – kunne man ikke opnå de fornødne garantier mod en udnyttelse, ville forslagsstillerne heller ikke selv stemme for indlemmelsen.

Ved sagens anden behandling i kommunalbestyrelsens møde 21. maj 1874 oplæste birkedommeren en fra Frederiksberg Folke-Forening indkommet protest, hvorefter grosserer *Topp* udtrykte sin beklagelse af, at Schlegel havde rejst en så stærk opposition imod forslaget. Hertil svarede Schlegel, at han satte pris på sin egen selvstændighed og gjorde det samme for kommunens vedkommende. Det at kunne råde over sine egne anliggender var et gode, som man eventuelt måtte gøre pekuniære ofre for. Schlegel kom iøvrigt med en på statistiske beregninger støttet meget kraftig imødegåelse af forslaget og udtalte tilslut håbet om, at kommunens repræsentanter måtte tro på dens fremtid. Efter en temmelig kraftig debat, hvor birkedommeren sluttede sig til forslaget, blev det sat under afstemning og forkastet med 6 stemmer mod 4. *Schlegel*, *Tuxen*, *Ramm*, *Koch*, *Aumont* og *Larsen* stemte imod, medens *Conradt-Eberlin*, *Nellemann*, *Topp* og *Schou* stemte for.

Det fremgår vist med tilstrækkelig tydelighed af det referat, der her er givet af drøftelserne, at der tilkommer Schlegel en ikke ringe andel i forslagets skæbne.

Under debatten havde Schlegel bl. a. hentet talmateriale fra fattigkommissionens arkiv og påvist, at kommunens beboere var steget i velstand gennem det sidste tiår. Som medlem af fattigkommissionen havde han et grundfæstet kendskab til dette område, og som det et par gange er berørt, står vi her ved et felt, som havde hans specielle interesse.

Når man med vore dages organiserede forsorgsvæsen in mente ser tilbage på forholdene på dette område, undrer man sig ikke over den overhåndtagende sociale nødstilstand, som har hersket ikke mindst i de større byer. Gennem et par århundreder havde man arbejdet med forskellige former for fattigforsørgelse, og et godt stykke frem var man faktisk kommet med det lovkompleks, som man med et moderne udtryk har kaldt socialreformen af 1802-3. Afgørende udfra sociale og humanitære synspunkter var det imidlertid, at man ikke ved disse love havde blik for at sondre mellem de forskellige former for fattigdom – den, der uforskyldt var kommet i nød, blev her fuldstændig sidestillet med den kronisk arbejdssky, og hvad værre var – der var ikke ved den offentlige forsorg nogen mulighed for en genrejsning i de tilfælde, hvor den sammenbrudte økonomi havde sin årsag i øjeblikkelige, ydre uheldige omstændigheder, og den, der efter et stræbsomt liv på en indtægt, der havde været betænkeligt nær ved sultegrænsen eller i hvert fald kun lige havde rakt fra hånden og i munden, i sin alderdom blev ude af stand til at klare sig, var hjemfalden til sin families nåde og barmhjertighed og økonomiske evne – eller til fattigvæsenet. Her om noget sted gjaldt det, at den, der trådte indenfor, måtte lade håbet fare.

En principielt betydende ændring heri skete først med loven af 8. marts 1856, der åbnede adgang for de såkaldte frie fattigkasser, som kunne yde hjælp uden fattighjælps virkninger, og i årene efter 1866 dukkede her en række private sogne-understøttelsesforeninger op, som havde til hensigt at organisere den private velgørenhed. Også Frederiksberg kom med i denne bevægelse, idet man her i 1868 stiftede Frederiksberg Sogns understøttelsesforening på de sørgelige rester af den hensygnende Bespisningsforening for Frederiksberg, Vesterbro og Omegn.

Overfor denne understøttelsesforening var det, at Schlegel i en skrivelse af 4. oktober 1870 fremsatte forslag om oprettelse af Foreningen for Alderdomsfriboliger, og 29. april 1871 stiftedes denne forening med Schlegel som formand og primus motor.

Det var foreningens formål at sætte »Arbejderen istand til ved en noget forøget Anstrengelse i sine yngre Aar at opnaae en Alderdomsforsørgelse, som skal bestaa i fri Bolig«. Princippet var således Hjælp til Selvhjælp – det ledende grundmotiv i hele Schlegel's virke på dette område. Foreningen opførte boliger og udlejede dem til folk af arbejderklassen for en sum, der til at begynde med lå noget højere end det almindelige lejeniveau, men var aftrappet således nedad, at lejeren senest efter 20 års forløb kom til at bo husfrit. Den lejer, som ikke ville blive boende, så længe det varede at opnå den frie bolig, fik adgang til en årlig livrente, hvis størrelse svarede til boligens værdi, og kunne endda under særlige omstændigheder få den kapitaliserede sum af denne livrente udbetalt på en gang.

Bestyrelsen var ligesom administratorerne af de enkelte ejendomme ulønnet, og Schlegel, der blev siddende som formand her til sin død, har gjort et stort og uegennyttigt arbejde for dette første af sine hjertebørn. Foreningen består den dag i dag og havde i 1946 ialt 109 lejligheder, hvoraf 24 var friboliger.

Det andet af Schlegels hjertebørn er så at sige tvilling med det første – i paragraf 4 i Alderdomsfriboligernes vedtægter var det nemlig udtalt, at lejerne i foreningens ejendomme skulle være forpligtede til at være medlemmer af en syge- og begravelseskasse, som bestyrelsen agtede at oprette, og 24. marts 1872 var arbejdet med denne sag så vidt fremme, at man kunne vedtage love for Syge- og Begravelseskassen af 1872, som derefter påbegyndte sin virksomhed 1. juli s. å. Sygekassens bestyrelse var identisk med bestyrelsen for »Foreningen for Alderdomsfriboliger«, men allerede 1873 nedsatte man et stående sygekasseudvalg, som fik sygekassens egentlige ledelse betroet. Formanden for Alderdomsfriboligerne var født formand for sygekasseudvalget, og Schlegel var således også her den ledende kraft. Ved sin side havde han i hele perioden nationaløkonomen, professor *William Scharling*, og indtil 1887 konferensråd *J. Jetsmark*, der afløstes af *M. Cold*.

Sygekassens virksomhed skal ikke skildres på dette sted, men med

henvisning til det festskrift, som blev udgivet ved 75 års jubilæet i 1947 skal jeg blot nævne, at i disse første tyve år af sygekassens virksomhed, og i hvilke Schlegel var dens daglige leder, gennemløb den en rivende udvikling. Kassens virksomhed begyndte som sagt 1. juli 1872, og ved årets udgang talte den allerede 550 medlemmer. Næste år var medlems-tallet fordoblet, ved udgangen af 1876 passeredes de 2000 og 1887 de 4000; ved sygekasselovens vedtagelse i 1892 var man nået op på 4538. Af den oversigt, som kommissionen angående arbejdernes ulykkesforsikring lod udarbejde pr. 31. december 1885, ses det, at Sygekassen af 1872 var landets næststørste med 3391 egentlige medlemmer, kun overfløjet af Den broderlige Arbejdsklasses Hjælpeforening, som talte 3782 – disse tal siger måske ikke så meget, men når jeg samtidig kan oplyse, at af de 124 eksisterende københavnske sygekasser kun 8 havde over 1000 medlemmer, så vil man vistnok få en tydeligere forestilling om kassens betydning.

Sygekassens virksomhedsområde var både København og Frederiksberg, men dens hovedsæde var på Frederiksberg, og den har vistnok alle dage været betragtet som Frederiksbergs sygekasse. I sygekassens første 20 år lå hovedvægten på at få kassen indarbejdet i den offentlige bevidsthed, at få medlemstallet bragt i vejret og – gennem den lånevirkomhed, som Schlegel allerede 1874 fik sat i gang med begravelsekassens midler som basis – at yde støtte til den klasse mennesker, der stod Schlegels hjerte nærmest, nemlig »den gamle, som samvittighedsfuldt og ordentligt har ernæret sig, saalænge han er rask, og har gjort Alt for at modarbejde Virkningerne af Sygdom og fri det offentlige fra at tage sig af ham«.

Citatet er hentet fra en af Schlegels taler i Landstinget under behandlingen af sygekasseloven, og da Schlegels indstilling til de sociale problemer klart fremgår af hans arbejde på rigsdagen med disse sager, vil det være naturligt at kaste et blik på hans virksomhed her og et øjeblik dvæle ved de principielle standpunkter, der kom til at spille en rolle under debatterne.

Sygekassesagens udvikling hænger nøje sammen med fattigvæsenets, som jeg før kort skitserede. Før 1857, da laugstvangen jo blev hævet, havde man i de gamle svendekasser en – omend kun højst nødtørftig – hjælp i sygdomstilfælde, og det blev da også ved laugstvangens op-

hævelse kraftigt tilrådet svendene at organisere deres sygehjælp i sygekasser. Ved siden heraf bestod der en del af de såkaldte fabriksygekasser, hvis virksomhed dog var begrænset til den enkelte bedrift, og hvor arbejderne kun var medlemmer, så længe de var tilknyttede den bestemte virksomhed.

Det var den store koleraepidemi i 1853, der gav det afgørende stød til sygekassernes udvikling, og som det var tilfældet med sogneunderstøttelsesforeningerne, var det fortrinsvis de socialt bedre stillede kredse, der tog initiativet. Det ligger udenfor al diskussion, at disse hjælpeforanstaltningers ophavsmænd var fælles om en dyb social forståelse og en enestående offervilje både til økonomiske tilskud og til personlig arbejdsindsats.

De var båret af den dybeste medfølelse med de fattige i samfundet og grebne af en kristelig human trang til at sætte hjælpen ind der, hvor der endnu var håb om, at den kunne gøre nytte. Men når begyndelsen af 1870'erne blev de år, hvor der toges stærkest fat, hænger det sikkert også sammen med, at man med baggrund i kommunardopstanden i Paris i foråret 1871 og stiftelsen af Den internationale arbejderforening under *Pio's* førerskab i efteråret samme år har indset nødvendigheden af en alvorlig afhjælpning af nøden i arbejderklassen, dersom en fredelig samfundsudvikling skulle sikres.

I de to kommissioner, som 1861 og 1865 behandlede sygekasse-spørgsmålet, stod kammerherre *E. Emil Rosenørn* – den første formand for Frederiksbergs kommunalrepræsentation – og overlæge *L. J. Brandes* fast på princippet om selvhjælp, men i arbejderkommissionen af 1875 sluttede *Rosenørn*, der var kommissionens formand, sig til et mindretalsforslag om gennemførelse af tvungen sygeforsikring for arbejderstanden, idet han anså det for umuligt at få den fattigste og altså mest trængende del af befolkningen med i den frivillige forsikring. Kampen kom til at stå mellem disse to principper. Frivillighedens princip sejrede i første runde, men udviklingen kom jo, som vi alle ved, til at undergå den svingning, som *Rosenørn* havde foretaget allerede i årene 1865 til 1875.

Hvor Schlegel var at finde i denne kamp er næsten indlysende – han satte pris på sin egen selvstændighed og vedblev at fastholde frivillighedens princip som det eneste forsvarlige.

Løvrigt var Schlegel inderst inde modstander af en sygekasselovgivning – han ville hævde kassernes selvstændighed, som blev brudt i samme øjeblik, staten ydede tilskud – og han var modstander af loven om eftergivelse af fattighjælp, fordi han i det hele taget var modstander af halve foranstaltninger. Ved behandlingen af lovforslaget om det sidstnævnte spørgsmål udtalte han 8. januar 1889 i Landstinget ønsket om, at alle de sociale love måtte blive behandlet under eet, så at vi kunne få en samlet oversigt over, hvad der kræves for, at den ubemidlede del af befolkningen kunne få bedre kår.

Men tiden til en sådan socialreform var ikke inde.

Under sygekasselovens behandling hævdede han, at langt vigtigere end denne lov var det at få organiseret alderdomsforsorgen, og han foreslog, at en sådan understøttelse blev organiseret gennem sygekasserne, som fortsat skulle arbejde uden statens tilskud til sygehjælp og uden statens indblanding. Kasserne havde hidtil klaret sig på frivillighedens grund, og har frivilligheden nogen som helst betydning, bestaar den frem for alt i, at de, der træder sammen frivilligt, også har ret til frit at styre deres sager.

I dette citat har man da Schlegel, som han var. Højremand i politisk henseende – javel, men ingenlunde reaktionær eller forstokket – en mand for hvem friheden var det højeste gode, det gode, som han gerne gad gøre noget pekuniært offer, og som han viede sin indsats såvel på rigsdagen som i Frederiksberg kommunes tjeneste.

Almenvællets trofaste tjener kaldte Landstingets formand ham i sin mindetale.

Det, der præger hele Schlegels virke, er hans energi og initiativ, hans handlekraft og hans imponerende arbejdssevne. Ved siden af sin embedsgerning var han formand for Frederiksbergs kommunalrepræsentation og i en lang årrække medlem af de to vigtigste stående udvalg, landstingsmand, formand for Foreningen for Alderdomsfriboliger og for Sygekassen af 1872 foruden talrige andre hverv i Kreditkassen for Husejere i Kjøbenhavn, i Det kgl. octroierede almindelige Brandassurancekompagni, i Lods væsenskommissionen osv. osv. – hvorledes han har overkommet det, forstår man knapt, da han jo dog ikke på noget af de væsentlige områder har ladet sig nøje med tilskuerens rolle. Med

MINDESTENEN PÅ SCHLEGELS GRAV PÅ FREDERIKSBERG KIRKEGÅRD,
rejst af Frederiksberg Kommunc.

sin dygtighed og sit retsind forøvede han en enorm hukommelse og en enestående evne til straks at slå ned på det væsentlige i en sag. Som taler skal han have været hæmmet af et mindre velegnet organ, og hans stil udmærker sig heller ikke ved noget oratorisk sving, men han var en personlig vindende mand, der bl. a. havde den højst værdifulde egen-skab at kunne høre på, hvad andre sagde.

Hovedtrækket i hans karakter var imidlertid den lysende optimisme og den dybe kærlighed til næsten.

Da N. F. Schlegel kun 67 år gammel efter et par dages sygeleje lukkede sine øjne tirsdagen den 3. marts 1891, var det ikke en begivenhed, der satte sig spor i dagspressen – store nekrologer tilhører en senere tid. Udover dødsannoncen indeholdt højrebladene intet vidnesbyrd om, at en af partiets førende skikkelser ikke var mere. Hans bisættelse fandt sted den følgende søndag, 8. marts, fra Frederiksberg kirke. En sort marmorsten, rejst af Frederiksberg kommunalbestyrelse på hans grav på den gamle del af kirkegården, vidner endnu om erkendtligheden hos den kommune, for hvis velfærd han ofrede så stor en del af sin strålende arbejdskraft.

Skildringen bygger i alt væsentligt på den foreliggende litteratur om N. F. Schlegel (se Dansk biografisk Leksikon XXI, 1941, s. 194 f.) og om Frederiksberg, det nævnte Festskrift for Sygekassen af 1872, samt Landstingets forhandlinger.

Bakkehusets Charme

Af CARL DUMREICHER

DA den knap 20aarige Literat Knud Lyne Rahbek i Sommeren 1780 gav efter for sin gode Ven, den knap 24aarige Digter Christen Prams Opfordring til at leje Sommerbolig paa Bakkehuset, var Frederiksbergs lille Idylby og dens Omgivelser ham naturligvis ingenlunde ukendt. Han havde tilmed Aaret før haft Sommerværelse derude »hos den saakaldte Sølvskræder i Bredgaden« i Haab om at faa det ligesaa landligt som tidligere ude hos en anden ældre Ven i Jægersborg, men blev i saa Henseende skuffet, vistnok mest paa Grund af Logis'ets Tarvelighed. Men han var i en af sine Opgangsperioder. Han var for Alvor kommet væk fra den timclange og derfor farlige Syssel med Spillekort og Skakbrikker paa det Neergaardske Kaféhus i Badstuestræde og mere hengiven til Besøg i nære Venners Hjem eller i dramatiske Selskaber, var begyndt at optræde og samtidig faa Navn som lovende ung Forfatter, var endvidere begyndt at sværme og havde endelig i April 1780 faaet »Den unge Darby, et alvorligt Skuespil i tre Handlinger« opført paa selve det kgl. Teater og udgivet i Trykken. Kort sagt: hele Aaret 1779 var udmærket »ved en særdeles hvid Sten« – hans Udtryk for en helt igennem lykkelig Tid. Det tog derfor paa ham, da første Halvdel af 1780 igen blev »rig paa Ubehageligheder« og fik ham til at længes efter Ro og Hvile ovenpaa de snart virkelige, snart indbildte Fortrædeligheder, han havde mødt. Han var da let at overtale til at skifte Bolig og Selskab. Pram var ligeledes løs og ledig, færdig med sin Huslærergerning hos Generalauditør Vilh. Bornemann og oplagt til at »svæve som en Bi fra Blomst til Blomst i Litteraturens og Videnskabernes Rige«. Det daglige Samliv derude tegnede saaledes til at blive overmaade tiltalende.

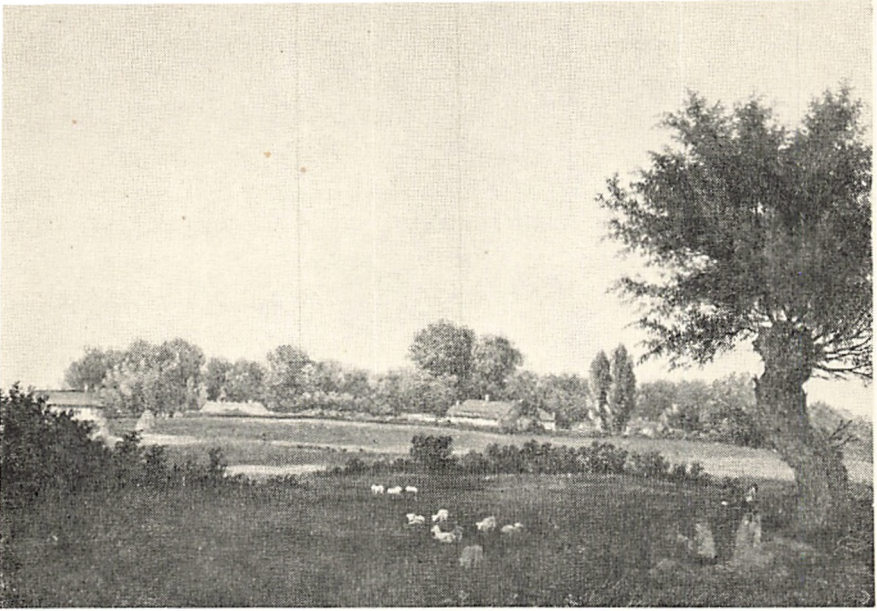
Da Rahbek i sit 64de Aar og i første Bind af sine Erindringer kommer til sin første Bakkehus-Sommer, som blev ham »uforglemmelig«, var det da ogsaa især, fordi

*Det blide Venskab ved min ædle Pram
mig først til Bakkehusets Skygger bragte.*

Men samtidig tilføjede han: »midlertidig gjenfandt jeg her det *rus verum* [d.v.s. det sande eller virkelige Land], som mit Hierte saa idelig sukkede efter, og gjenfandt der, hvad, særdeles den Tid, stemmede meget [med] mine Ønsker, indenfor mine egne Encmærker, saa at sige lige for min Fod.«

Rahbek, der jo var af jydsk Bondeslægt, men iøvrigt født i Kristen Bernikowstræde og altsaa Københavner med K, bevarede i hele sit Liv Præg af denne Afstamning. Hans gamle Farmoder, der tog sig af ham som lille Dreng, havde givet ham Smag for jævn Bondekost, og han kaldte sin Kærlighed til Mark og Skov og Eng for »en Hoveddrift i min Sjæl«. Der var imidlertid, skønt han ikke nævner den, en Grund endnu til hans Behag ved Bakkehuset. Han er derved med i den Bevægelse, som fra det 17de Aarhundrede havde bredt sig fremover gennem hele det 18de Aarhundrede: Flugten fra By til Land, naar Lejlighed gaves, Lysten til Udflugter fra den om Sommeren særdeles uhygiejniske og beklumrede Hovedstad og til nogle Maaneder ligefrem at ligge paa Landet. Resultatet var blevet en Ring af Lystgaarde og Landsteder omkring København, og i Hoffets og Adelens Fodspor var efterhaanden Borgerstanden fulgt. Et Sommerværelse var der ialfald som Regel Raad til at leje. Det blev, som Louis Bobé betoner i sin Afhandling om »Lystrejser og Lystgaarde« og Rahbek selv omtaler i sit Skuespil »Sommeren eller det københavnske Landevned«, tilsidst en honnet Ambition – »ellers saa det ud, som man ikke havde Raad dertil«. Raad havde Rahbek endnu. Faderen levede, og Arven fra en rig Tante vinkede forude.

Men var Bakkehuset da virkelig en saadan landlig Idyl? Høj Bebyggelse og Niveausækning har jo i vor Tid gjort det helt ubegribeligt. Giver det beskedne Billedmateriale fra selve Rahbektiden nogen Vejledning i saa Henseende? Lad os betragte de to Billeder, der her kan være Tale om. Fredagen d. 10. Juni 1825 skrev Kamma Rahbek til den

USIGNERET AKVAREL FRA KAMMA RAHBEKS SKITSEBOG med Bakkehuset i Baggrunden bag Poplerne.

unge Ophelia Drewsen, at hun »i Søndags har antaget en ung Landskabsmaler«, der skulde vejlede den lille Malerskole eller det lille »Kunstakademi«, som Kamma lige havde dannet af dertil egnede Venner for ved deres Hjælp at forsyne sine berømte Papæsker med smaa Landskabs- eller Blomstermalerier. Landskabsmaleren var den da 22aarige Heinrich Buntzen, født 1803 i Kiel og derfor straks kaldt »Kieleren« – en »Race«, som Kamma ellers ikke elskede, men »forresten troer jeg, Personen er ganske dygtig«. Aaret efter malede Buntzen Bakkehuset (Gouache og nu i Museet). Det er let at se, hvor han har staaet. Da den gamle Køge Landevej op over Valby Bakke og videre ned over Skraaningen ind mod Byen 1776 var blevet nedlagt til Fordel for den nye Roskilde Landevej op over Frederiksberg Bakke og forbi Slottet, blev der – som man tydeligt kan se paa et Kort fra 1780 – en Vejstump tilbage (nu Kammasvej). Her har Buntzen stillet Staffeliet eller siddet med Malerkassen paa Knæet. Til venstre har han haft en højst malerisk, men højst forfalden Fløj af Bakkehuskomplekset: den oprindelige

Landevejskro, en gammel, skæv og sammensunken Bindingsværksbygning, der forbandt Vestfløjen af Gaarden, som ikke ses, med Sydfløjen, der højner sig bagved og staar endnu. Midt i Billedet ses i Baggrunden bag et Gitterværk af Træ Kammas første Have med de høje, italienske Popler og allerbagest Taarnene indenfor Københavns Volde (deriblandt det næsten genopbygte Frue Taarn). Tilhøjre ved Udsigt over Markerne mod de to Kirketaarne paa Kristianshavn og Vindmøllerne paa Amager. Paa selve Vejstumpen midt i Forgrunden driver en Hyrde sine Faar hjem. Da Maleren F. L. C. Zweidorff elleve Aar efter vælger samme Motiv, men nu med lidt af Udhusene til »Ny Bakkehus« tilvenstre og »Gamle Bakkehus«, Kroen og Sydfløjen, mere i Baggrunden (maaske paa Grund af den uskønne Modernisering), er Vejstumpen blevet græsovergroet og Udsigten tilhøjre næsten gjort til Hovedindtrykket. Begge Billeder svarer altsaa til Rahbeks egne Ord fra August 1802:

*Lad vidtbereist Udlænding henrykt skue
den vide Synskreds over seilklædt Strand
til gamle Malmøe fiernt i Sveas Land,
et Belvedere i min lave Stue.*

og til Ochlenzlägers Ord i Prologen ved Mindefesten 1830:

*med viden Udsigt over Mark og By
og solvblaa Hav og Himlen med sin Sky.*

Med historisk Ret har C. F. Hetsch i sin Interiørtegning af Kammas Hjørnestue (fra 1883 og ment som Stuen saa ud 1826) antydnet denne Udsigt bag Vinduet nærmest Sofaen. Den har saa ganske øjensynlig været en Seværdighed, som enhver ny Gæst maatte betragte.

Men hvorledes var Udsigten ind mod København fra Kammas Hjørnevindue eller fra Haven foran Østfløjen? Her besvares Spørgsmaalet af et andet Billede: en usigneret Akvarel fra Kammas Rahbeks Skitsebogssamling, men væsentlig med Hensyn til den store, ubebyggede Skraaning indad Byen til. Muligvis er det hele set omtrent fra den nuværende Fælledvej og op mod Søndermarkens Skovbryn i Bag-

grunden. Lige foran Trærækken ligger da, set fra venstre, først »Gamle Bakkegaard« (nu vel Pladsen omkring Elefantporten), derpaa »Ny Bakkehus« og endelig bag Poplerne Syd- og Østfløjen af »Gamle Bakkehus«. Billedet er sagtens kun en hastig Skitse, men giver alligevel en ganske god Forestilling om »Bakkehusets« fric og landlige Beliggenhed.

Men Bakkehuset har ikke blot ligget landligt, men simpelt hen været en Landgaard eller en Slags Bondegaard med en lang Bygningshistorie, som det kunde lønne sig at følge endnu nøjere end hidtil er sket: fra den beskedne Begyndelse paa Toppen af Valby Bakke over Nedflytningen paa den nuværende Plads til den Række Nedrivninger, Ombygninger og Udvidelser, som omsider 1780 er blevet til den fir-længede Gaard, den brogede Samling af højst forskellige Bygninger, som Rahbek stifter Bekendtskab med. Bakkehuset har dengang haft baade faste Helaarsbeboere, løse Sommergæster, Tjenestefolk, Heste og Køer og andre Husdyr, Have og Marker. Det har ingenlunde været et ensomt beliggende Sted, hvor to Mennesker i Rahbektiden levede for sig selv og var taknemlige, naar en Gæst dukkede op. Her har alle Rum, som kunde benyttes, til skiftende Tider været beboet af skiftende Mennesker. Her har man haft en levende Følelse af virkelig at være paa Landet og dog ikke længere borte fra Hovedstaden end at denne kunde øjnes fra Vinduerne og naaes ved en god halv Times Vandring. Det var da intet Under, at Rahbek, som bl. a. vedgaar at holde af Fjerkræ, straks befandt sig vel. En lille, tilfældig Begivenhed fra dette fredelige og fornøjelige Sommerophold: en Svalerede, som bliver stødt ned med det Resultat, at den ene Fugl dør, men ikke forlades af sin sørgende Mage, gik senere i symbolsk Omdigtning igen i Rahbeks Fortælling fra Wien, »Baron Wahlheim«.

Først seks Aar efter – en toaarig Udenlandsrejse kom bl. a. imellem – lejede Rahbek igen Sommerværelse paa Bakkehuset og besluttede fra Sommeren 1787 at blive Helaarsbeboer. Denne Gang med en ny Motivering: »tiltagende Forretninger og Fortrædeligheder lærte mig mere og mere at drage mig ind i mig selv.« Han kunde have tilføjet: »men intetsteds kan jeg bedre baade være uforstyrret og genvinde den rette Ligevægt mellem mit Sinds bestandige Blanding af Melankoli og Muntherhed end netop paa dette lige saa beskedne som beroligende Bakkehus«. Han kunde paa den anden Side heller ikke undvære Byen derinde

bag Voldenc, hvor han baade havde sin daglige Gærning og sine aftenlige Glæder i Klub og Teater, men han, der selv etsteds er forbavset over »hvilken Fodgiænger der stak i mig«, har øjensynlig regnet disse Morgen- og Nattevandring med til Fortryllesen ved den landlige Bopæl og værdsat deres velgørende Paavirkning.

Det blev dog fra nu af ikke alene Bakkehusets Beliggenhed, men ogsaa dets Beboer, som gav Stedet sin Charmé. Bakkehuset øvede i Rahbeks elleveaarige Ungkarletilværelse derude sin opmuntrende Indflydelse paa ham og gjorde det til en Opmuntring at gæste ham. Derfor har vi bl. a. den norske Digterven Jonas Rein's Vidnesbyrd fra 1793, da han for anden Gang var i København:

*Dit Bakkehuus jeg henrykt seer igjen,
hvor maugen Sommeraften sodt svandt hen . . .
Her Glæden og de blide Muser boe
Her Skialden fandt igjen sin tabte Ro . . .
Her blev han lykkelig og sang igjen.*

Det var Stemningen, som charmerede, skønt Stuen sikkert har været saare beskedn. Med god Grund omtaler Rahbek 1798 ialfald sin Forbavselse, da han en Dag har haft Besøg af Kamma, der skal ordne og pynte til sit nærforestaaende Indtog, og næste Morgen vaagner »i et Locale af saa forandret Physiognomi fra sit foregaaende Regentskammerudseende«. Men Bakkehusets fulde og egentlige Charmé udfoldedes fremfor alt fra selve den lyse Augustdag 1798, da Brylluppet fandt Sted, og vedvarede til den mørke Januardag 1829, da Kamma udaandede. Denne Charmé var fra nu af baade af ydre og indre Art og først og sidst knyttet til Ægteparret Rahbeks Hjem og igen især til Kamma.

Det var højst forbavsende og nærmest uventet, at dette Ægteskab kom til at gaa saa godt og blev saa harmonisk, at alene det var charmerende. Det nygifte Par var i næsten alle Henseender saa forskelligt indstillet, at København med god Grund kunde tvivle om dette Ægteskabs Varighed. Familien paa begge Sider var ganske vist tilfreds. Assessor Hans Heger, fordi hans Yndlingsdatter havde faact ikke blot en kendt, men »en forstandig og retsindig« Mand til Ægtefælle. Han afviste derfor Rahbeks Redegørelse for sin efter Faderens Død noget be-

tænkkelige, økonomiske Stilling med en Bemærkning om, at alle disse Detailler var ganske unødvendige. Heger selv havde jo Penge nok og Rahbek det rigtige Sindelag. Justitsraadinde Rahbek og hendes Børn glædede sig paa deres Side over, at den stadig ugifte og stadig, men forgæves sværmende Søn og Broder endelig var faldet til Ro hos en baade klog og kærlig, dannet og velhavende Pige af anset Familie. Men Byen delte ingenlunde hverken Tilliden eller Glæden. Den vilde være blevet saare overrasket, om den havde kunnet ane, at dette Ægteskab, der næsten syntes bygget paa lutter Modsætninger, skulde holde i over en Menneskealder og ende i stille Harmoni.

Disse Modsætninger traadte naturligvis ikke alle straks frem, men viste sig successivt i stedse stigende Grad. Der var først selve Aldersforskellen: han 38 og hun 23 Aar. Men der var unægtelig meget mere. Han var bondegrov af Skikkelse og Træk med kejtede Manerer og skødesløs baade med Hensyn til Renlighed og Paaklædning, hun var forfinet Race, fuld af gracios Ynde og yderst sirlig med sit Ydre, om end aldrig ved Hjælp af kunstige Midler. Han var nærmest robust af Helbred og haardfør overfor alt Vejrlig, hun tidligt sart og skrøbelig. Han var trods letvakt Følsomhed nærmest en flegmatisk Natur, hun et nervøst og altid opstemt Temperament. Han var svagsynet baade overfor Yderverdenen og saavel Bøgers som Menneskers sande Værdi, hun skarpsynet ogsaa i lagttagelse og Dømmekraft. Han brød sig mere om hvem han spiste sammen med end hvad han nød og holdt af en kras Snaps, hun foretrak udsøgte Sager i smagfuld Servering. Og nu indadtil? Han var i hele sin Aandsform bundet til det svindende 18de Aarhundrede og havde væsentlig ældre Venner, hun var vendt mod den gryende Tid og holdt af Ungdom. Han skulde daglig til Byen med alle dens Former for Sysse og Samvær, hun blev paa Landet og voksede ved Ensomheden. Han var Anekdoternes og Citaternes Mand, hun var den intellektuelle Dialogs og de aandfulde Improvisationers ivrige Dyrker. Han dvælede helst ved den idealiserede Fortid, hun ved det levende Øjeblik og Drømmen om Fremtiden. Han var upraktisk, veg og vag i sine Følelser, ret rationalistisk af Livsanskuelse og tilbøjelig til sentimental Melankoli, hun var praktisk, viljestærk, dybt religiøs og født med Humor. Han var kun national og patriotisk, hun nok dansk, men med et Stænk af Kosmopolitisme. Han var en højst kontemplativ

Naturelsker, hun en virksom Ynder af Flora. Han elskede Dramaturgi baade i Bøger og paa Teatret, men var uden Gnist af dramatisk Evne. Hun var »flinthaard« overfor al Skuespilkunst, men med udpræget Skuespillertalent. Han var og blev bestandig sig selv, uforbederlig og uforanderlig og derfor tilbøjelig til ukritisk Selvtilfredshed, hun yderst receptiv og i bestandig Selvudvikling og Selvprøvelse, hvad Marie Konow med et andet Udtryk kaldte for Selvtilintetgørelsens farlige Drift. Han var nærmest en ren Type, opbygget af Almengrundsætninger, hun en ren Individualist med tydelige Særmeneringer. Han sagde helst Du til alle, hun saa at sige altid De. Han var barnligt »haabendes« d. v. s. naiv Optimist og kunde derfor godt lide Foraaret, hun var forstandskølig Skeptiker med Mistillid overfor alle for tidlige Vaarfrembrud og Længsel efter Sommerens varme Fylde. Kunde to Ægtefæller overhovedet være mere forskellige og mindre egnede til livslangt Samliv?

Tiden var jo ingenlunde ukendt med alt andet end harmoniske Ægteskaber. Rahbeks behøvede i saa Henseende kun at se sig om i deres nærmeste Kreds og navnlig indenfor Kammas Familie. Hendes Forældres ulykkelige Disharmoni, Bruddet mellem den kolde, skinsyge Fader og den varnblodige, maaske kærlighedstørstende Moder er velkendt. Hendes Broder, Skuespilleren Stephan Heger, voldte med sit sære og sygelige Sind sin blide Kone, Skuespillerinden Eline Heger, megen Sorg. Med Morbroderen, Landøkonomen, Industriherren og Politikeren Johan Christian Drewsen til Strandmøllen og hans skønne Hustru Johanne Ophelia Rosing, Datter af Rahbeks Ungdomssværmeri, var det ikke gaet bedre. Fjorten Aar efter at de som purunge var blevet gift, levede de hver for sig. Selv mellem Søsteren Christiane og hendes tilbedte Adam Ochenschläger kunde det imellem storme stærkt. Og nu Vennerne? Den uforglemmelige og nære Ungdomsven Ole Johan Samsøe, »Dyveke«s Digter, havde brudt sin Forlovelse, omend »med indbyrdes Højagtelse«. P. A. Heiberg og Thomasine Heiberg var blevet skilt paa Grund af Gyllembourg. En anden Ven, Digteren Christen Pram, kom tidligt i saa disharmonisk Forhold til sin lidt ældre norske Kone med det bibelsk klingende Navn Maria Magdalene, at den unge Baggesen – næppe helt platonisk – maatte trøste sin tilbedte »Seline« eller »Susmama«. Og senere alle Rygterne om Baggesen og Sophie

Ørsted? Var der en vis Advarsel ved alle disse større eller mindre Skibbrud? Resultatet blev i alle Tilfælde en fast Vilje til det modsatte. Med Aarene opløste enhver Mulighed for Disharmoni sig i stedse stærkere Harmoni, skønt der paa Midten af Livsløbet viste sig et Par Skær til, som Kamma kunde være strandet paa: I. P. Mynster og Chr. Molbech.

Det har jo været et aabent og til Tider heftigt debatteret Spørgsmaal, om der virkelig var Erotik med i disse to Forhold. Nu maa man huske, at til forskellige Tider traadte stadig højst forskellige Mennesker og navnlig Mænd i Bekendtskabs- eller Venskabsforhold til Kamma Rahbek og udløste hver sin Side af hendes Væsen. Hun var jo, skønt Rahbek ingenlunde var saa primitiv og usammensat, som bl. a. Skønlitteraturen i vor Tid har gjort ham til – baade hos Verner Nielsen, Knud Steffensen, Carl Gandrup og Sven Lange, hvor han nærmest er en aandelig Undermaaler – i enhver Henseende baade betydeligere og større end han, en tæt Forening af funklende Forstand, dyb Følsomhed og vaagen Forstaaelse. Baade hendes Hjerne og Hjerte var til enhver Tid og overfor enhver, som syntes at være værdig til hendes Hjælp, i Alarmtilstand og højeste Beredskab. Instinktsikkert forstod hun overalt at finde frem til det Skæringspunkt, hvor det var muligt at mødes. Hun var jo slet ikke gaadefuld, men ogsaa i aandelig Henseende ligesom af Ydre næsten gennemsigtig og var paa samme Tid umiddelbar og erfaren eller, om man vil, sandhedskærlig og medlidende i den Forstand, at hun kunde lide med sine Venner og finde Midler mod Lidelsen. Dertil var hun, skønt »Oprigtighed er en af mine Arvesynder«, altid taktfuld baade i Handling, Breve og Replik og altsaa Idealet af en fortrolig Veninde. Men hun var unægtelig mindre differentieret overfor sit eget Køn end overfor Mænd. Først de fik hende med eller uden et naturligt Samspil mellem Venskab og Kvindelighed til helt at lukke sig op. Men der var én Betingelse til herfor: en vis Akkordfornemmelse, en vis Kontaktfølelse og et vist Toncanslag. To Stemmegasser maatte i Virksomhed, før de ens Svingninger indfandt sig. Derfor fængsler den baade efter en Gud og en Hustru lige længselsfulde Landsbypræst i Spjellerup ved Navn Mynster hende, derfor ofrer hun den skrøbelige og sygelige Selvpiner med det manio-depressive Præg, den 29aarige Amanuensis ved det kgl. Bibliotek Chr. Molbech, tilmed Forfatter af den snart højfilosofiske og snart elskovselegiske Debut-

bog »Vaarblomster og Hedeurter« og de idylliske »Ungdomsvandringer i mit Fødeland«, alt et 37aarigt Kvindehjertes Rigdom af lægende Æmhed og Villighed til langt over Fortjeneste at følge ham i alle hans Omsvøb, Forsikringer, Anklager, Undskyldninger og Gentagelser. Intet Under, at senere navnlig to Kvinder – Fru Heiberg i sine »Erindringer« og navnlig i det nu trykte Førsteudkast og Sofie Florian Larsen kort efter Bakkehusudstillingen 1903 – følte sig kaldet til at forsvare hende. Men derfor kunde der heller ikke komme noget ud af Mødet mellem hende og den selvbevidste og selvoptagne Henrik Steffens, der kalder hende »kønsløs«, hvorimod Baggesen trods al velbegrundet Antipati alligevel endte med at charmere hende. Da den kønne Just Mathias Thiele og den mandskraftige Poul Martin Møller blev Bakkehusbeboere, var hun blevet for gammel til andet end moderlige og venskabelige Følelser overfor de to unge Mennesker, hvoraf Thiele blev brugt til Æskemageriet og Poul Møller til at læse Græsk med. Højspændingstiden var uigenkaldeligt forbi.

Hvad sagde Rahbek nu til disse Venskaber og denne daglige Brevveksling, som han ind imellem var Postbud for? Øjensynlig intet. Tiden kendte disse aandelige og ofte uskedelige Trekanter. Han havde selv i sin Ungdomsven, Skuespilleren Michael Rosings Hus været med til at danne den ene Side og havde derefter haft diverse Forlibelser, som han ærligt vedgik. Bakkehuset havde i saa Henseende været lidt af et Glas-hus. Han kunde ikke kaste med Sten. Han røber etsteds i sine »Erindringer« selv Grunden hertil. I Begyndelsen af 5te Bind citerer han det Digt, han paa Kammas Fødselsdag i 1797 – altsaa før Brylluppet – skrev til hende, men omtrent i den Omarbejdelse, det fik 1802 i hans »Poetiske Forsøg«, anden Del. Oprindeligt ønsker han, at han skal blive bedre og hende mere værdig for hver Dag, de lever sammen, men næste Gang indskyder han foran Ønsket:

*Om jeg end ei min Elskte liig og værd
saa god, saa skyldfri reen som hun kan blive,
– den Snee, hvis Reenhed engang plettet er,
ei Solen selv kan fordums Hvidhed give –
jeg dog hver Dag . . dig mere værdig blive.*

Indskuddet, som 1829 paany omarbejdes – bl. a. bliver skyldfri ren til himmelsk ren og næppe ubevidst – indeholder en underforstaaet Indrømmelse af egen Ufuldkommenhed – ret beset.

Han, der havde tilklappet Scenen, hvor Dyveke og Dronningen enes om sammen at glæde Kongen, har enten ikke fundet sig selv berettiget til at gøre Indvendinger eller – hvad der er nok saa troligt – stolet paa sin Kones Trokabsfølelse og ment sig berettiget dertil. Da baade Mynster- og den umiddelbart paafølgende Molbechepisode er forbi, skriver han ialfald Nytaarsmorgen 1815 i en Hilsen til Kamma følgende Linjer, der ligesom har en dulgt Underklang, idet han takker »ikke blot for det gamle Aar, men for de nu snart henrundne 18 Aar, hvori Du har været *min*, saa ganske og saa ene *min* som vel faa Mænd i Verden kunne sige om deres«. Ogsaa denne næsten triumferende Udtalelse er sikkert fuldt bevidst.

Hvad saa da Rahbek i Kamma? Hvad følte han overfor hende? Først og fremmest en uendelig Taknemlighed for alt, hvad hun fra første Færd havde betydet for ham. Frenifor alt har hun været den, hvis medfødte Munterhed udstraalede og bortjog hans medfødte Melankoli. Hun har – det er et af hans Udtryk derfor – »realiseret, at han var født til Glæde«. Man kan aflæse Virkningen paa Tonen i »Tilskueren« Artikler kort efter Brylluppet. Under alle mulige selvopfundne Mærker skriver han de morsomste Ting, der stadig er fulde af underfundige Underforstaaelser og tager skjult Sigte paa hende og ham. Saaledes f. Eks. d. 3. Sept. 1798, altsaa faa Dage efter Bryllupsdagen, hvor han lader »Signelil Flane« paa den kaadeste Maade advare den unge Pige, som efter Sigende vil gifte sig med »Hr. Tilskueren« og lade sig begrave paa Bakkehuset, hvor der kun kommer Studenter og Skribenter, Præster og Pædagoger og hvor hun vil komme til at kukkure uden at faa hverken Kabriolet eller Ridehest, men kun en fattig Hyrekaret uden Tjener bagpaa og gaa med simpel Kattuns Kjole, saa ren og net som en Borgerkones. Tilsidst driver han Kaadheden saa vidt, at han ved Siden af Mærket sætter et K. R.? Man tror ikke sine egne Øjne under Læsningen. Er dette den tidligere og nu halvgamle Ungkarls Omvendelse til ung og overgiven Elskov? Han tilkender hende baade da og siden alle optænkelige Kvindedyder: Ømhed og Godhed, Redelighed og Troskab, Forstaaelse og Overbærenhed, Sanddruhed og

Uselviskhed, Retsind og Mod, Vilje og Varme, bly Undscelse og dog udpræget Selvbevidsthed, dyb Religiositet, Utvungenhed, Sirlighed og – hvad der ogsaa var saare vigtigt – ædel Nøjsomhed. Han taler om en Tvillingsjæls Søsterdeltagelse og en Hustrus Ægtevennesind. Hun er – han bruger Billederne – et Kompas uden Misvisning, en usynlig Vægtskaal. Hun er lutter Lys uden Mørke, et evigt Solskin, som han daglig varmer sig ved og forbedres under, ikke mindst hvad utrættelig Flid angaar. Det samler og fortætter sig i det hjertebevægede Digt fra August 1802 »Til mit Bakkehus« med Ordene om hans Liv, som fra en ukrudtsdækket og stenstrøet Plet nu er blevet til et Eden – som Haven forlængst er blevet det under hendes Hænder. Netop Haven eller rettere begge Haverne, som paa deres Vis har bidraget til Bakkehusets Charme med deres rige og usædvanlige Blomsterpragt.

Hvad saa Kamma til Gengæld i Rahbek? Hun vidste, at hun blev gift med en i Datidens Aandsliv virksom, velkendt og velanset Mand, som Brødrene forinden havde rost for hende, og hun lærte hurtigt at værdsætte ikke blot hans genfødte Munterhed – »jeg holder af din Glæde, fordi den er overgivet. Det er Tegn paa, at Du er lykkelig« – men hans milde Hjærtensgodhed, hans Arbejdskraft, hans Ærlighed, Tolerance og trofaste Vennensind. Hun forstod, at hun var ham uundværlig, og bar af den Grund over med hans mange Smaasærheder. Hun kunde selv tilsidt heller ikke undvære ham.

Med Aarene gled Forskellene og den stille Resignation, som de imellem, men aldrig aabenlyst fremkaldte, over i stigende Lighed og aabenbar Sympati. Barnløsheden bandt dem sammen, Gæstfriheden var de fælles om, Nøjsomheden ogsaa, fordi det indre altid var dem vigtigere end det ydre. Kærligheden til Stedet ligeledes. De var begge sprogkyndige – ogsaa i den berømte eller berygtede Bakkehusjargon – evigt aandsbeskæftigede og – et Sidespring – begge umusikalske. Men det dybeste Fællesskab bestod af to ganske bestemte Ting. Der var fuld Fortrolighed imellem dem, til sidst endog om de stadige, økonomiske Vanskeligheder, og de var begge fri for, hvad Rahbek kaldte Tvangens Snøreliv d. v. s. alle konventionelle og tomme Former:

»hun og jeg vil hverken vide af Herskab eller Trældom, men har indført den allerfuldkommoste Friheds og Ligheds System i vor lille Republik, saa at Almenwillien er den eneste Lov«.

Paa denne frivillige og tillidsfulde Liberalisme byggede det Rahbekske Samliv saa fast, at Bryllupsdagen altid var den gladeste Dag og den ene altid stod urokkelig ved den andens Side. Vejen til deres Venskab var at tage enten Rahbeks eller Kammas Parti. Rahbeks Ven var Kammas og Kammas Ven var Rahbeks. Andre aabnede de nødigt Døren for. I deres sidste Aar var de lykkeligst, og disse Aar er, menneskeligt set, ogsaa de mest gribende.

Da Afslutningen kommer med Kammas Død, længe og i Stilled forudset af hende, længe og med dulgt Angst overset af ham, var hun fattet og frygtløs. Da hendes af den uafadelige Høste pinefuldt hærgede og ligesom udhulede Legeme sank tilbage paa Sofaen, døde hun aandelig set i oprejst Stilling. Dødsfaldet knuste Rahbeck. Begravelsesdagen blev hans »Skilsmisседag«. Han flytter ind i hendes Soveværelse, da den gamle Dagligstue er ham »for smertelig øde«, værner om alt hvad hun sidst har rørt ved, tolker sin Sorg og sin Tanketomhed med de mest rørende Ord og afbryder Fortsættelsen af sine Erindringer ved at indskyde den mærkelige »Mellemtale« paa halvhundrede Sider, som allerede Professor Jens Møller i sin Nekrolog i »Dansk Litteratur-Tidende« 1830 kalder for den mest rørende Ægteskabsidyl, vor Litteratur ejer. Da han en Aften i Teatret overværer Thaarups »Peters Bryllup«, faar Bryllupssangen om Ægteskabets Værd baade i lyse og mørke Timer ham næsten til at græde. Han er utrøstelig eller, som han siger, »tordenslaet« og planlægger at lade et Udvalg af Kondolencerne baade paa Poesi og Prosa udgive i et særligt Hefte. Det kommer dog først efter hans Død og handler da ogsaa om ham selv. Mynsters Indledning dvæler da bl. a. ved deres gensidige Paaskønnelse af hinanden og den liberale Maade, hvorpaa de tilstod baade sig selv og alle Mennesker den Frihed, de fordrede for sig selv.

Denne Fornemmelse af aandelig Frigørelse har utvivlsomt medvirket til Bakkehusets Charme. Til dette frie Samspil mellem de to saa forskellige Mennesker har føjet sig den indtagende Form for Modtagelse, der ligesom befriede alt i Gæsten selv og fik ham eller hende til helt at udfolde sig og finde ind til det dybeste og sandeste i sit eget Væsen. Man gik frigjort og forstaet fra hvert Besøg paa det venlige Bakkhus hos de to venlige Mennesker, hos hvem man paa usædvanlig Vis ligesom mødte baade Fortiden og Fremtiden, Harmoni og Hygge,

tilmed maaske beriget med en smuk Blomst, en karakteristisk Fortælling eller en rammende, munter eller alvorlig Ytring. Hver Beretning herom føjede derfor sin Tak og sit Træk til.

Var Bakkehusets Charme dermed forbi? Bygningen og Haven forfaldt jo derefter helt og hurtigt. Blomsterbedene blev til stift Krat og Ukrudtet bredte sig. Nogle af Nekrologerne omtalte endog aabenlyst

ERIK STRUCKMANN'S PLAKAT FOR BAKKEHUS-UDSTILLINGEN 1903. Søjlerne foran Havedøren er dekorative, men uhistoriske.

de menneskelige Fejl, som navnlig Rahbek havde haft. Men Charmen holdt sig alligevel. Den blev til et Kapitel for sig i Fru Heibergs Erindringer om Opholdet derude 1842. Hun havde i sit eget Kærligheds-liv en delvis Parallel og tænkte mellem de krogede og knudrede Træer paa den endnu yndige Plet medfølende paa den Kvinde, der havde følt samme Savn som hun, forklarede hendes Blanding af »Enthousiasme« og Resignation og undskyldte hende i en Note, som i første Udgave blev strøget. Hun havde forstaaet Kamma, naar Heiberg gik op til sine Stjerner, og behersket sig som hun. Den samme Charme beandede siden baade Troels Lunds Livserindringer – Kapitlet »Gamle Bakkehus« – og første

Bind af »Bakkehus og Solbjerg« og gjorde Skildringen her mere lyrisk betonet end historisk rigtig. Men Charmen havde ogsaa paavirket dem, der ikke havde haft en personlig Tilknytning til Menneskene eller Stedet. Allerede 1865 havde Georg Brandes lagt sin Guldglorie om Kammars Hoved. I vor Tid har Charmen været Drivkraften bag Bakkehusudstillingen 1903, Hans Kyrres folkelige og næsten lidt forelskede Fremstilling (1914), der da ogsaa har oplevet andet Oplag, og Indvielsen af Bakkehusmuseet 3. Juni 1925 – altsaa netop nu for 25 Aar siden. Den ydre Charme er borte, men den indre Charme ved det rent menneskelige Liv, der her er ført, bestaar fremdeles og vil bestaa, saalænge dansk Aandsliv, dansk Kultur og almenmenneskelig Aandsinteresse selv bestaar.

SMÅSTYKKER

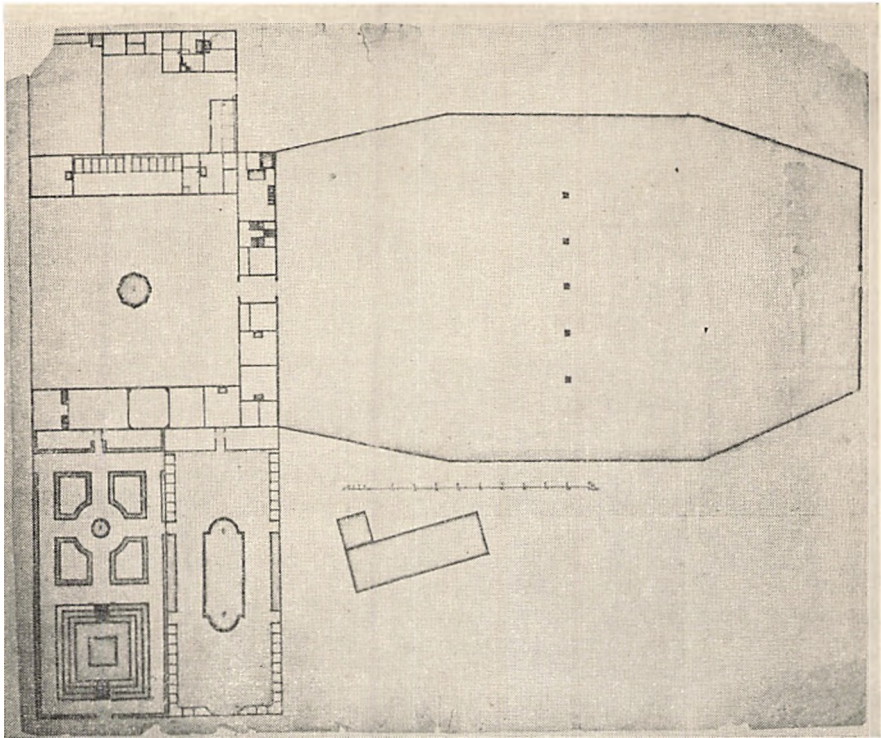

UDGRAVNINGEN VED INDGANGEN til Frederiksberg have set fra syd. Bemærk den smalle tværføj, der angiver de oprindelige bygningers hele dybde. Helt til venstre skimtes lidt af den forårsblomstrende *Magnolia stellata*.

Springvandet ved Prinsens gaard

Af J. V. IRGENS-MØLLER

FREDERIKSBERG Slotshaves historic begynder som bekendt med opførelse af Prinsessernes Gaard eller, som den senere kom til at hedde, »Prinsens Gaard« (efter Fr. IV). Hovedbygningen laa tværs over den nuværende indgang til Frederiksberg Have fra Runddelen. De to bygninger, der nu flankerer indgangen, er de stærkt ombyggede rester afgaardens sidefløje.

PLAN OVER PRINSENS GAARD. Findes i Kbh.s Stadsarkiv, hvor den angives at være fra ca. 1690. T. v. ses det ottekantede springvand, t. h. ridebanen med de 5 ringridningsøjler og derunder den første Frederiksberg Kirke.

I efteraaret 1949 blev der af tekniske grunde foretaget opgravning i det areal, der indesluttet af de oprindelige bygninger maa have dannet en indre gaardsplads eller gaardhave, og ved denne lejlighed stødte man midt i gaarden paa et murstensfundament, som vakte min nysgerrighed.

Forholdene tillod ikke, at opgravningen blev staaende endsige udført, der var ikke tid til at hidkalde særlige sagkyndige, hvorfor jeg i samraad med Historisk-topografisk Selskabs arbejdsudvalg paatog mig at agere arkæolog.

De fleste af de foreliggende planer i tiden fra 1690-1740 over Prinsens Gaard viser, at der midt i gaarden har været noget i retning af en ottekantet brønd eller springvand (fontæne), saa der var ingen tvivl

I UDGRAVNINGENS BUND UNDER ASFALTSTRIBEN. Stokken peger mod brøndens centrum. Til venstre ses lidt af trægulvet, og til højre forneden de tre lag klinker. De lodrette mure er ikke med paa billedet.

om, at det var resterne af dette, vi havde for os. Opmaaling viste iøvrigt, at den nuværende indre bygningslinie er nøjagtig den samme som paa de gamle planer, medens den ydre bygningslinie nu er skubbet længere ud for at gøre bygningerne bredere. En forestilling om hovedbygningens (slottets) dimensioner faar man ved at tænke sig de smaa tværfløje paa de to nuværende bygningers østre ende forbundne tværs over indgangen til haven.

De tekniske foranstaltninger medførte, at der maatte graves en smal grøft midt gennem fundamentet (n-s), og de derved opstaaede profiler viste følgende: Nederst ca. 155 cm. under jordoverfladen laa paa lerunderlag et faa cm. tykt lag af stærkt formuldet træ, tilsyneladende rester af et trægulv. Herover laa et murstensgulv bestaaende af 3 lag

mursten, hvoraf det midterste stod paa højkant. Stenene var smaa meget haardtbrændte klinker holdt sammen af en kalk saa stærk, at det var umuligt at skille stenene fra hinanden uden at slaa dem i stykker.

Paa dette stengulv, der ikke havde nogen skarp grænse udadtil, saas resterne af lodrette vægge byggede af samme slags klinker, men med anvendelse af ganske hensmuldret kalk, saa stenene var meget lette at skille fra hinanden. Den indvendige side af disse mure viste tydeligt ottekantens vinkler, medens den udvendige side var ret uregelmæssig. Murene var 2-3 sten tykke, men var nedbrudte til 3-4 skifters højde. Ottekanten maalte indvendig fra hjørne til hjørne 160 cm. Iøvrigt viste profilerne brønden opfyldt af murebrokker, almindelige røde tagsten, kalk o. l.

Der fandtes saa godt som ingen af de haardtbrændte klinker fra brøndens vægge. Har de været for gode og lette at rengøre til andet brug? Der var intet, som bar mærker af brand, (hovedbygningen brændte 1753), og der fandtes kun ganske faa stumper af de rødmaledede sten, som hovedbygningens facade angives at have været opført af.

En meget omhyggelig undersøgelse af brøndens oprindelige gulv i haab om at finde et eller andet interessant, en prinsessering eller i det mindste en tøre fra gamle dage, gav intet resultat, der var ikke engang saa meget som antydning af lidt muld eller slam.

Hvorfor har man gjort brønden saa ren, før man fyldte den til? Har der maaske aldrig været vand i den? De meget svage mure kunne tyde paa det. Eller har brønden maaske indvendig været beklædt med bly for at gøre den vandtæt? Og hvordan med vandtilførsel og vandafledning? Vi fandt ingen antydning af rørledninger, hverken af metal eller af træ. Her maa fagmanden træde til, og det er med dette for øje godt, at vi kun har rodet i en smal grøft gennem brønden. Paa begge sider af denne ligger jordlagene ganske urørte og venter paa fagmanden.

Indtil da maa vi nøjes med denne bekræftelse paa, at der har ligget en ottekantet brønd eller fontæne midt i den lille gaardhave ved Prinsens Gaard, saaledes som flere planer antyder. Den kan næppe være bygget før 1680, da den 9 aarige prins Frederik (d. IV) overtog gaarden, og den kan næppe være nedrevet senere end 1755, da Thura efter gaardens brand skabte det nuværende indgangsparti til Frederiksberg Have.

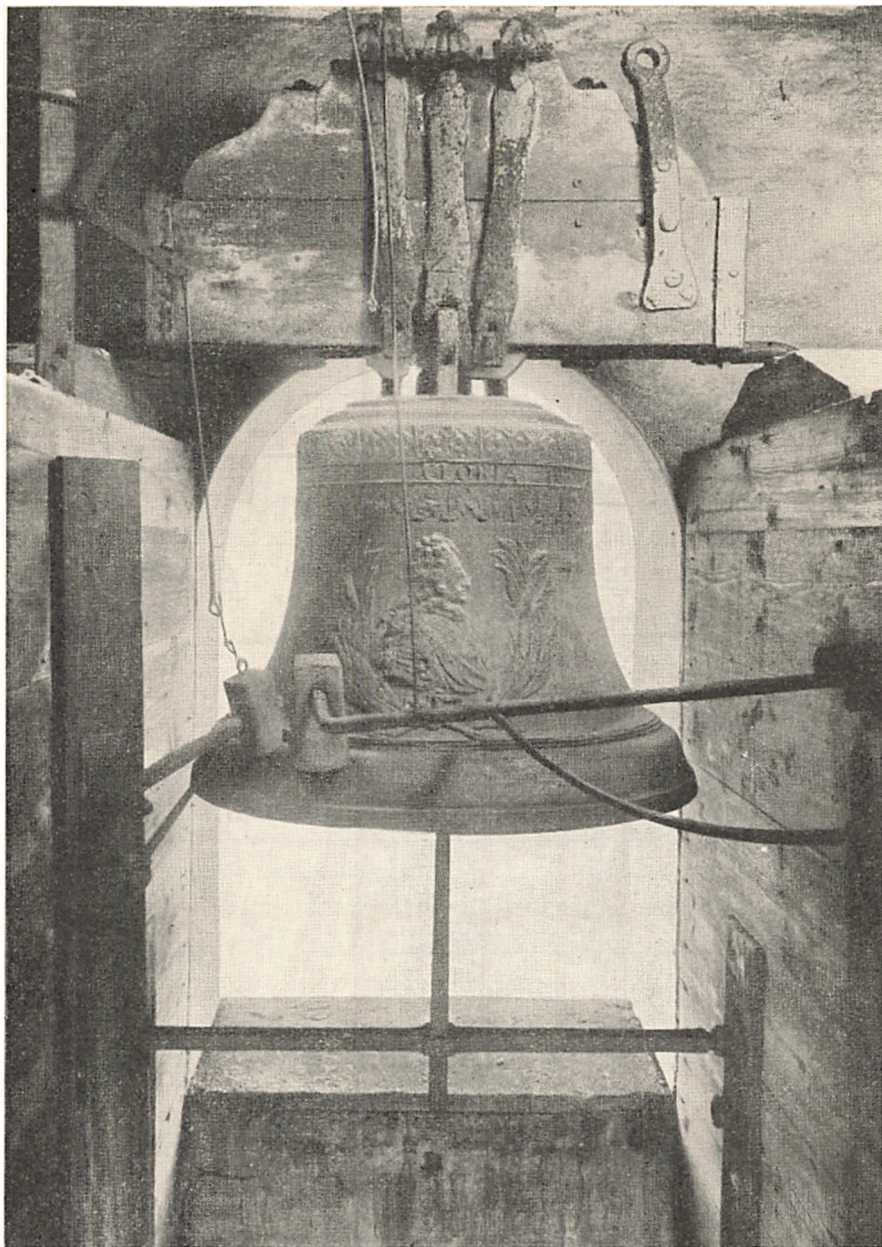
Klokkerne på Frederiksberg slot

Af NIELS MAARE

UNDER opførelsen af det første Frederiksberg slot (1699-1703) besluttede Frederik IV sig 1702 til at lade slottets entreprenør Ernst Brandenburger bygge et porthus, hvorved det første slotsanlæg kom til at omfatte det lille slot og porthuset med den nuværende slotsgaard indhegnet af et stakit. Porthuset havde det formål, dels at tjene til indkørsel til slottet, dels at give rum til den vandbeholder, der skulle forsyne slottets gemakker, køkken og fontænerne i den neden for slottet liggende have med vand. Porthusets udseende fremgår tydeligt af Thuras planer i den danske Vitruvius II, 1749. Til porthuset leverede Johan Mærcki 11. juli 1705 (Particulærkassens Bygningsregnskaber 1705-06, side 10) et stort urværk, som han fik betalt med ialt 610 Rdl., men allerede 21. november 1703 havde maler Didrik Wessel fået 28 Rdl. for at male og forgyldte 2 skiver med chiffre og årstal, og 3. december 1704 havde klokkestøber Friderich Holtzmann for 2 leverede klokker efter givne bestillinger af vægt 2 skippund og 1 pund (altså 322 kg) fået 186 Rdl., 2 Mark 14 Skilling.

Merckis slagur blev 1794 flyttet til det palæ på Amalienborg slotsplads, som søkadetakademiet benyttede (det Brockdorffske, nu Frederik VIII's palæ); thi da kongefamilien nævnte år efter Christiansborgs brand flyttede ind på Amalienborg, manglede man et ur med slagværk af en sådan styrke, at det kunne høres på alle palæerne, og man bestemte sig for at anvende uret på Frederiksberg slot. Uret findes endnu på Frederik VIII's palæ. De øvrige palæer har som bekendt intet ur. Urskiven på Frederiksberg slot forblev her. Et nyt ur, udført af en urmager i Hillerød, blev 1795 anbragt i Frederiksberg slots porthus.

De to klokker fra 1704 findes stadig på slottet og lyder endnu hvert kvarter og fulde time. Den større klokke har på den nordre (mod slotsgården vendende) side Frederik IV's monogram, på den sydlige side, som gengivelsen af klokken viser, kongens portræt-relief – ca. 25 cm højt. Foroven på klokken er støbt en 5 cm bred bladbort, nedenunder denne findes i et 3 cm bredt felt inskriptionen: Gloria in excelsis deo Hafniæ Anno 1704, og herunder atter en 3 cm bred bladbort.

DEN STORE KLOKKE i porthuset på Frederiksborg Slot.

Klokken er 55 cm høj, diameteren forneden er 73 cm og foroven ved bladborten 43 cm.

Den mindre klokke har samme bladborter, inskription og årstal som den større, men mangler kongens relief og har i stedet for kongens monogram: et F med et firetal over. Denne klokke er 40 cm høj, diameteren forneden er 50 cm og foroven ved bladborten 29 cm. Den store klokke giver timeslagene og det første slag hvert kvarter, den lille klokke giver 2. kvarterslag. Installationerne i klokkerummet tyder på, at klokkerne også har kunnet anvendes til klokkeringning ved håndkraft.

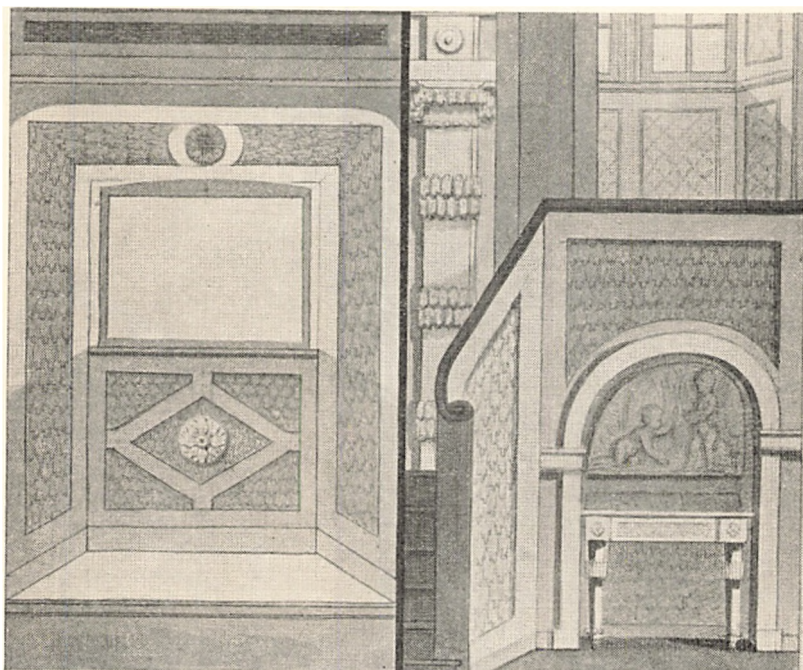
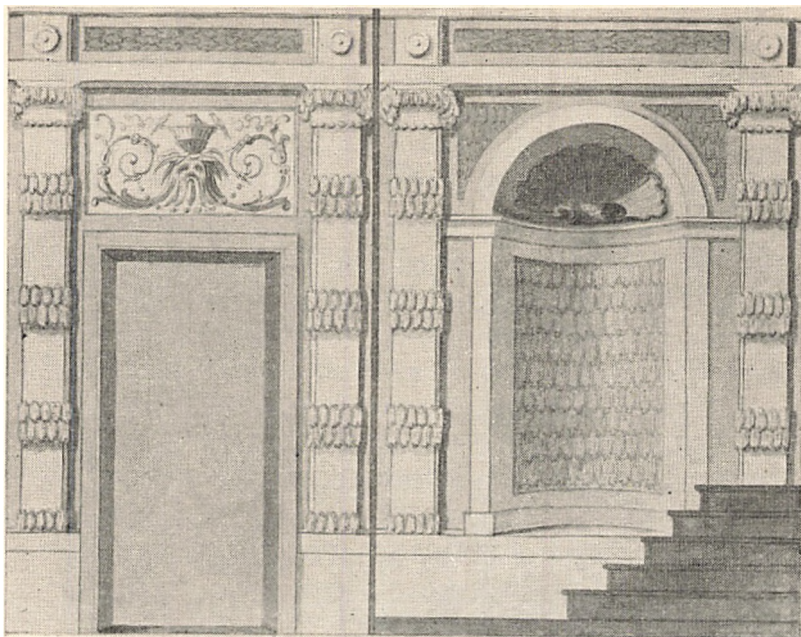
Da Frederiksberg kirke i 1734 var fuldført, blev klokkerne fra byens første, men på daværende tidspunkt faldefærdige kirke overført til den nye kirke. Den mindste af disse klokker blev 1731, efter at den var revnet ved sørgeringningen over Frederik IV, omstøbt af klokkestøber J. B. Holtzmann, formentlig en søn af forannævnte Friderich Holtzmann. Klokken revnede igen 1889 og blev endnu engang omstøbt i 1890. Den store klokke revnede 1751 og blev 1753-54 omstøbt af samme Holtzmann. Klokken revnede atter 1759-60 og blev omstøbt, men da den derefter i 1764 gik i stykker, blev den kasseret.

Frederiksberg slotsklokker, der har holdt siden 1704, er saaledes nu de klokker, der længst har sendt deres toner ud over den snart trehundrede år gamle by.

Forværelset til marmorbadet på Frederiksberg slot

Af NIELS MAARE

VED Frederiksberg slots udvidelse 1707-09, hvorved hovedbygningen fik sin nuværende form, blev der i stueetagen i denne bygnings østlige fløj bag kirkens nordlige pulpitur indrettet to kabinetter, der ved en løntrappe stod i forbindelse med den ovenover indrettede nye kongebolig. I det største af disse kabinetter lod Frederik IV opstille »Ermetagen«, som han benyttede, når han mere intimt ville spise »en erimitage« med f. eks. komtesse Anna Sophie Reventlow. Under Christian VI tjente kabinetterne som forværelse til »Herskabernes Kirkestol«. Da

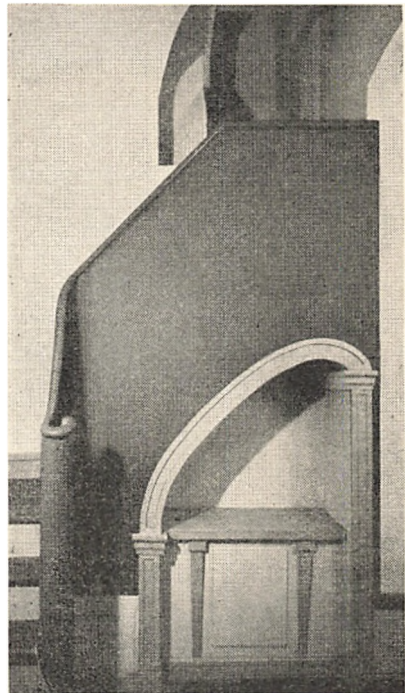
professor C. F. Harsdorff i 1770 af Struensee fik til opgave at indrette det under disse kabinetter værende konditori til marmorbad med toilet og afklædningsværelse for Christian VII, blev kabinetterne omdannede til påklædningsværelser til badet og fik ved denne lejlighed helt ny dekoration udført af den svenskfødte maler J. E. Mandelberg, der samtidig udførte en ny dekoration af Riddersalen og malede et større antal dørstykker til slottet. Væggens panelværk og vinduesnicherne i de omtalte kabinetter blev malet i gittermønster med rosetter i perlefarve og forgyldning – en udsmykning, der senere blev overmalet, men afdækket ved restaureringen i 1920'erne, hvor samtidig det ene af kabinetterne blev indrettet til næsten samme formål som i Christian VI's tid, nemlig til præste- og konfirmationsværelse. Konditoriet under kabinetterne blev indrettet i det tilsvarende rum i hovedbygningens vestfløjs kælderetage, og udsmykket som lysthus med let stakitværk med bladløv, pæoner og lilier og med en let lyseblå himmel som baggrund – også afdækket i 1920'erne. Medens marmorbadet med spejl i loftet og

MODSTÅENDE SIDE, ØVERST:

Til venstre: Væggen ved indgangen til marmorbadet. Til højre: Væggen modsat vinduet med nederste del af trappeløbet fra spejlkabinettet.

MODSTÅENDE SIDE, NEDERST:

Til venstre: Vinduespartiet (mod Frederiksberg have). Til højre: Væggen med Nichen under mellemreposen i trappeløbet fra spejlkabinettet til marmorbadet.

DENNE SIDE:

Nuværende udscende af trappen ned til marmorbadet.

stukudsmykningen her og på væggene er bevaret, er der i toilet- og afklædningsværelse ingen spor tilbage af Mandelbergs udsmykning. Værelset står i forbindelse med det mindste af de før omtalte kabinetter («spejlkabinettet») ved en meget smal trappe med stærk stigning. Den øverste del af trappen er skjult bag spejlkabinettets spejl.

Indtil for få år siden fandtes der på denne trappes håndlister og træbeklædning endnu flere iturevne rester af højrødt filt, ligesom der omkring hovederne på søm, der var slået ned i trappetrinene nær vangerne, fandtes rester af samme filt, der tydede på, at også trinene havde været beklædt med filt som trappens øvrige træværk. Endvidere var pudsen på væggene i trapperummet og afklædningsværelset og her særlig partierne ved vinduet pletvis rødligt farvet, hvilket lod formode, enten at væggene i sin tid inden slottet blev taget i brug som officersskole har været beklædt med et rødt stof, eller at bagklædningen for den egentlige vægudsmykning har været rødt stof og ikke som i gamle dage almindeligere anvendt: halmmåtter.

Ved en samtale i foråret 1949 med museumsinspektør Jørgen Sthyr gjorde denne mig opmærksom på, at professor, arkitekt Mogens Koch ved studier på statens museum for kunst havde fundet 3, formentlig af Mandelberg udførte, tegninger af vægudsmykningen i et mindre rum. Dette rum kan ved nærmere vurdering af tegningerne kun være afklædningsværelset ved marmorbadet på Frederiksberg slot. Den ene tegning, fig. 1, viser væggen modsat vinduet med den nederste del af trappeløbet fra spejlkabinettet samt væggen med indgangen til marmorbadet. Den anden tegning, fig. 2, viser trappen og indretningen af en niche under trappens mellemste repose samt udsmykningen af vinduespartiet. Den tredje, her ikke gengivne tegning viser et firdelt loft med en roset med tidselmønster i midten. De fire loftsfelter er udsmykket som de på fig. 1 og 2 viste vægfelter og pilastre med skæl- eller drypstensagtigt mønster. Tegningerne er farvelagt og farverne fremtræder nu, dels i en bleg rosa tone, dels i en køligere gullig grå tone. Meget tyder på, at det er et af Mandelberg udarbejdet udkast til udsmykning af afklædningsværelset, men forslaget virker ikke så smukt og afklaret i stilen som det skønne marmorbad. Hvorvidt det er dette udkast, der er blevet gennemført i afklædningsrummet, kan ikke afgøres – de foreliggende regnskaber (Protokol over de kgl. Resolutio-

ner og Approbationer til Bygningsregninger 1770-1775, ²⁴/₂ og ¹⁰/₁₂ 1772) giver intet fingerpeg –; det er ikke udelukket, men udkastet er i hvert fald blevet ændret; thi det nuværende trappeparti er ikke udført som tegningerne udviser, hvilket vil fremgå af fig. 3, som gengiver partiets udseende efter en af Hærens 2' Bygningsdistrikt for et par år siden udført istandsættelse. Nichen på tegningen har en anden form end den nuværende, trappeløbet fra nederste repose til gulv har nu 3 trin mod tegningens 6, mellemste repose over nichen ligger højere end på tegningen angivet, og selve løbets form er væsentlig anderledes end på tegningen. Endelig er vinduespanel og kinder i trapperummet i udkastet udsmykket med gittermønstre, medens det nuværende vinduesparti ikke viser spor af udsmykning, hverken af panel- eller sidebeklædning. Den eneste mindelse om tidligere udsmykning kunne være rummets nuværende loftsroset, der ligesom på tegningen er i tidselmønster. Selv om der derfor kun skulle foreligge et udkast til en udsmykning af marmorbadets afklædningsværelse, har dette dog historisk og kunstnerisk interesse, knyttet som det er til »Caroline Mathildes badeværelse«.

Yrsa plads

Af ERIK PETERSEN

ANLÆGGET på Yrsa Plads er beliggende på den del af Ladegaardens hømarker, der i 1765 bortauktioneredes til private. Hømarkerne var dårligt drevne. På de tuede marker voksede enkelte selvsåede træer og buske. I det åbne terræn sås Brønshøj kirke, Ladegaarden og enkelte lystgårde f. eks. Grøndal og Rolighed, der allerede på et tidligere tidspunkt var bortsolgt fra hømarksarealet. I nærheden lå Falkonérgaarden ved »Alléen«, hvis vejtræer kunne ses fortsætte ned gennem Hollænderbyen.

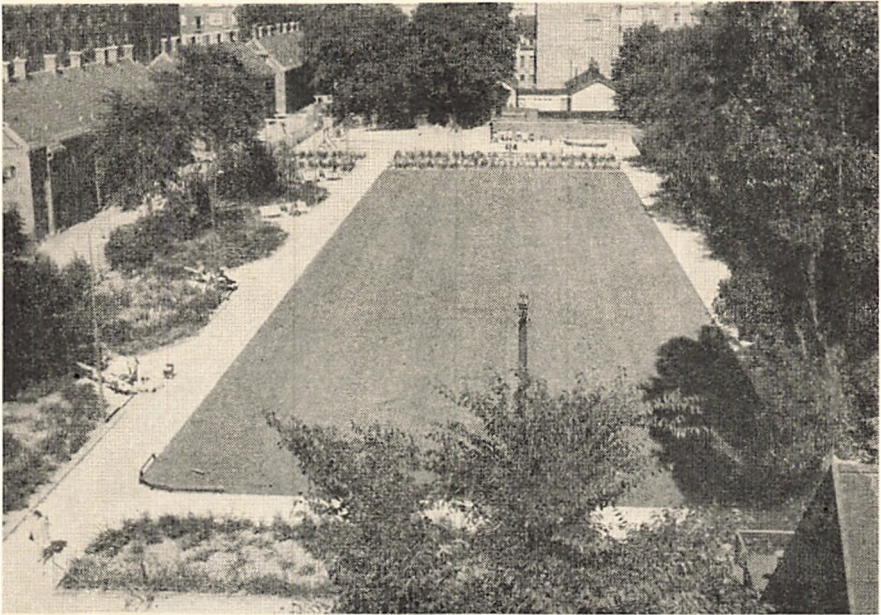
Efter auktionskortet af 1765¹ at dømme fandtes der ved nævnte gårde større eller mindre haveanlæg. Særlig ved Roligheden synes det, som om man har haft et større haveanlæg med alléer og busketter, som baroktiden krævede det. På de udloddede hømarker byggedes efter-

REGULERINGEN AF YRSA PLADS APRIL 1948. I forgrunden til højre skimtes lidt af den gamle opsynsbolig. Til venstre ejendommen »Godthaabshave« og rester af de Classenske Boliger. I baggrunden bag jorddepotet de 3 gamle skolebarakker og bebyggelsen mod Godthaabsvej. Man er her i færd med opbrydningen af de gamle forbindelsesveje og med nedrivning af det 3 al. høje plankeværk. Billedet er taget fra Svømmehallens tag.

hånden flere lystgårde, herimellem Sindshvile, og den landlige idyl vedvarrede endnu ca. 100 år. I årene fra 1866 til 1881² opførtes de Classenske Boliger, og arealet mellem Yrsavej og Falkonéalléen – Sindshviles jord – bebyggedes.

1885³ tilbød den daværende ejer af Sindshvile, murermester H. P. Hansen, kommunen den del af Sindshviles areal, 28.801 □ al., der lå mellem de Classenske Boliger og Yrsavej. Arealet strakte sig omtrent til Godthaabsvej, idet den nordligste del, matr. nr. 11 al og 11 am var solgt fra i 1881. Mod syd strakte arealet sig til en grænse midt imellem Rolfsvej og Folkvarsvej. Kommunalbestyrelsen svarede, at både areal og pris – 3 kr. pr. □ al. – var for stor. Samme år skriver murermesteren »I høflig Gjensvar paa den ærede Kommunalbestyrelses Skrivelse af 20. November d. A.«,⁴ at omhandlede jordstykke grundet det nære naboskab med de Classenske Boliger ikke egner sig til bebyggelse med

DET MIDLERTIDIGE ANLÆG set fra samme punkt som overfor august 1949. Bænkene er taget flittigt i brug. Bag den nyslåede plæne ses legepladsen med bænke, »sandbåd« og legeredskaber. De gamle træer har med det samme givet anlægget karakter og mildner synet af omgivelserne. Man ser dog tydeligt, at der savnes et ærverdigt træ i baggrunden til at skjule den grimme gavl.

andet end husc af den tarveligste slags, og at en sådan bebyggelse ikke fristede ham. Han foreslog derfor kommunen, at denne skulle afkøbe ham de 18.000 □ al. til en pris af 3 kr. pr. □ al. Restarealet, 10.801 □ al. ville han herefter uden vederlag overdrage kommunen »til en eller tvende Skolebygninger, naar dertil maatte blive Trang«. Kommunen tog imod dette tilbud, men dog først efter at klausulen om skolebyggeriet var strøget. Arealet overtoges d. 12. februar 1886.⁵

I disse år, hvor byggevirksomheden var intens, anlagdes af kommunen flere veje. Til vejmaterialer og materiel rådede man over flere mindre materialpladser, således bl. a. stenpladsen ved Emilievej og pladsen ved Lampevej. Det nyere hervede areal ved Yrsavej skulle erstatte nogle af disse pladser. Straks efter købet projekterede kommuneingeniør E. Hersom anlægget af den nye materialplads. Denne inddeltes af to parallelle veje i arealets længderetning forbundne med seks

tværveje, og der indrettedes plads til flisestøbning, lager af fliser, sten, grus, skærver m. m. Endvidere var der regnet med opholdsrum til folkene, der var beskæftiget på stenpladsen. Dette rum var ikke opvarmet til at begynde med, i hvert fald meddeler kommuneingeniøren til Vejudvalget: »Jeg tror ikke, at det vil være heldigt at indrette »Skuret for Arbejdsfolkene« saaledes, at det kan opvarmes. Kulden vil kun føles stærkere af Stenslagerne, naar de fra Varmen skulle ud til deres Arbejde.«⁶ I dag er der i folkelokalet i »Godthaabs Have« både centralvarme og bad.

I 1889 opførtes midt på arealet ud mod Yrsavej en beboelsesbygning til en opsynsmand. Denne aflønedes som vejmand med tillæg af fri bolig for portnerforretningerne, der udførtes af hans kone. Bygningen anvendes nu ikke mere til beboelse, men er dømt til nedrivning.

Efterhånden som Yrsa Plads blev færdig, nedlagdes de gamle stenpladser. I 1886 var man iøvrigt begyndt at anvende »lemmer« fra kommunens fattighus som skærveslagere,⁷ formentlig på pladsen ved Lamvej. Denne stenplads nedlagdes i 1890.⁸

Naboskabet med de Classenske Boliger var ikke helt gnidningsløst. Oprindelig var adskillelsen mellem arbejderboligerne og pladsen blot et tremmestakit, hvorigennem skimtedes de små havelodder, der ifølge Fideicommis'ets årsberetning »som Regel benyttedes paa en smuk og hensigtsmæssig Maade«. Stakittet var dog efterhånden forfaldent, hvad der fremgår af udskriften af hegnssynsprotokollen fra hegnssynet den 27. juli 1888,⁹ hvor det bl. a. hedder, at der var »en meget livlig Passage over Hegnet af Mænd, Kvinder og Børn«. Ja, man var nødsaget til at holde natte- og søndagsvagt på stenpladsen.

Dels for at undgå denne trafik, dels for at skærme naboerne mod stensplinter fra skærveslagningen ønskede man fra kommunens side¹⁰ at opføre et 3 al. højt plankeværk. Ved en overenskomst med det Classenske Fideicommis i 1889¹¹ enedes man om opførelsen af dette plankeværk, der først blev nedrevet i 1948 ved stenpladsens ændring til midlertidigt haveanlæg.

Allerede i 1895 bortsolgte man den sydligste del af stenpladsen, den del, hvor oprindelig flisestøberiet lå. Året forinden var det samme areal udlejet til »Udvalget for Kirkesagens Fremme«, der havde haft til hensigt på dette og det syd for liggende areal at opføre en kirke, hvad der

dog blev opgivet.¹² 1908 fik skolevæsenet overladt den nordlige del af grunden for der at lade opføre tre barakker til aflastning af Godthaabsvejens skole. Barakkerne staar endnu og er for tiden anvendt til lokaler for »Kvindernes Omsyningscentral«, til lægdskontor og til vaskeri for resten af de Classenske Boliger. Det nordlige areal kom således til at opfylde sin oprindelige bestemmelse: at huse »en eller tvende Skolebygninger, naar dertil maatte blive Trang«. Når Teknisk Forvaltning mente at kunne undvære denne del af grunden til skolevæsenet, var det, fordi man på dette tidspunkt indskrænkede skærveslagningen for at afholde licitation på leverancen af skærver.¹³

I 1909 overtog Frederiksberg Kommune de Classenske Boliger, og samtidig foreligger bebyggelsesplaner til udnyttelse af dette areal og stenpladsen. Det var tanken at indrette et stort parkareal på en del af arbejderboligernes og stenpladsens areal. Bebyggelsesplanerne ændredes imidlertid, og den sidste plan, der regner med en fortsættelse af anlægget ud til Godthaabsvej og Godthaabshave, vedtoges i 1938.¹⁴

Man måtte altså afskrive arealet som stenplads. 1930 påbegyndte man flytningen af pladsen til arealet ved forbrændingsanstalten ved Fabrikvej. Dette fremskyndedes bl. a. ved opførelsen af Frederiksberg Bade- og Svømmeanstalt i 1933, hvorefter materialpladsen blev alt for lille. Flytningen til Fabrikvej var stort set tilendebragt 1939, efter hvilken tid resterne af den gamle stenplads henlå uden opsyn til fryd for kvarterets børn.

Udsigten til den forladte og forfaldne plads var ikke opbyggelig, og kommunalbestyrelsen besluttede da at lade anlægge et midlertidigt haveanlæg på resten af grunden. Planerne blev vedtaget den 31. marts 1948.

Ved udarbejdelsen af projektet er der først og fremmest regnet med en terrænregulering, der vil tillade en udvidelse af det nuværende haveanlæg uden alt for store jordarbejder. Mulden til plæne og busketter fik man fra det depot, der var tilvejebragt ved grundudgravningen til svømmehallen. Randbeplantningen består udelukkende af robuste plantearter som berberis, vilde roser og tjørn, endvidere har man bevaret så mange gamle træer som muligt. Ved bænkerne i vestsiden af anlægget er indrettet staudeplantninger. Den nordlige del af den gamle stenplads anvendes til legeareal.

Arbejdet blev omgående sat i gang, men trak ud dels på grund af

mangel på kvalificeret arbejdskraft, dels på grund af de mange »overraskelser« man stødte på i form af gamle fundamenter og veje. Materialerne fra de gamle forbindelsesveje transporteredes til Langelands Plads, hvor de anvendtes til regulering af den nye legeplads, der samtidig var sat i gang.

I al sin enkelthed synes anlægget at have vakt glæde hos publikum. Så snart solen skinner, er bænken fulde af gamle og unge, og fra behagelige bænke kan mødrene følge småbørnenes leg i »sandbåden«, mens de lidt større danner kø ved gynger og vipper.

Forsøgsvis har man undladt hegning mod Yrsavej, og det lader til at gå udmærket. Publikum respekterer beplantningerne.

Det midlertidige anlæg har beholdt stenpladsens navn: Yrsa Plads, men det fremtidige haveanlæg vil formentlig få navnet Godthaabs Have efter det store boligkompleks af samme navn, der er opført på en del af de Classenske Boligers areal vest for Yrsa Plads. Takket være forudseenhed fra kommunalbestyrelsens side er der på det gamle hømarksområde her bevaret et frit areal til gavn og glæde for beboerne i de omliggende kvarterer.

NOTER

1. Frederiksberg gennem Tiderne II. 1948. S. 20.
2. Harald Jørgensen og F. Skrubbeltang: Det Classenske Fideicommis gennem 150 Aar. 1942. S. 159.
3. F. Ø. Skr. af 14. nov. 1885 fra murerm. H. P. Hansen til Frederiksberg Kommunalbestyrelse.
4. F. Ø. Skr. af 31. nov. 1885 fra murerm. H. P. Hansen til Frederiksberg Kommunalbestyrelse.
5. F. Ø. Panteobligation af 18. febr. 1886.
6. F. Ø. Skr. af 30. nov. 1886 fra kommuneingeniør E. Hersom til Frederiksberg Vejudvalg.
7. Frederiksberg Kommune 1858 – 1900. 1901. S. 109.
8. F. T. Skr. af 11. marts 1890 fra stadsingeniør Th. Jochimsen.
9. F. Ø.
10. F. Ø. Skr. af 24. sept. 1888 fra stadsingeniør Th. Jochimsen til Frederiksberg Vejudvalg.
11. F. Ø. Genpart af Overenskomst af 15. marts 1889.
12. F. Ø. Lejekontrakt af 17. marts 1894 mellem Frederiksberg Kommune og Udvalget for Kirkesagens Fremme.
13. F. T. Skr. af 28. oktbr. 1908 fra Frederiksberg Kommunes tekniske Forvaltning til Frederiksberg Vejudvalg.
14. Frederiksberg gennem Tiderne II. 1948. S. 134.

Forkortelser:

- F. Ø. — Frederiksberg Kommunes økonomiske Forvaltnings arkiv.
 F. T. — Frederiksberg Kommunes tekniske Forvaltnings arkiv.

Selskabets virksomhed

Ved sekretæren

MØDER

TORS DAG D. 7. APRIL 1949 KL. 20 afholdt selskabet sin 6. *generalforsamling* i hovedbibliotekets foredragssal, Solbjergvej 23. Der var mødt ca. 60 deltagere.

DAGSORDEN:

1. Beretning om selskabets virksomhed.
2. Kassereren aflægger regnskab.
3. Valg af 5 medlemmer af styret. I henhold til lovens § 3 afgår: Kommunaldirektør C. Gerner Andersen, forbundsformand O. E. Einer-Jensen, skoleinspektør J. Hørbøll, stadsbibliotekar G. Krogh-Jensen og afdelingsarkitekt H. Carl Andresen.
4. Valg af revisor. I henhold til lovens § 8 afgår sparekassedirektør J. Falkesgaard.
5. Eventuelt.

Arbejdsudvalgets formand oberst *Maare* bød velkommen. Direktør *A. J. Bjerregaard* valgte til dirigent.

I sin beretning om selskabets arbejde i det forløbne år omtalte oberst *Maare* møderne d. 21. 4. 1948 og 15. 10. 1948 samt publikationen *Frederiksberg gennem Tiderne, II*, som udsendtes til medlemmerne omkring 15. 12. 1948. Meddelte, at selskabet som publikation for 1949 ville udsende: *Frederiksbergske Tilstande, 1866*, af W. H. (Wilhelm Henriques), samt at man forberedte en ny udgave af kommunebibliotekernes *Frederiksberg-bibliografi* (sidste udgave 1937), der muligvis ville blive udsendt som ekstraordinær publikation. Gav endvidere nogle oplysninger om det påtænkte festskrift: *Frederiksberg gennem 300 år*, og om selskabets næste medlemsmøde. Medlemstallet var nu nået op på 312. Selskabet har som tidligere år søgt Frederiksberg Kommunalbestyrelse om et tilskud på 6000 kr. og har haft den glæde at få dette bevilget. Nævnte sluttelig med tak nogle gaver, som selskabet har haft den glæde at modtage i det forløbne år (se s. 116). Beretningen godkendtes uden bemærkninger.

Kassereren, assurandør, cand. act. *C. W. Petersen* aflagde regnskab for året 1948-49. Regnskabet godkendtes uden bemærkninger.

De fem medlemmer af styret samt revisoren genvalgte.

Derefter holdt bibliotekar ved Det kgl. Bibliotek, dr. phil. *Albert Fabritius* foredrag om overretsjustitiarius Niels Frederik Schlegel, formand for Frederiksberg Kommunalbestyrelse 1872-1891. Foredraget er i noget bearbejdet form optaget i denne publikation.

Oberst *Maare* bragte foredragsholderen forsamlingens hjertelige tak for det særdeles interessante og vægtige foredrag, og betonedede derved, at selskabet ser det som sin opgave ikke alene at skabe interesse for byens historiske minder, men også, som det var sket med dette og tidligere foredrag, at fremdrage enkelte borgers fortjenstfulde indsats til gavn for Frederiksberg by.

ONSDAG D. 12. OKTOBER 1949 KL. 19.30 afholdtes medlemsmøde på *Den kongelige Porcelainsfabrik*, Smallegade 45. Tilslutningen var større end ved noget af selskabets tidligere møder. 128 havde tilmeldt sig skriftligt, og derudover mødte ca. 30 medlemmer, således at det samlede antal deltagere må anslås til ca. 160. Under ledelse af direktør *Christian Christensen* og en række af hans medarbejdere blev deltagerne i hold ført rundt i den store fabrik, hvor man besøgte de forskellige afdelinger med nyere og ældre ovne. Endvidere forevist biblioteket, hvor bibliotekar *B. L. Grandjean* havde arrangeret en interessant udstilling af bøger, dokumenter og kunstblade, samt museet, hvor deltagerne længe studerede og beundrede de mange udstillede kunstværker. Til sidst samledes man i fabrikkens kantine, hvor fabrikken var vært ved et overordentlig smukt og hyggeligt kaffebord. Her holdt direktør *Christian Christensen* et foredrag om *Den kongelige Porcelainsfabriks historie* fra oprettelsen i 1775 til nutiden. Oberst *Maare* takkede paa selskabets vegne for det interessante og fængslende foredrag, som sammen med forevisningen af fabrikken havde gjort aftenen til en uforglemmelig oplevelse.

Selskabet afholdt sin 7. GENERALFORSAMLING ONSDAG D. 19. APRIL 1950 KL. 20 i hovedbibliotekets foredragssal, Solbjergvej 23. Der var mødt ca. 80 deltagere.

DAGSORDEN:

1. Beretning om selskabets virksomhed.
2. Kassereren aflægger regnskab.
3. Valg af 5 medlemmer af styret. I henhold til lovenes § 3 afgår: Pastor Johs. Eilschou-Holm, overarkivar, dr. theol. Bjørn Kornerup, borgmester, statsrevisor, cand. polit. Aksel Møller, underdirektør, cand. polyt. Frode Nielsen og assurandør, cand. act. C. W. Petersen.
4. Valg af revisor. I henhold til lovenes § 8 afgår: bankbestyrer I. E. Haxthausen.
5. Eventuelt.

Arbejdsudvalgets formand oberst *Maare* bød velkommen. Til dirigent blev valgt fhv. sparekassedirektør, cand. jur. *J. Falkesgaard*.

I formandens fravær gjorde arbejdsudvalgets formand, oberst *Niels Maare*, rede for selskabets virksomhed fra 1. 4. 1949 til 1. 4. 1950. Omtalte generalforsamlingen d. 7. 4. 1949 og det overordentlig vellykkede medlemsmøde d. 12. 10. 1949 på Den kongelige Porcelainsfabrik. Endvidere omtaltes udsendelsen af selskabets publikation for 1949: *W. H.: Frederiksborgske Tilstande*. Obersten oplyste, at medlemstallet nu var ca. 350, og takkede på selskabets vegne Frederiksberg Kommune for tilskuddet på 6000 kr. for finansåret 1950-51, ligesom han takkede for en modtaget gave (se s. 116).

Selskabets medlemmer ville formentlig i løbet af året ekstraordinært få tilsendt en ny udgave af bibliografi over *Litteratur om Frederiksberg* i smukt udstyr. Selskabet forestår udgivelsen med afdelingsbibliotekar *J. Lehm Laursen* som redaktør. Den kommende publikation for 1950: *Frederiksberg gennem Tiderne, III*, ville formentlig kunne udsendes i december måned.

Hvad angår billedværket: *Frederiksberg gennem 300 Aar*, som tænkes udsendt i anledning af byens 300 års jubilæum d. 2. 6. 1951, oplystes det, at udsendelsen nu var blevet mulig takket være Frederiksberg Kommunes bevilling på ialt 50000 kr. fordelt på tre år. Værkets udarbejdelse er overdraget selskabet og varetages af arbejdsudvalget, idet et underudvalg: oberst *N. Maare* og stadsbibliotekar *G. Krogh-Jensen* sammen med forfatteren *Mogens Lebech* danner det egentlige redaktionsudvalg med stadsbibliotekaren som redaktør. Forfatteren *Mogens Lebech* foretager indsamlingen af billedstoffet og udarbejder billedteksterne, medens oberst *Maare* skriver en kort indledning om byens udvikling og vækst. Bogtrykker *C. Volmer Nordlunde* har fået overdraget trykningen af værket. Clicheerne udføres af *Hendriksens Reproduktionsanstalt*. Bogen vil blive et billedværk på ca. 15 ark med ca. 500 illustrationer.

Selskabet planlægger et besøg på det nye rådhus under opførelse.

Kassereren, assurandør, cand. act. *C. W. Petersen*, aflagde regnskab for 1949-50. Regnskabet godkendtes.

Samtlige valg var genvalg.

Under eventuelt efterlyste slotsgartner *Irgens-Møller* bl. a. selskabets indgriben ved Zoologisk Haves angreb på Søndermarken. Grosserer *I. C. Bjerg Jensen* fremdrog planen om at gøre Kastanievej til hovedfærdselsåre i forbindelse med den underjordiske bane fra Frederiksberg Station til Hovedbanegården. Afdelingsingeniør *Vilh. Voldmester* kritiserede den uskønne indgang til Frederiksberg, der var skabt ved Kinopalæets genopførelse.

Efter nogle oplysende bemærkninger af kommunaldirektør *Gerner Andersen*, sluttede oberst *Maare* med en tak for indlæggene og for dirigentens ledelse af generalforsamlingen.

Efter generalforsamlingen holdt kunsthistorikeren, dr. phil. *Vilhelm Lorenzen* et interessant foredrag om Frederiksbergs byplan og bebyggelse indtil år 1900, for hvilket oberst *Maare* bragte dr. *Lorenzen* medlemmernes bedste tak.

Medlemsmøde afholdtes SØNDAG D. 8. OKTOBER 1950 KL. 14.30 på *Frederiksberg Slot*. Der var mødt ca. 130 deltagere, som samledes i slotskirken, hvor oberst *N. Maare* gav en kort oversigt over Frederiksberg Slots historie og talte om slotets restaurering. De mange deltagere maatte derefter deles i 2 hold, som fik slottet forevist, det ene hold under ledelse af oberst *N. Maare*, det andet af oversergent *Gunnar Jensen*.

Efter forevisningen samledes ca. 75 af deltagerne ved et kaffebord arrangeret i restaurant »Slotsgaarden«. Her takkede overarkivar, dr. theol. *Bjorn Kornerup* oberst Maare for den interessante forevisning af slottet og hyldede ham for hans store indsats ved restaureringen af Frederiksberg Slot.

Styret har siden oktober 1948 været samlet til møde d. 25. februar 1949 og d. 17. marts 1950.

Arbejdsudvalget har holdt møder d. 2. december 1948, d. 11. februar 1949, d. 24. maj 1949, d. 11. november 1949 samt d. 13. januar 1950.

Underudvalget angående udgivelsen af festskriftet: »Frederiksberg gennem 300 Aar« har været samlet mindst 2 gange månedlig.

GAVER

Selskabet har haft den glæde at modtage følgende gaver:

1949. Arkivar *P. B. Grandjean*: Et kobberskjold med Frederiksbergs byvåben (omtalt i Frederiksberg gennem Tiderne, II, s. 11).
- Overretssagfører *Stefan Hetsch*: Nogle dokumenter vedrørende Stefan Nyeland, samt en blyanttegning visende udsigten fra ejendommen Schönbergsgade 15, udført af Gustav Hetsch ca. 1877.
 - Arkitekt *Einar Madvig*: En akvarel med motiv fra sabotagen mod fabrikken Always, set fra Frederiksberg allé, udført af arkitekten.
 - Afdelingsingeniør *Vilh. Voldmester*: Et fotografi af byens gamle skole i Pilealleen.

SELSKABETS PUBLIKATIONER

JØRGEN HØRBØLL: *FREDERIKSBERG FRA BONDEBY TIL STORSTAD*. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. I Kommission hos Gyldendal. 1945. 154 S. ill.

FREDERIKSBERG GENNEM TIDERNE, I. 1946. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. I Kommission hos Gyldendal. 1946. 163 S. ill.

Indhold: Eiler Nystrøm: Frederiksberg Bys Oprindelse og Udvikling. *Niels Maare*: Frederiksberg Slot fra 1852 til vore Dage. *Harald Langberg*: Møstings Gaard og Hassagers

Kollegium. *H. Carl Andresen*: Et Gadebillede, der forsvinder. *Ejner Carstensen*: Joakim Larsen som Skolemand. *Bjørn Kornerup*: Joakim Larsen som Skolehistoriker. *Sven Houmøller*: Joakim Larsens litterære Arbejder. Bibliografi. *Meddelelser om Selskabets Oprettelse og Virksomhed. Medlemsfortegnelse. Register.*

ADAM OEHLenschLÄGER: FREDERIKSBERG. Et Digt. [1817]. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. I Kommission hos Gyldendal. 1947. 79 s.

FREDERIKSBERG GENNEM TIDERNE, II. 1948. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. I Kommission hos Gyldendal. 1948. 187 S. ill.

Indhold: *P. B. Grandjean*: Frederiksberg Kommunes Vaaben. *S. Broholm*: Med Matrikulen gennem det gamle Frederiksberg. *Spredte Træk af Byens Udvikling*. *Charles Christensen*: Nogle Undersøgelser i Frederiksberg Have. *H. Carl Andresen*: De Classenske Boliger. *Chr. Grünwald*: Nye Træk til Belysning af Bakkehuset. *Selskabets Virksomhed. Supplement til Medlemsfortegnelse. Register.*

[WILHELM HENRIQUES]: FREDERIKSBERGSKE TILSTANDE. En Skizze af W. H. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg. I kommission hos Gyldendal. 1949. 95 s.

Styret for Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg

OKTOBER 1950

Kommunaldirektør, cand. jur. C. F. Gerner Andersen.

Professor, dr. theol. J. Oskar Andersen.

Afdelingsarkitekt H. Carl Andresen.

Forretningsfører Oluf Bertolt.

Skoledirektør E. Carstensen, medlem af arbejdsudvalget.

Pastor Johs. Eilschou-Holm.

Forbundsformand O. E. Einer-Jensen.

Fhv. borgmester, direktør, cand. pharm. Vilh. Fischer, Styrets formand.

Skoleinspektør J. Hørbøll.

Overarkivar, dr. theol. Bjørn Kornerup, medlem af arbejdsudvalget.

Stadsbibliotekar, dr. phil. G. Krogh-Jensen, medlem af arbejdsudvalget, selskabets sekretær.

Oberst Niels Maare, arbejdsudvalgets formand, styrets næstformand.

Borgmester, statsrevisor, cand. polit. Aksel Møller.

Underdirektør, cand. polyt. Frode Nielsen.

Assurandør, cand. act. C. W. Petersen, medlem af arbejdsudvalget, selskabets kasserer.

Revisorer.

Bankbestyrer I. E. Haxthausen.

Sparekassedirektør, cand. jur. J. Falkesgaard.

Selskabets adresse: Solbjergvej 25, København F.

Medlemsfortegnelse for Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg

- Aagesen, Vagn, adjunkt.
Århus Kommunes Biblioteker, Århus.
Ahlefeldt, Anny, komtesse.
Albrechtsen, S. A., revisor.
Allesen-Holm, A. H., grosserer, cand.
pharm.
Andersen, Axel, fuldmægtig.
* Andersen, C. F. Gerner, kommunaldirektør, cand. jur.
* Andersen, J. Oskar, professor, dr. theol.
Andersen, K. E., overbanemester.
* Andersen, N. P., skoledirektør, Esbjerg.
Andersen, Steen, overassistent.
Andersen, Th., underdirektør.
Andersen, Uffe Hass, civilingeniør.
* Andresen, E., hospitalsinspektør.
* Andresen, H. Carl, afdelingsarkitekt.
* Arvin, Elisabeth, fru.
- Bach, K. C., fhv. sekretær.
Bach, W., kontorchef.
* Baden, Arne, kontorchef.
Bang, Bodil, registrator ved Rigsarkivet, fru.
Bang, Morten, brandchef.
Bayer, Poul, inspektør, cand. jur.
* Bayer, Valdemar Th., arkitekt.
Becker, Amalie, fhv. sygeplejerske, frk.
* Behrend, Ida, kontorist.
* Benediktsson, Grethe, mag. art., fru.
* Bertolt, Oluf, forretningsfører.
Bindel, I., bankfuldmægtig.
Bindslev, Lis, bibliotekar, frk.
* Bjerregaard, A. J., direktør.
- * Bjerrum, Niels, professor, dr. phil.
Bjork, Axel, overassistent.
Bjorum, Axel, læge.
Blædel, Finn H., overassistent i Østifternes Kreditforening.
Blædel, Kaja, frk.
Bobé, L., kgl. ordenshistoriograf, dr. phil.
Borch, Knud, manufakturhandler.
* Broholm, S., stadslandinspektør.
Busck-Nielsen, Per, assistent.
Bøegh, Inger-Marie, overassistent, frk.
Bøegh, Johanne, fru.
Bøgh, Margrethe, fru.
Bøyesen, Lars Rostrup, museumsinspektør, mag. art.
- Carlsson, Erik, assistent.
* Carstensen, Ejner, skoledirektør.
* Christensen, A. Johs., fuldmægtig.
Christensen, Alex, fuldmægtig.
Christensen, Axel, trælastgrosserer.
* Christensen, Charles, arkitekt.
* Christensen, Christian, adm. direktør.
Christensen, Flora, kommunelærerinde, frk.
Christensen, Lise, fru.
Christensen, O. P., disponent.
Christensen, Robert Jean, driftsingeniør.
Christensen, Sigurd, salgschef.
Christiansen, Borge, sekretær.
* Christiansen, Max, amtslæge, dr. med.
* Christiansen, P., direktør.
* Christoffersen, N. R., overlæge, dr. med.

- Christophersen, Svend, fuldmægtig.
Clausen, H., ligningssekretær.
- Dahl, Kai, ekspeditionschef.
- * Dalhoff, V., lektor.
- * Dencker, Viggo, ingeniør.
- * Drastrup, Axel, skolebibliotekskonsulent.
- * Dumreicher, Carl, bibliotekar.
- * Eilschou-Holm, Johs., pastor.
- * Einer-Jensen, O. E., forbundsformand.
Eldahl, Niels, overlærer.
- * Elers-Nielsen, Arne, vinhandler.
- * Elers-Nielsen, Kjeld, havearkitekt.
- * Elmquist, Johs., driftsarkitekt.
- * Erichsen, Villiam H., civilingeniør.
- * Esmark-Olsen, Erik, civilingeniør.
- * Faaborg, P., skoleinspektør.
- * Falkesgaard, J., sparekassedirektør, cand. jur.
Fangel, Jørgen, ingeniør.
- * Fasting, Elisabeth, afdelingsbibliotekar, frk.
Fasting, L. V., fhv. hovedbogholder i Nationalbanken.
- * Fischer, Vilh., fhv. borgmester, direktør, cand. pharm.
Fog, Thorvald, arkitekt.
- Fogh-Andersen, E., landsretssagfører.
- Foltmar, Kaj, bankrevisor.
- * Forchhammer, Lise, bibliotekar, frk.
- * Franck, Gudrun, børnebibliotekar, fru.
Frederiksberg Kommuncbiblioteker.
- Frederiksen, Anton, arkitekt.
- * Frederiksen, P., underdirektør.
Friis, Ebbe Nørregaard, grosserer.
Friis, Esbern, husejer, Søsøm pr. Veksø.
Friis, Niels, direktør, cand. jur. & polit.
Friis-Møller, M., redaktør.
Fyhn, Harald, overassistent.
Fyhn, Sverre, ingeniør.
- * Gahrn, C., viceskoleinspektør.
Gernow, Aage, civilingeniør.
Gerstrøm, Tage, arkitekt.
- Gislason, Agnete, bogholderske.
Gjentofte Kommuncbibliotek.
Gjerløv-Knudsen, Ellen, arkitekt, fru.
Gjøltrup, Aage, kontorchef.
- * Glud, Hans, direktør, civilingeniør.
Grandjean, Aase, fru.
- * Grauslund, E., arkitekt.
- * Grünwald, Chr., muscumsinspektør, overretssagfører.
- Haastrup, E., kontorchef, cand. jur.
Hagensen, Hagen, landsretssagfører.
- * Hagerup, Paul H., forlagsboghandler.
- Hansen, A. P., ekspeditionssekretær.
- * Hansen, Andreas, litograf.
- * Hansen, C. J. Krogh, kontorchef.
Hansen, Carl, artilleri-kvartermester.
Hansen, Carl L., fuldmægtig, cand. polit.
Hansen, Eigil, kontorchef.
Hansen, Fr. Aarup, direktør i Privatbanken.
Hansen, L. P., postmester.
Hansen, Laurits, fuldmægtig.
Hansen, Olga, frk.
- * Hansen, O. Selchow, statsaut. revisor.
Hansen, Rigmor, kontorist, frk.
Hansen, Ruth Selchow, fru.
- * Hansen, Vermer, redaktør.
Hansen, Willy, prokurist.
- * Hatting-Jørgensen, N., arkitekt.
- * Hauberg, A., rektor.
- * Haxthausen, I. E., bankbestyrer.
- * Heering, Otto Carl, studievagtmester ved Statsradiofonien.
Heilesen, J. Chr., valgmenighedspræst.
- * Hejlessen, H., afdelingschef, cand. jur.
Helbøll, Poul, afdelingschef.
- * Heman, C., underdirektør.
Hendriksen, Fanny, fru.
Henriksen, Rich., organist.
Henriques, Vilh., maler.
- * Hensch, Edith, ps. overlærer, fru.
Herlev, Marie, overlærer, fru.
Hermansen, Knud, direktør.
Herring, Poul, rhodolog.
- * Hetsch, S., overretssagfører.
Hiort-Lorenzen, Sven, kontorchef.

- Hjuler, Elliot, arkitekt.
 Houmøller, Sven, bibliotekar.
 Hude, Erik v. d., direktør.
 * Husman, Ida, fru.
 Høgholt, Henry A., kontorchef,
 cand. polyt.
 * Hørbøll, J., skolinspektør.
 Høybye, Orla, overassistent.
- * Irgens-Møller, J. V., slotsgartner.
- Jacobsen, Erik, forlagskonsulent.
 Jacobsen, Hjalmar, redaktør.
 Jacobsen, Norma, fru.
 * Jacobsen, Viggo, assistent.
 Jalsler, A. K. J., brandinspektør,
 civilingeniør.
 * Janssen, Aase Luplau, biblioteksassistent,
 fru.
 * Janssen, C. Luplau, bibliotekar,
 mag. scient.
 Jensen, Aage, fabrikant.
 Jensen, Adolf K., husejer.
 Jensen, Else, fru.
 Jensen, I. C. Bjerg, grosserer.
 * Jensen, Karen Henning, kommunelærer-
 inde, frk.
 * Jensen, Svend, kommunelærer.
 Jensen, Th., fabrikant.
 * Jeppesen, J., viceskoleinspektør.
 * Jepsen, H. K., stationsforstander.
 * Jerrild, Holger, redaktør.
 Jessen, P. O. H., oberstløjtnant.
 Johannessen, Arne, overlæg, dr. med.
 * Johansen, A. Stæhr, rådmand, brand-
 direktør.
 * Johansen, Robert, prokurist.
 Johnsen, Carl, entreprenør.
 Juul, S., vinhandler.
 Jølner, Johanne, fru.
 Jølner, Viggo C., apoteker.
 Jølver, Grethe, grosserer, fru.
 Jørgensen, Aage E., borgmester,
 overretssagfører.
 * Jørgensen, Georg, dekoratør.
 Jørgensen, Jørgen, havebrugskandidat.
- Kaarslev, M. P., skræddermester.
 * Kerrn-Jespersen, P., civilingeniør.
 * Kinzi, Knud, sproglærer.
 Klenow, Lennart, civilingeniør.
 Klinck, Knud, slagtermester.
 * Kornrup, Bjørn, overarkivar, dr. theol.
 Krabbe, Oluf, professor, dr. jur.
 Krogh, Kirsten, bibliotekar, fru.
 * Krogh-Jensen, G., stadsbibliotekar,
 dr. phil.
 Krogh-Jensen, Thorkil, arkitektstuderende.
 Kruse, Fr. Vinding, professor, dr. jur.
 * Krøier, J., administrator.
 Kröncke, Rich., direktør.
 Kunstakademiets Bibliotek.
 Kyed, Johan O., viceskoleinspektør.
 * Kyhl, Gerda, oberstinde.
 Københavns Kommunebiblioteker.
 Københavns Stadsarkiv.
 Køster, Helge, kommunelærer.
- Lage, H., overregistrator.
 Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster
 og Bornholm.
 Langballe, Henni, assistent, fru.
 Langberg, Harald, kunsthistoriker,
 mag. art.
 Langberg, Kamma, fru.
 Langhoff, Thor, tømrermester.
 * Larsen, Hans Jørg., driftsleder.
 Larsen, Knud, fabrikant.
 * Larsen, Laur., fuldmægtig, landbrugs-
 kandidat.
 Larsen, Sofus, afdelingschef.
 * Larsen, Sv. Børre, overlæg.
 * Larsen, Vibeke, bibliotekar, fru.
 * Larsen, William, fabrikant.
 * Lauritzen, A. S., arkitekt.
 * Laursen, Johs. Lehm, afdelingsbibliotekar.
 Lebeck, Mogens, forfatter.
 Leenders, P., assistent.
 * Leisner, Charles, bogtrykker.
 Lessel, H., overassistent.
 Lichtenberg, Mogens, turistchef,
 civilingeniør.
 Louw, A. Ch., direktør.

- * Maare, Niels, oberst.
Madsen, H. P., kontorchef.
Madsen, Olaf H., arkitekt.
Madsen, Vald., kommunelærer, skolebibliotekar.
- * Madvig, Einar, arkitekt.
Marcussen, Kai I., sognepræst, Vaabensted pr. Saksøbing.
- * Mark-Nielsen, A. J., arkitekt.
- * Markussen, Otto, boghandler.
Marstrand, Vilhelm, ingeniør.
Martensen, S. A., tandlæge.
Michelsen, Ellen Bøegh, tandlæge, fru.
Mikkelsen, Dagmar, frk.
- * Mikkelsen, J., civilingeniør.
- * Moe, A. J., civilingeniør.
Mundt, Kaj, inspektør.
- * Müller, Poul, inspektør.
- * Møller, Aksel, borgmester, statsrevisor, cand. polit.
- * Møller, Poul, direktør, civilingeniør.
- * Møller-Christensen, E., læge, dr. med.
Møller-Sørensen, Poul, civilingeniør.
- Neergaard, Godtfred Bruun de, fuldmægtig i Nationalbanken.
Neuenschwander, Johnny, tandlæge.
Nielsen, A. Schou, boghandler.
- * Nielsen, E. Guttorm, arkitekt.
Nielsen, E. Gynther, afdelingslæge, Vodskov.
Nielsen, Eiler, læge, Nørresundby.
Nielsen, Ellen, kontorchef, frk.
- * Nielsen, Frode, underdirektør, cand. polyt.
Nielsen, H. C. Severin, ingeniør.
- * Nielsen, Jens, sognepræst.
- * Nielsen, Knud, rådmand, grosserer.
- * Nielsen, N. M., inspektør.
Nielsen, P. H., grosserer.
- * Nielsen, Poul Kols, fabrikant.
- * Nielsen, Vilhelm, bogtrykker.
Nilsson, Elof, prokurist.
Nimb, Carl H., arkitekt.
Nordlunde, C. Volmer, bogtrykker.
- * Nystrøm, Arne, arkitekt.
Nystrøm, Ida, fru.
- Olsen, Carl O. B., snedkermester.
Olsen, P. I., assurandør.
- * Ostenfeld, Knud, postmester.
Otterstrøm, Minna Haar, fru.
- * Paulsen, Peder, fabrikant.
Pedersen, Axel H., landsretssagfører.
Pedersen, Gustav, grosserer.
Pedersen, L. O., fuldmægtig.
- * Pedersen, Thorvald, fabrikant, cand. pharm.
Petersen, Agnete, børnebibliotekar, frk.
- * Petersen, C. W., assurandør, cand. act.
Petersen, Emanuel Bach, cand. pharm.
Petersen, Erik, stadsgartner.
Petersen, Grethe, fru.
- * Petersen, H. A., værkfører.
Petersen, Ina Gram, frk.
Petersen, Johann-Marie, frk.
Petersen, Kai Willemoes, sparekassefuldmægtig.
Petersen, Magda, viceskoleinspektrice, frk.
- * Petersen, O. Mynster, direktør.
Petersen, Paula, kgl. aut. translator, frk.
Petersson, John, kontorchef.
Philipsen, M. Constantin, direktør, fru.
Philipsen, Preben, direktør.
Plesner, Svend O. M., kommunelærer, skolebibliotekar.
Polack, Ernst, sagførerfuldmægtig.
Portman, Arne, overlæge.
Portman, Ingrid, fru.
Priemé, Ernst, redaktionssekretær, cand. polit.
Præstrud, Povl, grosserer.
Pyndt, Knud, arkitekt.
- * Pødenphant, H., grosserer.
- Raff, Ove, direktør.
- * Rald, N. J., provst.
- * Rasmussen, Else Grønning, fru.
Rasmussen, K. W., civilingeniør.
Rathje, Eigil, civilingeniør.
Refsgaard, Niels, bogbindermester.
- * Reimer, L., skoleinspektør, cand. theol.

- Richter, V., forlagsboghandler.
Rigsarkivet.
- * Rimmer, L. Købke, vicestadtbibliotekar,
sognerådsformand.
- Rostock-Jensen, K., redaktør, cand. jur.
Rudbeck, Axel, fuldmægtig, Vejle.
- * Røgind, Sven, direktør, lektor.
Rømeling, H. A., direktør.
Rømer, Paula, sygeplejerske, frk.
- Sand, Kurt, biblioteksassistent.
Schlegel, Otto, direktør i Bikuben.
- * Schmidt, A. J., kontorchef.
Schmidt, Ludvig, landinspektør.
- * Schou, Charles I., arkitekt.
Schou, Henry, kunsthandler.
Schouboc, Helge S., direktør,
civilingeniør.
Schrøder, Rudy, overassistent.
Schülein, A., boghandler.
- * Schæbel, Henning F., fabrikant.
Simonsen, J., kontorchef, cand. polit.
- * Skiern, Jul., bogtrykker.
Stagsted, Peter, direktør, konsul.
- * Stegner, H., kommunelærer.
- * Stensgård, Erling, statsbibliotekar, Århus.
- * Storm, P. J., tømrermester.
- * Strandgaard, Aage, arkitekt.
- Søllerød Kommuncbiblioteker.
Sønderberg, K., bankfuldmægtig.
Sørensen, Holger, direktør.
Sørensen, N. P. B., afdelingsingeniør.
* Sørensen, Paul, direktør.
- Tholle, Johannes, havebrugskandidat,
havcarkitekt.
Thorkil-Jensen, N., professor, direktør.
Thorsen, Svend, redaktør, protokol-
sekretær i Rigsdagen.
- Uldall, E., fuldmægtig.
Urne, Henrik, fuldmægtig i justits-
ministeriet.
- * Vøjby, Johannes, skoleinspektør.
Voldmester, Vilhelm, afdelingsingeniør.
- Wagner, F., direktør, fru.
Wallin, Hans Erik, sekretær.
Wassmann, Poul, bankfuldmægtig.
Weiss, H. N., forstander.
- Yde, Mogens, landsretssagfører.
- Ørsted-Müller, A. S., fuldmægtig,
Vejle.

De stiftende medlemmer (indmeldt d. 21. april 1944) er mærket med en stjerne.
Hvor intet særligt er anført, er medlemmernes bopæl Storkøbenhavn. Selskabet havde
d. 15. oktober 1950 351 medlemmer.

AFGÅEDE MEDLEMMER

efter 15. oktober 1948.

- Andersen, L., snedkermester. †
Antonicwitz, Wilh. von, genealog.
Delcomyn, C. H., repræsentant. †
Eilschou-Holm, Vilh., kommunelæge. †
Elers-Nielsen, C. E., kirkegaardsinspektør.
Falkesgaard, Ellinor, fru.
Grundtvig, Vilhelm, fhv. overbibliotekar,
Århus. †
Høgsborg, Hj., fabrikant. †
- Kastrup, Andreas Th., lagerekspedient. †
Koch, Hans P., provst. †
Mathiesen, Joh. M., viceskoleinspektør,
frk. †
Moltke, Harald, greve, maler.
Nystrom, Eiler, dr. phil. †
Sechusen, Axel, malermester. †
Simonsen, Harald, direktør. †
Valentiner, Axel, forfatter, cand. jur.

Register

Udarbejdet af Jørgen Horboll

- Aalborg 52
Abrahamson, Werner Hans Frederik 58
Allégade 27, 30, 60
Amager 42, 49, 55, 56, 84
Amalienborg 101
Andersen, C. F. Gerner 113, 115, 118
Andersen, J. Oskar 118
Andresen, H. Carl 113, 117, 118
Augustforeningen 52
Aumont, Ch. 67, 73
- Bacher, Gert Dirchsen 44
Baggesen, Jens 88, 90
Bakkegaard, gamle 85
Bakkegaard, Ny 38, 39, 56, 61
Bakkehus, Gamle 84, 85, 94
Bakkehus, Ny 84, 85
Bakkehuset 38, 81-94
Bakkehusmuseet 83, 94
Balle, Nicolai Edinger 8, 9
Bang, P. G. 59
Barfod, Frederik 38, 62
Beamish, North Ludlow 37
Bech, Johannes Cordia 38
Bech, P. 44
Bcgtrup, Gregers 10, 11, 20
Bergen 9
Bertolt, Oluf 118
Bespisningsforeningen for Frederiksberg,
Vesterbrog og Omegn 74
Bille, Steen Andersen 8, 41, 61, 62
Birkedal, Vilhelm 40
Bissen, Vilhelm 61
Bjerregaard, A. J. 113
Bjerregaarden 38
Bjerring, Vilhelm 59
Bloch, Georg 38
Bloch, Viktor 40
Bluhme, C. A. 47
Bobé, Louis 82
Bondevenernes Selskab 41, 46, 47
Borgerdydskolen på Christianshavn 40
Bornemann, Vilh. 81
Brandenburger, Ernst 101
Brandes, Georg 94
Brandes, L. J. 77
Broholm, S. 117
Bruun, Carl 37
Bruun, W. 49
Brøndbyerne 55
Brøndbyvester 11
Brøndsted, P. O. 23, 48
Brønshøj 27, 28, 42, 46, 54, 55, 107
Buntzen, Heinrich 83
Burrard, Harry 27, 37
Busch, Gunni 44
Bøgh, Erik 54
- Carstensen, Ejner 117, 118
Castenschiold, Joachim Melchior Holten 31, 32,
37
Cavling, Henrik 61
Christensen, Baltazar 59
Christensen, Charles 117
Christensen, Christian 114
Christensen, Georg 25
Christian VI 63, 103, 105
Christian VII 28, 32, 36, 105

- Christian, Hertug af Augustenborg 48
 Christiansborg 43, 60, 101
 Christianshavn 57, 84
 Clasen, Ernst Henrik 44
 Classens Have 28
 Classenske Boliger 108, 110, 111, 112
 Classenske Fideikommis 110
 Clausen, H. G. 6, 7, 23
 Clausen, H. N. 23, 42, 46
 Colbjornsen, Christian 47
 Cold, C. M. T. 24
 Cold, M. 75
 Collin, Jonas 71
 Columella, L. J. Moderatus 10, 24
 d'Coninck, A. L. Ch. 48
 Conradt-Eberlin, A. E. 66, 67, 73
 Cruuse (Kruise), Niels Christian Bang 37

 Damhuset 27
 Dannevirkeforeningen 52, 54
 Danske Skueplads 63
 Deuntzer, Johan Henrik 64
 Dragor 48, 49, 55
 Drewsen, Johan Christian 41, 88
 Drewsen, Ophelia 83, 88
 Dumreicher, Carl 81-94

 Eilshou-Holm, Johs. 114, 118
 Einer-Jensen, O. E. 113, 118
 Elefantporten 85
 Ellekilde, Hans 23
 Emilievej 109
 »Enighedsvarn« 48
 Erslev, Th. Hansen 23
 Estrup, Jacob Bronnum Scavencius 60, 69

 Fabricius, Christian Albrecht 31, 37
 Fabritius, Albert 63-80, 114
 Falkesgaard, J. 113, 114, 118
 Falkoner Allé 27, 29, 31, 60, 67, 107, 108
 Falkonergaarden 107
 Fasanvejen 67
 Fenger, C. E. 40
 Filosofgangen 38
 Fischer, Vilh. 118
 Flaskekroen 28
 Folkvarsvej 108
 Foreningen for Alderdomsfriløber 75, 78
 Frechland, Hans 5
 Frechland, Jens 5-37
 Frederik IV 97, 100, 101, 103
 Frederik VI 12, 14, 20
 Frederik VIII's Palæ 101
 Frederik (VI), Kronprins 10, 11, 31
 Frederik Christian, Hertug af Augustenborg 11
 Frederiksberg Allé 44
 Frederiksberg Bade- og Svømmeanstalt 108, 111
 Frederiksberg Bakke 83
 Frederiksberg Bredgade 27, 81
 Frederiksberg Fattighus (Hospital) 12, 17
 Frederiksberg Fattigvæsen 66, 67, 68, 70, 72, 74, 76, 77
 Frederiksberg Folkeforening 73
 Frederiksberg Forbrændingsanstalt ved Fabrikvej 111
 Frederiksberg Have 30, 97, 100, 105
 Frederiksberg Kirke 14, 25, 27, 32-34, 35, 37, 80, 98, 103
 Frederiksberg Kirkegaard 5, 79, 80
 Frederiksberg Kommunalbestyrelse 64, 66, 67, 68, 70, 72, 73, 77, 78, 80, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115
 Frederiksberg Kommunes brandvæsen 67
 Frederiksberg Kommunes hovedbibliotek 113, 114
 Frederiksberg Kommunes skolevæsen 13, 14, 17, 18, 66, 67, 70, 72, 111
 Frederiksberg Kommunes tekniske forvaltning 111, 112
 Frederiksberg Kommunes økonomiske forvaltning 112
 Frederiksberg gamle præstegård 18, 21, 35
 Frederiksberg Runddel 27, 29, 35, 97, 98
 Frederiksberg Slot 14, 27, 29, 32, 35, 36, 83, 101-107, 116
 Frederiksberg Slots porthus 101
 Frederiksberg Slotshave 97-100
 Frederiksberg Slotskirke 103
 Frederiksberg Sogneforstanderskab 39, 41, 52
 Frederiksberg Sogns Understøttelsesforening 74
 Frederiksberg Station 115
 Friis, P. J. 52, 54

- Frue Kirke 6, 36, 37, 84
Fælledvej 84
- Gammel Kongevej 27, 29
Gandrup, Carl 89
Glostrup 22, 55
Godthaabs Have 108, 110, 111, 112
Godthaabsvej 108, 111
Grandjean, B. L. 114
Grandjean, P. B. 116, 117
Grundtvig, N. F. S. 24, 25
Grundtvig, Stener 25
Grünwald, Chr. 117
Grøndal 59, 107
Gyllembourg, Thomasine (Thomasine Heiberg)
88
- Hall, Augusta Marie Frederikke 38
Hall, Carl Christian 38-62
Hall, C. E. 54, 55
Hammer, Søren Madsen 23
Hammond, Eiler 11, 12, 13, 14, 16, 24, 37
Hansen, H. P. 40, 108, 112
Hansen, I. A. 50, 62
Hansen, Jacob Ludvig 44
Harsdorff, C. F. 105
Hartvigsen, V. 54, 55, 56
Haxthausen, I. E. 114, 118
Heger, Christiane, g. Oehlenschläger 88
Heger, Eline 88
Heger, Hans 86, 87, 88
Heger, Stephan 88
Heiberg, Johan Ludvig 38, 49, 94
Heiberg, Johanne Luise 38, 62, 90, 94
Heiberg, P. A. 88
Heiberg, Thomasine (Thomasine Gyllembourg)
88
- Helligest Kirke 9
Henriques, Wilhelm (W. H.) 113, 115, 117
Herodot 10
Hersom, E. 109, 112
Hetsch, C. F. 84
Hetsch, Gustav 116
Hetsch, Stefan 116
Hillerødskredsen 101
Historisk Samsfund for Københavns Amt 23
- Hjort, Peder 47, 48, 49, 50, 52, 55, 62
Hofmans Fundatssamling 24
Hollænderbyen 107
Holm, H. G. F. 39
Holstebrokkredsen 57
Holstein, Ludvig Henrik Karl Herman 54
Holtzmann, Friderich 101, 103
Holtzmann, J. B. 103
Homiletiske Selskab 6, 7
Horneman, C. F. 6
Horsens 5
Houmøller, Sven 117
Hovedbanegården 115
Howitzvej (Lampevej) 67, 109, 110
Hvidovre 12, 18, 19, 28, 42, 46, 49, 55, 57, 58,
66
Hærens 2. Bygningsdistrikt 107
Højesteret 64
Hørbøll, J. 113, 116, 118
- Ingerslev, Carl Vilhelm Marius 66, 67
Internationale Arbejderforening 77
Irgens-Møller, J. V. 97-100, 115
- Jacobsen, I. C. 58
Jensen, Gunnar 116
Jensen, I. C. Bjerg 115
Jensen, Marie, g. Frechland 5
Jetsmark, J. 75
Jochimsen, Th. 112
Junge, Joachim 12
Justitsministeriet 64
Jægersborg 81
Jørgensen, Harald 112
- Kalvebod Strand 31
Kammarsvej 83
Kastanievej 115
Kastellet 36
Kiel 83
Kinopalæet 115
Knuth, F. M. 40
Koch, F. I. 67, 73
Koch, Mogens 106
Koefoed, E. C. L. 67
Kongelige Bibliotek 24, 40, 51, 63, 71, 89

- Kongelige octroierede almindelige Brand-
 assurancekompagni 78
 Kongelige Porcelainsfabrik 114, 115
 Kongelige Teater 81
 Kongens Livjægere 31
 Konow, Marie 88
 Kornerup, Bjørn 5-37, 114, 116, 117, 118
 Kreditkassen for Husejere i København 78
 Krieger, A. F. 42, 69
 Kristen Bernikowstræde 82
 Krogh-Jensen, G. 113-118
 Kvindernes Omsynings-Central 111
 Kyrre, Hans 94
 København 6, 9, 11, 12, 17, 18, 22, 27, 29, 30, 31,
 35, 36, 59, 60, 63, 67, 68, 70, 72, 73, 76, 77, 82,
 84, 85, 86, 87, 101
 Københavns Aamts Brandforsikring 47
 Københavns Borgerrepræsentation 67, 72
 Københavns Bymuseum 39
 Københavns Fattigvæsen 63, 68, 72
 Københavns Landkommunalforening 44
 Københavns Magistrat 9, 67, 72
 Københavns Stadsarkiv 98
 Københavns Universitet 6
 Koge Bugt 28
 Koge gamle landevej 83
 Kogekredsen 42

 Ladegaarden (St. Hans Hospital) 32-34, 37, 107
 Lampevej (Howitzvej) 67, 109, 110
 Landbohøjskolen 55
 Landhusholdningsselskab, Det kgl. danske 11
 Landsarkivet for Sjælland m. m. 23
 Landsover- samt Hof- og Stadsretten 64
 Landstinget 69, 76, 78, 80
 Langberg, Harald 116
 Langberg, Knud Engelbrecht 38
 Lange, Sven 89
 Langelands Plads 112
 Larsen, Joakim 24
 Larsen, L. C. 59, 60
 Larsen, N. 73
 Larsen, Sofie Horion 90
 Laursen, J. Lehm 115
 Lebeck, Mogens 115
 Lehmann, Orla 59

 Levinson, Morten Chr. 50, 52
 Liebenberg, M. F. 9, 11, 13, 14, 22, 24, 34, 35
 Lorentzen, Vilhelm 115
 Ludlow, George James 32, 37
 Lund 11
 Lund, Ole 56
 Lundehuset 28

 Maare, N. 101-107, 113, 114, 115, 116, 118
 Madvig, Einar 116
 Magleby, Lille 49
 Magleby, Store 46, 55
 Malmø 84
 Mandelberg, I. E. 105, 106
 Manthey, Johan Daniel Timotheus 12, 24
 Mercki, Johan 101
 Molbech, Chr. 24, 89, 91
 Moldenhawer, D. G. 6
 Monrad, D. G. 40
 v. Müllen, Lauritz Michael 58
 Müller, Otto Frederik 52, 53, 54, 58, 62
 Mynster, I. P. 37, 89, 91, 93
 Münter, Fr. 11, 12, 13, 14, 16, 17-20, 22, 24
 Møller, Aksel 114, 118
 Møller, Jens 93
 Møller, Poul Martin 90

 Neergaard, N. 62
 Neergaards Kaféhus i Badstuestræde 81
 Nellesmann, Sophus 70, 73
 Nelson, Horatio 30
 Nielsen, Frode 114, 118
 Nielsen, N. P. 46
 Nielsen, Ole 47, 62
 Nielsen, Verner 89
 Nissen, Anna Christine, g. Frechland 10
 Nordlunde, C. Volmer 115
 Nordslesvig 56
 Nyeland, Stefan 116
 Nygård, Frederik 23
 Nykro 49, 57
 Nyrop, C. 24
 Nystrom, Eiler 24, 25, 116

 Odin (Orlogsskib) 23
 Olsen, Anna Dorothea, g. Schlegel 63

- Olufsen, C. 11, 24
Overretten 64
- Pastoralseminariet 6, 7
Pavels, Claus 9
Pesthuset ved Kalvebodstrand 31, 37
Petersen, C. N. 57, 67
Petersen, C. W. 113, 114, 115, 118
Petersen, Erik 107-12
Pile Allé 60, 61
Pio, Louis 77
Plockross, H. C. 67
Ploug, Carl 50
Poulsen, H. F. 52
Povelsen, P. 41, 42, 43, 46, 62
Pram, Christen 81, 82, 88
Pram, Maria Magdalene 88
Priemé, Ernst 38-62
Prinsens Gaard 97-100
Prinsessernes Gaard 97-100
Præstøkredsen 42, 46, 58
- Raasloff, H. 44, 52
Rachlou, Andreas 9, 23
Rahbek, Kamma 81-94
Rahbek, Knud Lyne 38, 81-94
Rahbeks Allé 38
Ramm, P. G. 67, 73
Randerskredsen 59
Rasmussen, Chr. 23, 24, 25
Rathsach, L. 67
Rein, Jonas 85
Retzius, Anders 11
Reventlow, Anna Sophie 103
Reventlow, Christian Ditlev Frederik 47
Richardt, Christian 56
Rigsarkivet 24
Rigsdagens Arkiv 43, 44
Rigsforsamling, Den grundlovgivende
40, 41, 42, 43, 46, 57
Ringstedkredsen 58
Rolfsvvej 108
Roligheden 107
Rosenmüller, J. G. 23
Rosenørn, E. Emil 57, 77
Rosing, Johanne Ophelia, g. Drewsen 83, 88
Rosing, Michael 90
Roskilde Landevej 64, 83
Rode Kro 54, 55
Rødovre 18
- Samsoc, Ole Johan 88
Sandefjord 57
Sander, H. 24, 25
Sankt Hans Hospital (Ladegaarden) 32-34, 37
Sankt Nicolai Kirke 9, 23
Sankt Nicolai Menighed 9, 23
Scavenius, Jacob Frederik 62
Schack, N. 24
Scharling, William 75
Schimmelmann, Ernst 10
Schlegel, Carl Frederik Adolph 63, 68
Schlegel, Henrik Frederik 63, 68
Schlegel, Johan Elias 63
Schlegel, Johan Heinrich 63
Schlegel, Niels Frederik 63-80, 114
Schlou, Philip 73
Schouboe, Niels 22
Schouboeske Institut 10, 24
Schouw, Peter 44
Schovelin, Julius Thorvaldsen 58
Scidelin, L. C. Brinck 41
Selskabet for Haandværkerstandens Forædling
10
Selskabet for Ungdommens Forædling 24
Selskabet til de skjonne og nyttige Videnskabers
Forfremmelse 11
Simonsen, C. 51
Sindshvile 108
Skovshoved 28
Skrubbeltrang, F. 112
Skydebanen 46, 56
Slagelse 47
Slesvig 57
»Slotsgaarden« 116
Slotskroen 27, 38
Smidt, Peter Svendsen 44
Sneedorff, Hans Christian 8
Snoldelev 9, 23
Sokkelund Herred 24
Soro Akademi 63
Spjellerup 89

- Statens Museum for Kunst 106
 Steffens, Henrik 90
 Steffensen, Knud 89
 Stephens, George 52
 Sthyr, Jørgen 106
 Stopford, James George 28, 37
 Storchedingekredsen 62
 Strandmøllen 88
 Struckmann, Erik 94
 Strucnsec 105
 Stæger, R. C. 66, 67
 Sundbyøster 49
 Syge- og Begravelseskassen af 1872 75, 76,
 78, 80
 Sø- og Handelsretten 64
 Søllerød 21, 22, 23
 Søndermarken 30, 35, 61, 84, 115

 Taarnby 46, 48, 55
 Tang, Jeppe 56, 62
 Thaarup, Thomas 93
 Thalbitzer, W. 62
 Thiele, Just Mathias 90
 Thura, Lauritz 100, 101
 Thyboc, N. H. 47, 62
 Tieck, Johann Ludwig 37
 Topp, A. L. 67, 70, 73
 Topsøe, Vilhelm 39, 62
 Troels-Lund, T. F. 94
 Tscherning, Anton Frederik 49, 59
 Tuxen, I. C. 73
 Tyskland 50, 52, 63

 W. H. (Wilhelm Henriques) 113, 115, 117
 Valby 35, 49, 55
 Valby Bakke 38, 83, 85
 Walther, Frederik 58
 Warde, Henry 29, 32, 37
 Vardekredsen 58
 Vedel, Peter 40
 Wegener, C. F. 41, 62
 Wellesley, Arthur 32, 37
 Vemmetofte strand 50
 Wessel, Didrik 101
 v. Westens Institut 64
 Vesterbro 12, 14, 17, 19, 31, 64
 Vesterbros Apotek 30
 Vibenshus 28
 Viborg, Erik 11
 Videnskabernes Selskab, Det kgl. danske 11, 24
 Vigerslev 19
 Virgil (Publius Virgilius Maro) 11, 20, 23, 24, 25
 Voldmester, Vilh. 115, 116
 Worm, Oluf 5, 6, 23
 Wulff, H. 62
 Yrsa Plads 107-12
 Yrsavej 108, 109, 110, 112

 Zoologisk Have 115
 Zweidorff, F. L. C. 84

 Oehlenschläger, Adam 84, 88, 117
 Ørsted, A. S. 50
 Ørsted, Sophie 88, 89
 Østifternes Stænderforsamling 40

Indhold

<i>Bjørn Kornerup</i> : Præsten Jens Frechland og hans Skrift om Frederiksberg 1807	5
<i>Ernst Priemé</i> : Frederiksbergs første folketingsmand Carl Christian Hall 1849-81	38
<i>Albert Fabritius</i> : Overrettsjustitiarius Niels Frederik Schlegel. Formand for Frederiksberg Kommunalbestyrelse 1872-1891	63
<i>Carl Dunreicher</i> : Bakkehusets Charme	81
SMÅSTYKKER	
<i>J. V. Irgens-Møller</i> : Springvandet ved Prinsens gaard	97
<i>Niels Maare</i> : Klokkerne på Frederiksberg slot	101
<i>Niels Maare</i> : Forværelset til marmorbadet på Frederiksberg slot...	103
<i>Erik Petersen</i> : Yrsa plads	107
Selskabets virksomhed, ved sekretæren	113
Medlemsfortegnelse	119
Register, ved <i>Jørgen Horboll</i>	124

FREDERIKSBERG GENNEM TIDERNE, III
er sat med Monotype Bembo og trykt på Specialtryk
i Nordlundes Bogtrykkeri, København
Klicheerne er udført i F. Henriksens
Reproduktions-Atelier